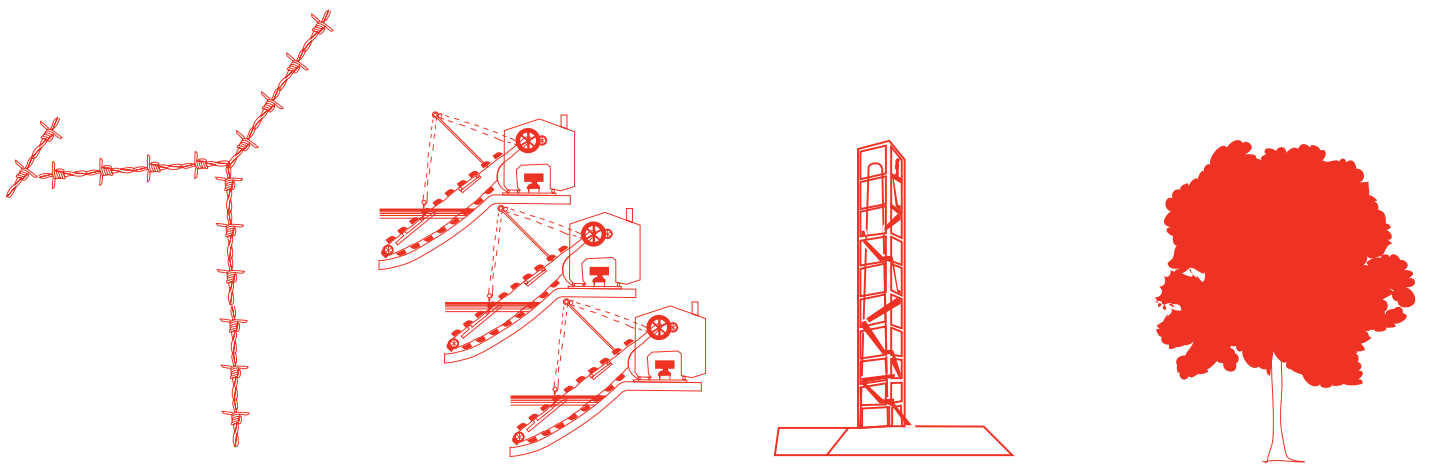

RUIMTE

VOOR

BAKENS

03	Vooraf
03	Leeswijzer
04	RUIMTE VOOR BAKENS - KORT
07	INLEIDING
08	— Context – rivier en ruimte
09	— Prijsvraag – bakens aan het water
11	— Plan van aanpak – ruimte voor bakens
15	RUIMTE VOOR DE RIVIER
18	— Het Riviereengebied en de op stapel staande projecten
23	— Actoren en regelgeving
27	WAT IS EEN BAKEN?
30	— Bestaande bakens langs de Waal
31	— Een baken biedt houvast
33	— Criteria voor nieuwe bakens
34	— De Planmaster – artistieke visie
37	NIEUWE BAKENS
38	— Nieuwe bakens
42	• Het Her-Baken: De Klef
44	• Het Her-Baken: De Turkswaard
46	• Het Struinbaken: Een familie van hulpmiddelen
48	• Het Horecabaken: Waalkade Tiel
50	• Het Stroombaken: De Vervalcentrale
52	• Het Industriebaken: De Drutensche Waarden
54	• Het EMAB-Baken: De drijvende voorzieningen
56	• Het Baggerbaken: De Beuningse uiterwaarden
60	• Het Compensatiebaken: Veerhuis Wamel
62	• Het Boombaken
64	• Het Prikkelraadbakken
66	• Het Zitbakken
69	BUREAU BAKENS
70	— Bureau Bakens – een strategie van aanwezigheid
72	— Communicatie
73	— Begroting
74	BIJLAGEN
75	— Gesproken met
76	— Bronnen
78	— Websites
79	— Colofon

VOORAF

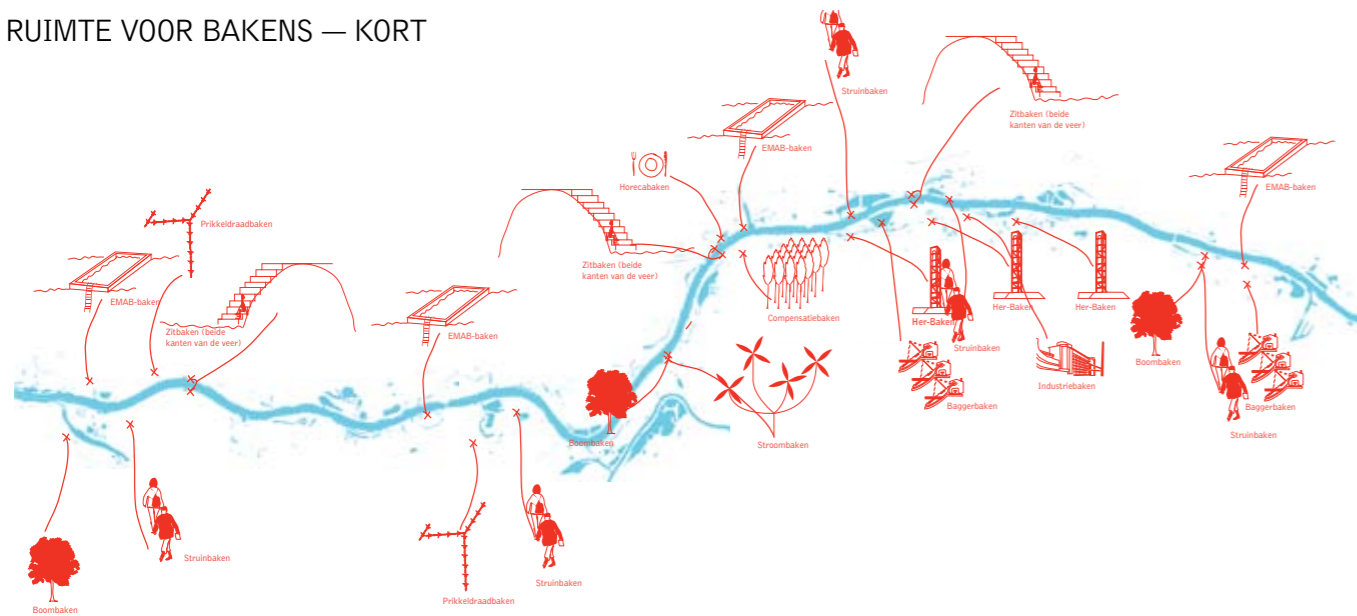
Door de grootschalige ruimtelijke ingrepen in de uiterwaarden langs de Waal staan de ruimtelijke kwaliteit, de herkenbaarheid en de eigenheid van het rivierenlandschap onder druk. De Gelderse regio Rivierenland heeft de ambitie om beeldende kunst, cultureel erfgoed én de zorg voor ruimtelijke kwaliteit bij elkaar te brengen. Cultuurpact Rivierenland startte daarom een prijsvraag, zoekend naar spraakmakende bakens langs de rivieren die gezamenlijk de identiteit van het Rivierenland versterken en extra ruimtelijke kwaliteit creëren. 'Doe een spraakmakend voorstel voor een baken of keten van bakens die de identiteit van het Rivierenland versterken', was de oproep van de prijsvraag 'Bakens aan het Water'. Na drie maanden inzending bleken begin maart 2007 maar liefst 107 voorstellen te zijn ingezonden. Bureau Venhuizen kreeg vervolgens de opdracht om te onderzoeken welke bakens er op welke manier langs de Waal gerealiseerd kunnen gaan worden. De opdracht aan Bureau Venhuizen mondde uit in deze rapportage 'Ruimte voor Bakens' die een plan van aanpak is voor de realisatie van nieuwe bakens langs de rivier de Waal.

LEESWIJZER

'Ruimte voor Bakens' leidt in een vijftal stappen de mogelijkheden voor nieuwe bakens langs de Waal in.

- Deel 1 geeft een inleiding in de totstandkoming van het project. Het schetst de uitkomsten van de prijsvraag in 2007 en de wijze waarop Bureau Venhuizen vervolgens aan de slag is gegaan met het opstellen van dit plan van aanpak.
- Deel 2 geeft een globaal overzicht van de vele projecten die momenteel en in de nabije toekomst spelen rondom de Waal, hun locatie, hun aard en de betrokken partijen.
- In deel 3 wordt omschreven wat een baken eigenlijk is en hoe daaruit criteria voor nieuwe bakens zijn gedestilleerd.
- Deel 4 bevat een overzicht van mogelijke nieuwe bakens die door het onderzoek in kaart zijn gebracht. Het bevat korte beschrijvingen van de nieuwe bakens, hun achtergronden en realisatiemogelijkheden.
- In deel 5 vindt u een opzet voor de organisatiestructuur, de communicatie en de kosten daarvan, die kunnen leiden tot een succesvolle realisatie van nieuwe bakens.
- In de bijlagen tenslotte vindt u een colofon alsmede een overzicht van gesprekspartners en geraadpleegde bronnen.

Dit Plan van Aanpak begint met een korte SAMENVATTING waarin alle hierboven genoemde zaken kort de revue zullen passeren.

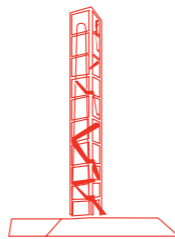

Na de succesvolle prijsvraag 'Bakens aan het water' die in 2007 werd georganiseerd in opdracht van het Cultuurpact Rivierenland (voorheen Gebiedsgericht Cultuurbeleid Rivierenland), kreeg Bureau Venhuizen de opdracht om te onderzoeken op welke manier er nieuwe bakens langs de Waal kunnen worden opgericht. Bureau Venhuizen onderzocht vervolgens drie dingen: — wat is eigenlijk een baken, — wat spelen er voor projecten in het Rivierengebied, en — welke rol kunnen de resultaten van de prijsvraag in het gebied spelen. Het onderzoek is uitgemond in dit rapport 'Ruimte voor Bakens', dat een plan van aanpak is voor de oprichting van nieuwe bakens langs de Waal.

De enige bakens die ook daadwerkelijk zo worden genoemd zijn de verkeersborden die de vaargeul aanduiden voor de schippers. De verdere bakens die we kennen langs de rivier, zoals schoorstenen, bruggen en kerktorens, zijn nooit louter als bakens in het landschap bedoeld maar hadden altijd een eigen reden voor hun oprichting. Door hun overduidelijke aanwezigheid in het landschap gedurende langere tijd hebben deze bouwwerken veel meer betekenis gekregen dan oorspronkelijk bedoeld, en zijn bakens geworden. Ook voor de nieuwe bakens respecteert Bureau Venhuizen deze manier van ontstaan. Dit rapport bevat geen aanbevelingen voor volstrekt nieuwe bakens zonder enige aanleiding. Bureau Venhuizen ging op zoek naar waar nu en in de nabije toekomst veranderingsprocessen aan de gang zijn. Door aan deze processen kunstenaars, architecten en ontwerpers toe te voegen, kunnen deze situaties zich sterk als toekomstig baken gaan ontwikkelen.

Dit rapport 'Ruimte voor Bakens' brengt de mogelijkheden voor nieuwe bakens in kaart. Die mogelijkheden doen zich in verwachte maar ook in onverwachte situaties voor. Bureau Venhuizen benoemde elf nieuwe soorten bakens. Een belangrijke nieuwe bakensmogelijkheid werd al zichtbaar gemaakt door de winnaar van de prijsvraag. Hij benoemde het Her-Baken, een in onbruik geraakte steenfabriek bijvoorbeeld, wordt in een nieuwe context hergebruikt en zet zo haar functie als baken voort. Er zijn in het Rivierengebied meerdere Her-Bakens mogelijk, zoals bijvoorbeeld De Klef in Beneden-Leeuwen. Dit voormalige gebouw van de Boerenbond met de karakteristieke kraanbaan wordt het middelpunt van het bouwplan dat van Beneden-Leeuwen weer een 'dorp aan de rivier' moet maken. Door de nieuwe invulling van het gebouw en een nieuwe toegang tot de uiterwaarden vanaf De Klef, kan deze karakteristieke situatie hernieuwd een sterke bakensfunctie krijgen. In samenwerking met de gemeente Beneden-Leeuwen kan deze opgave op korte termijn worden opgepakt. In regionale beeldspraak zou je dit project 'laaghangend fruit' kunnen noemen.

HER-BAKEN (1)

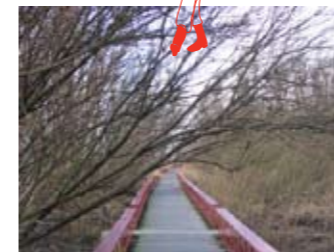

Het Her-Bakenen van Machiel Spaan, winnaar eerste prijs Bakens aan het water

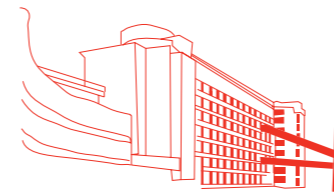
De kraanbaan van de Klef in Beneden-Leeuwen

STRUINBAKEN

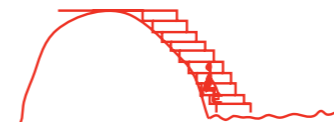

Hoogwaterplankier Ruigeplaatbos Hoogvliet

INDUSTRIEBAKEN

ZITBAKEN

Sannah Belzer, tweede prijs: 'Op het terras aan de rivier'

Steenoven De Turkswaard Afferden

'Ruimte voor Bakens' benoemt meerdere soorten 'fruit', zoals de Struimbakens, die als eigen initiatief 'laaghangend fruit' zijn, en vervolgens voor de uitvoering door de betreffende organisaties kunnen worden geadopteerd. De uiterwaarden langs de Waal krijgen in toenemende mate een recreatieve functie waardoor er ruimte voor Struimbakens ontstaat. Het struinen biedt namelijk allerlei ontwerpuitdagingen. Op knooppunten kunnen de struiners cruciale informatie krijgen over toegankelijkheid, verbindingsmogelijkheden over de rivier of aansluitingen op openbaar vervoer. Voor kleinere waterlopen die vaker onder water staan kunnen al dan niet drijvende bruggen worden ontworpen en de veerstoepen voor nieuwe veerverbindingen binnen het systeem van struintroutes krijgen een herkenbare vormgeving. Deze familie van zichtbare en herkenbare maar vooral ook dienstbare elementen ten behoeve van het struinen, groeit voor de recreant uit tot onmisbare en vooral ook onmiskenbare bakens langs de Waal. Het samenstellen van een catalogus met Struimbakens kan op korte termijn van start gaan.

Niet al het 'fruit' hangt laag en bovendien ontstaan bakens niet alleen vanuit 'prettige' aanknopingspunten. Bureau Venhuizen ziet ook nieuwe bakens ontstaan vanuit de baggerproblematiek of het inrichten van nieuwe industrieterreinen. Zo staat er in Druten een stevige herinrichting van de uiterwaarden op stapel. Er wordt mogelijk zelfs een industriegebied uitgebreid. De nieuwe bedrijven of fabrieken bij Druten kunnen als eis meekrijgen, naast natuurlijk de ontelbaar andere eisen waaraan ze moeten voldoen, dat het gebouw of het ensemble van gebouwen een bijzondere uitstraling moet krijgen. Vanuit het Bakens project kan een kunstenaar met die taak aan het projectteam van de Drutensche Waarden worden toegevoegd. Dit projectteam gaat nu van start waardoor je dit project als 'laaghangend fruit' kunt betitelen. De oplevering van de resultaten zullen echter wat hoger hangen.

Dat geldt niet voor het Zitbaken, dat ook direct voort is gekomen uit de prijsvraag. Waar mogelijk worden prijsvraagdeelnemers bij de toepassing en uitwerking van de nieuwe Bakens betrokken, zoals ook denkbaar is met het voorstel van de winnares van de tweede prijs. Ook van de toepassingsmogelijkheden van dit 'Zitbaken' kan op korte termijn een catalogus worden samengesteld waaruit gemeenten en andere organisaties hun eigen 'Zitbakens' kunnen samenstellen.

Hoewel er vele Bakens mogelijkheden worden benoemd en locaties daarvoor worden aangewezen is 'Ruimte voor Bakens' geen Masterplan voor nieuwe bakens. In plaats van een Masterplan pleit dit plan van aanpak voor een Planmaster. Een Masterplan dat niet voortdurend kan worden bijgesteld is stroef en star. De nadruk ligt dan op degene die het voortdurend bijstellen ter hand kan nemen. Dit noemen we de Planmaster en staat voor de inhoudelijke positie van voortdurend 'stellen' van de opdrachten. Als Planmaster wordt het Bureau Bakens opgericht die zich vanuit een 'strategie van aanwezigheid' zal gaan manifesteren binnen de talrijke veranderingsprocessen langs de Waal.

De Planmaster kan evenwel onmiddellijk aan de slag met de in dit rapport benoemde bakens. De omschrijvingen daarvan en mogelijke locaties daarvoor, zoals bijvoorbeeld De Klef in Beneden-Leeuwen, zijn hier ver genoeg uitgewerkt om ze als opgave op korte termijn op te pakken. Ondermeer door middel van de uitvoering van de hier in kaart gebrachte potentiële Bakens groeit het Bakensnetwerk gestaag en komen voortdurend nieuwe kansen voor Bakens in beeld.

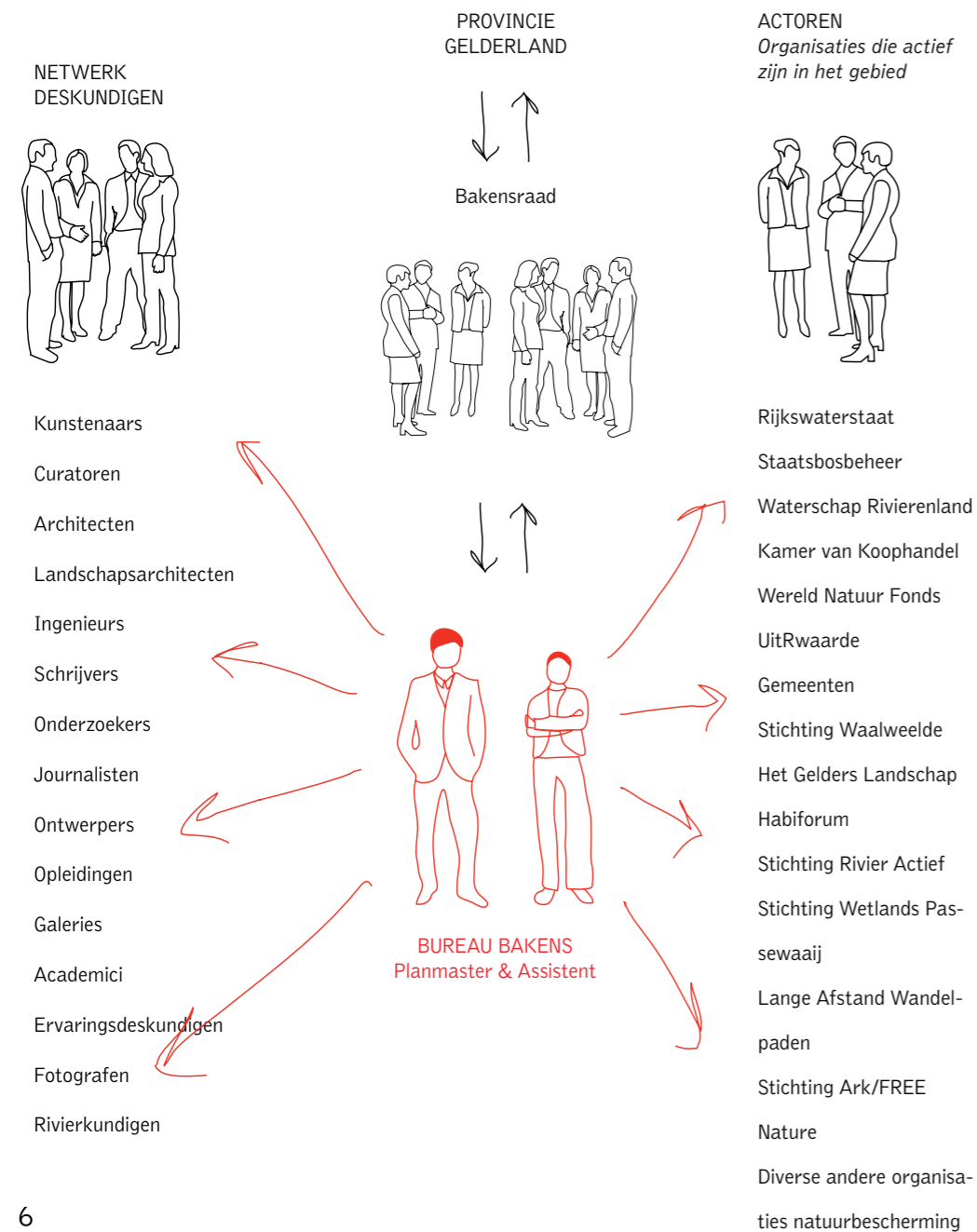
Een belangrijk evenement in wording voor het Rivierengebied is de 'Dag van de Dijk' die afgelopen jaar voor het eerst werd georganiseerd. Bureau Bakens kan gaan participeren in deze organisatie, die bijvoorbeeld een volgend keer plaats zou kunnen vinden bij de Steenoven De Turkswaard in Afferden. De gemeente Druten wil de steenfabriek en het complex graag op een creatieve en bijzondere manier gaan gebruiken. Ze denken dan aan kleinschalige evenementen

waarbij de natuurbeleving van het gebied voorop staat.

Door deelname aan overleggen en aangesloten te zijn aan informatienetwerken zit het Bureau Bakens vooraan bij het filteren van bakens kansen uit de processen van transformatie. Op deze manier kan het bureau het praktische met het inhoudelijke verbinden. Regelmatig wordt het bureau bijgestaan door een 'Bakensraad', waarin de belangrijkste 'spelers' in het Rivierengebied zullen zijn vertegenwoordigd. Deze Bakensraad kan worden geïntegreerd in het programma waarmee de Provincie Gelderland streeft naar een betere verankering van Kunst en ruimtelijk ontwerp in infrastructurele projecten.

Het Bureau zelf kan vooralsnog worden opgenomen in een organisatie die momenteel actief is in het bemiddelen van kunst en cultuur projecten binnen Gelderland. Wanneer het projectbureau Waalweelde zich in de toekomst gaat ontwikkelen tot een uitvoeringsorganisatie voor projecten rondom de Waal, is een koppeling van het Bureau Bakens met Waalweelde sterk aan te raden.

In de eerste twee jaar van haar bestaan heeft het Bureau Bakens niet alleen een flink netwerk opgebouwd, maar bovendien een tweetal catalogi samengesteld met Struin-en Zitbakens. Daarnaast heeft ze een actieve rol gespeeld bij het Her-Bakenen van De Klef, en zal het Bureau van de Bakens een fenomeen hebben gemaakt. Na twee jaar zal het Bureau vele soorten van fruit op uiteenlopende hoogtes binnen handbereik hebben gekregen.

Inleiding

CONTEXT - RIVIER EN RUIMTE

De rivier de Waal begint bij de Rijn, ter hoogte van Pannerden, en loopt over bij Woudrichem in de Merwede. De Waal is de grootste arm van de Rijn en wordt vooral gebruikt door de scheepvaart. Grote steden langs de Waal zijn Zaltbommel, Tiel en Nijmegen. Bij de Waal denken velen in eerste instantie aan een brede rivier die permanent traag door oneindig laagland meandert. Maar af en toe bewijst deze rivier nog haar ongekend dynamische karakter, dan blijkt haar traagheid relatief en haar breedte bij lange na niet breed genoeg. De Waal is immers de sterkst stromende, de breedste en drukst bevaren rivier van Nederland. De rivier lijkt dan wel door een uitgekiend systeem van dijken en kribben getemd te zijn, maar een enkele keer weet zij zelfs de slimste technische maatregelen te overtreffen. Dan staan de dijken onder druk en wordt daarmee een publieke opinie gemobiliseerd die om stringente maatregelen schreeuwt. De reactie daarop is eeuwenlang geweest om de technische maatregelen verder te verbeteren en daarmee de rivier nog meer te temmen. Stroombedden werden scherper gedefinieerd en op de plaats gehouden, de dijken werden hoger en kwamen steeds dichter aan de rivier te staan. Maar juist achter deze versterking verschuilt zich een verzwakking. Het ontkent immers de dynamische kracht van de rivier, die altijd zijn eigen weg heeft gezocht en daarvoor de ruimte nodig heeft. En wanneer ze de ruimte niet krijgt die desnoods met geweld zelf creëert.

De bijna-overstromingen in de jaren negentig en de onheilspellende klimaatveranderingen hebben aan het begin van de eenentwintigste eeuw tot een pakket maatregelen geleid om de grote rivieren beter op de verwachte toekomstige situaties voor te bereiden. Voor het eerst staat daarbij niet enkel de techniek van waterbeheersing centraal maar krijgt de rivier waar mogelijk ook weer de ruimte die haar eerder was afgenomen. De op stapel staande maatregelen binnen het programma Ruimte voor de Rivier markeren dan ook een enorme mentaliteitsomslag in de ruimtelijke ordening van dit land. Er wordt in het vervolg niet meer gestreefd naar het nóg meer beheersen van de getemde rivier door de dijken nóg verder op te hogen en nóg beter te wapenen tegen doorbraak, overstroming en doorweking. Alle techniek ten spijt heeft die rivier af en toe nou eenmaal de ruimte nodig en tegenwoordig zijn we slim genoeg om haar dat ook te gunnen. Natuurlijk pas na een ingrijpend veranderingsproces. Zo'n opgave in een tijd waarin drie ministeries, onder de titel 'Mooi Nederland', zich inzetten voor de ruimtelijke kwaliteit en heel het land van wijk tot provincie hard op zoek is naar de mogelijkheden voor het versterken van de identiteit, vraagt natuurlijk om een bijzondere aanpak.

Het programma dat vanuit het oogpunt van veiligheid is geformuleerd heeft inmiddels geleid tot een reeks projecten die bijna vlakdekkend zowel de noord als de zuidoever van de Waal onder handen gaan nemen. Een aantal ruimtelijke ambities komen daarbij samen en probeert elkaar te verrijken. Ter verhoging van de veiligheid heeft de Waal veel ruimte nodig voor water dat niet meteen afgevoerd kan worden. Hiervoor worden dijken teruggelegd en uiterwaarden vrij gemaakt van obstakels. De Waal is ook een belangrijke schakel in onze ecologische hoofdstructuur. Die profiteert van de veiligheid omdat veel van uiterwaarden worden heringericht als natuurgebieden. Daarvan profiteert dan weer de recreatie. Rondom de Waal wordt een systeem opgebouwd van zogenaamde struinroutes. Je zou het avontuurlijk wandelen kunnen noemen over niet alleen maar gebaande paden. Hoewel ieder gebied zijn eigen bijzonderheden kent volgt bij veel van de maatregelen de recreatie de natuurontwikkeling die weer volgt uit veiligheidsmaatregelen. Bij de maatregelen is vervolgens veel aandacht voor landschappelijke kwaliteiten en cultuurhistorische waarden.

Door alle op stapel staande recreatieve en natuurontwikkelingen langs de

**BAKENS
AAN HET
WATER**

Waal zouden we bijna haar functionele karakter vergeten. De Waal is de belangrijkste snelweg van water in ons land en wordt door velen ook wel omschreven als een typische 'werkrivier'. Deze druk bevaren werkrivier heeft langs haar oevers altijd al veel bedrijvigheid gehuisvest. Naast de eerder geschetste natuurontwikkeling zijn er ook nu nog de nodige opgaven rondom nieuwe bedrijventerreinen en woningbouw rondom de Waal. Buiten natuurontwikkeling 'kan' en 'mag' er dus ook het nodige langs de Waal. Zichtbare markeringen van de grenzen van deze robuuste rivier onderstrepen juist haar macht en weidsheid, iets waar bij de huidige transformaties rekening mee wordt gehouden en die in de 'Handreiking ruimtelijke kwaliteit' inzichtelijk worden gemaakt.

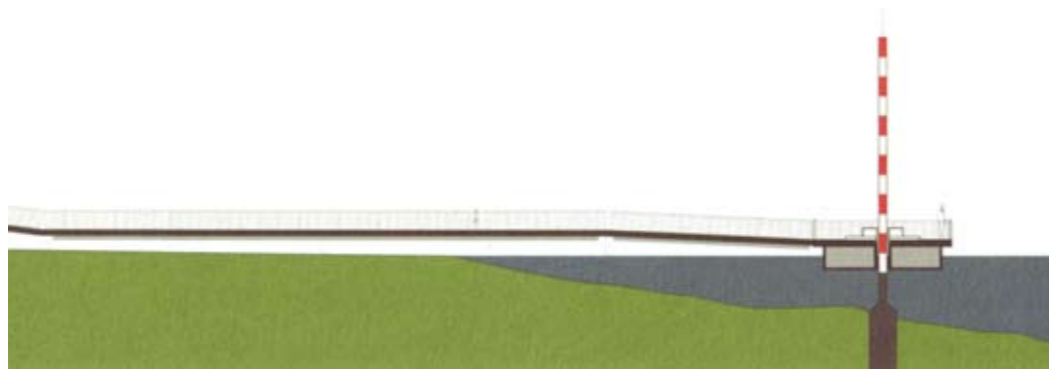
Door de grootschalige ruimtelijke ingrepen in de uiterwaarden langs de Waal staan de ruimtelijke kwaliteit, de herkenbaarheid en de eigenheid van het rivierenlandschap onder druk. De Gelderse regio Rivierenland heeft de ambitie om beeldende kunst, cultureel erfgoed én de zorg voor ruimtelijke kwaliteit bij elkaar te brengen. Het samenwerkingsverband Cultuurpact Rivierenland, waarin de tien gemeenten in de regio, provincie Gelderland en KCG samenwerken, gaf handen en voeten aan deze ambitie en startte daarom in 1997 een prijsvraag, zoekend naar spraakmakende Bakens langs de rivieren die gezamenlijk de identiteit van het Rivierenland versterken en extra ruimtelijke kwaliteit creëren. 'Doe een spraakmakend voorstel voor een baken of keten van bakens die de identiteit van het Rivierenland versterken', was de oproep van de prijsvraag 'Bakens aan het Water'.

PRIJSVRAAG - BAKENS AAN HET WATER

Het Centrum voor Beeldende Kunst Gelderland en ARCADIS ontwikkelden in opdracht van het Cultuurpact Rivierenland het concept 'Bakens aan het Water, lint van kunstwerken'. Zij droegen zorg voor de ontwikkeling, procesbegeleiding en realisatie van de prijsvraag, een publicatie en een reizende expositie. Cultuurpact Rivierenland is in 2001 geïnitieerd door de provincie Gelderland. De gemeenten Buren, Culemborg, Geldermalsen, Lingewaai, Maasdriel, Neder-Betuwe, Neerijnen, Tiel, West Maas en Waal, Zaltbommel nemen actief deel aan dit beleid door regionale projecten op het gebied van kunst en cultuur te realiseren. De uitvoering en coördinatie van dit samenwerkingsverband is in handen van KCG, Gelders Kenniscentrum voor Kunst en Cultuur.

De vraag die bij de prijsvraag 'Bakens aan het water' in 2007 centraal stond was: 'Hoe kunnen beeldende kunst en vormgeving een logische en inspirerende plek innemen binnen (ruimtelijke) ontwikkelingen in Rivierenland? Wat kenmerkt de regio, wat speelt er, waar kunnen kunst en vormgeving een toegevoegde waarde leveren aan de ruimtelijke kwaliteit en een duidelijke maatschappelijke betekenis krijgen? Niet alleen voor de inwoners maar ook voor bezoekers en passanten.'

In het voorjaar van 2007 kwamen er in totaal 107 inzendingen binnen. In april 2007 beoordeelde de vakjury de inzendingen en kwam tot 15 genomineerden waaruit 3 prijswinnaars gekozen zijn. De prijsvraag, leverde een 'rijke oogst' aan invalshoeken op om het landschap te verbijzonderen door het inzetten van kunst. Er worden typische elementen van het rivierenlandschap 'gemarkeerd' door monumentale toevoegingen of door ze juist tijdelijk te beschilderen. Er worden nieuwe plekken gemaakt met de aanleg van steigers en andere bijzondere bouwwerken en er worden evenementen voorgesteld. Het opvallende aan de prijswinnaar Machiel Spaan is dat deze uitgaat van bestaande bakens en deze als het ware 'her-bakent'. Met zorgvuldige en subtiele toevoegingen worden de bestaande kenmerkende elementen in het rivierenlandschap, zoals bijvoorbeeld

Genomineerde: Stan Roncken & Wim Berg: N.A.Pier

Winnaar tweede prijs: Hannah Belzer: Op het Terras aan de Rivier

Winnaar eerste prijs: Machiel Spaan: Her-Baken

steenfabrieken, opnieuw tot leven gewekt. Daarmee worden ze zowel functioneel als voor de leesbaarheid van het landschap hergebruikt. Een terechte winnaar die de bakens zoekt in het opnieuw betekenis verlenen aan het bestaande.

Een blik op de professies van de inzenders levert een fraai scala aan cultuurbeoefenaren op zelfs van ver buiten de beeldende kunst. Zoals de maker van het winnende bakenvoorstel, die is geen kunstenaar maar architect van beroep. Het stedelijk gebied, urbane identiteiten en betekenisverlening aan het cultuurlandschap zijn zaken waarvoor tegenwoordig een brede groep kunst en cultuur beoefenaren zich interesseert en zich in wil zetten. De vraag hoe je dit het beste doet, vanuit welke discipline, met welke aanpak, vanuit welke loyaliteit of intentie en met welk beoogd eindproduct, steekt regelmatig in discussies de kop op, maar valt niet eenduidig te beantwoorden. Deze ambitie vraagt niet om één generieke aanpak, vraagt niet om één eenduidige formule waarmee betekenisverlening en cultuurlandschap met elkaar verbonden moeten worden. De brede waaier aan aanpakken en zienswijzen die voortdurend verder wordt ontwikkeld, maakt het juist mogelijk om voor specifieke situaties specifieke kunst toe te passen. Hierdoor komt meer nadruk te liggen op het stellen van de opdracht.

De oogst van de ideeënprijsvraag kan rijk aan invalshoeken genoemd worden en de jury formuleerde een helder beoordelingskader, waarbij vooral de verbeeldingskracht centraal stond. De prijsvraag functioneerde als ideeëngenerator om te verkennen tot wat voor kunst of architectuur het rivierenlandschap oproept. Om vervolgens de realisatiemogelijkheden te onderzoeken voor daadwerkelijke Bakens aan het Water moest de specifieke context van het Rivierenland in transformatie opnieuw bekeken worden. Vragen als 'waar liggen de kansen', 'wie beïnvloeden de totstandkoming', 'wat is er mogelijk en wat niet' maken van het onderzoek naar nieuwe bakens zélf een creatief proces waarin alle fenomenen in de context het materiaal zijn. Dit onderzoek kan alleen in samenspel met betrokken en deskundige partijen plaatsvinden. Door het onderzoek worden de uiteindelijke opdrachten als het ware ontworpen en door dit proces wordt meteen een brede lobby die voor de verdere realisatie noodzakelijk is mee veroorzaakt.

PLAN VAN AANPAK - RUIMTE VOOR BAKENS

Voor het vervolg van de prijsvraag werd een regiegroep samengesteld die bestond uit vertegenwoordigers van de regio Rivierenland, Rijkswaterstaat, De Provincie Gelderland, de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij en het Waterschap Rivierenland. De projectleiding lag bij de KCG die, als uitvoerder van Cultuurpact Rivierenland, als opdrachtgever functioneerde.

Bureau Venhuizen kreeg vervolgens de opdracht om te onderzoeken welke bakens er op welke manier langs de Waal gerealiseerd kunnen gaan worden. De opdracht aan Bureau Venhuizen mondde uit in deze rapportage 'Ruimte voor Bakens' dat een plan van aanpak is voor de realisatie van nieuwe bakens langs de rivier de Waal. Het uitgangspunt is de context van de gegeven situatie in het Rivierenland. De eerste inzet is om met de prijswinnaars aan de slag te gaan. De thematiek van de prijsvraag is echter breder dan de regio Rivierenland, waar de bakens als eerste op zijn geprojecteerd en waar dit rapport zich op richt. Uitgaande van de context van de regio Rivierenland en het resultaat van de prijsvraag kan een strategie voor nieuwe bakens langs het water worden geformuleerd. Zo kan in de toekomst langs de rivieren een lint van kunstwerken ontstaan. Kunstwerken die een gebied extra ruimtelijke kwaliteit geven en het landschap, het water en de cultuurhistorie voor inwoner en bezoekers aantrekkelijker en meer beleefbaar maken.

Het onderzoek van Bureau Venhuizen bestond uit een aantal onderdelen die

u in de volgende hoofdstukken terug zult vinden. De hoofdvraag daarbij was of het onderzoek uit zou moeten monden in een 'Masterplan' voor nieuwe bakens langs de Waal. Een kaart met daarop plekken aangegeven die een serie van kunstwerken langs de Waal representeerden. Of dat een 'Planmaster' meer op zijn plaats zou zijn. Met andere woorden een vertegenwoordiger voor een strategie van totstandkomen van nieuwe bakens. Deze Planmaster zou zonder een strikt op voorhand vastgelegde reeks opdrachten aan de slag kunnen gaan, zich een positie gaan verschaffen in het transformatieproces van het Rivierengebied en daaruit kansen voor nieuwe bakens destilleren. Om die vraag te kunnen beantwoorden richtten we ons in eerste instantie op de context van het Rivierenland. Wat zijn de op stapel staande veranderingen in het gebied, wie zijn de actoren en wat is er aan de hand. Vervolgens hebben we informatie ingewonnen rondom de technische, juridische, wettelijke en waterhuishoudkundige randvoorwaarden voor de realisatie van bakens in het gebied. (Hoofdstuk 2)

Tegelijkertijd brachten we de criteria in beeld van de toekomstige bakens. We stelden ons de vraag wat een baken eigenlijk is en keken daarbij ook ver buiten het Rivierengebied. (Hoofdstuk 3)

Toen we deze criteria toepasten op de verschillende contexten in transformatie ontstonden daaruit een elftal aanknopingspunten voor nieuwe bakens in het gebied. We benoemden deze nieuwe bakens en onderzochten de realisatiemogelijkheden daarvan. Hiervoor werden de context, de betrokken partijen, de kosten, de tijdshorizon en de mogelijke verbindingen met de prijsvraag(deelnemers) op een rijtje gezet. (Hoofdstuk 4) Bij een tweetal nieuwe bakens bleek een opdracht op korte termijn van start te kunnen gaan.

De vraag van 'Masterplan of Planmaster' wordt tenslotte in Hoofdstuk 5 beantwoord. Daar vindt u een opzet voor de organisatiestructuur, de communicatie en de kosten daarvan, die kunnen leiden tot een succesvolle realisatie van nieuwe bakens.

Bij het onderzoek heeft Bureau Venhuizen niet de kunst als opdrachtgever centraal gesteld, maar het rivierenlandschap. We zijn niet op zoek gegaan naar plekken om kunstwerken te realiseren maar hebben ons verdiept in de transformatie van het Rivierengebied zelf. We keken vooral naar de kwaliteiten die kleven aan die transformatie en streefden naar het toevoegen van zichtbaarheid, kwaliteit en symboolwaarde van die transformatie.

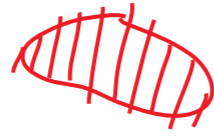
Ruimte voor de rivier

Brakelsche
Benedenwaard en
Munnikenland

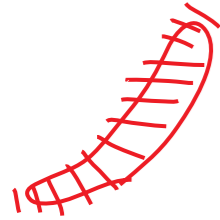
Brakelsche
Benedenwaard

Crobsche
Waard

Dalemsche Waard

de Kop

Dreumelsche Waarden
Zuid

Dreumelsche Waarden
Oost

Ewijksche Waard

Heeseltsche
Middenwaard

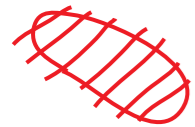
Herwijnsche
Benedenwaard

Herwijnsche
Bovenwaard

Kerkerwaard

Moespotsche Waard

Pilot Kribverlaging
Beneden-Leeuwen

Pilot Kribverlaging
Beuningen-Deest

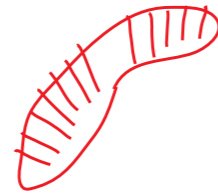
Rijswaard

Ruyterwaard

Stiftsche Waarden

Walemsche en
Dreumelsche Waarden
Noord

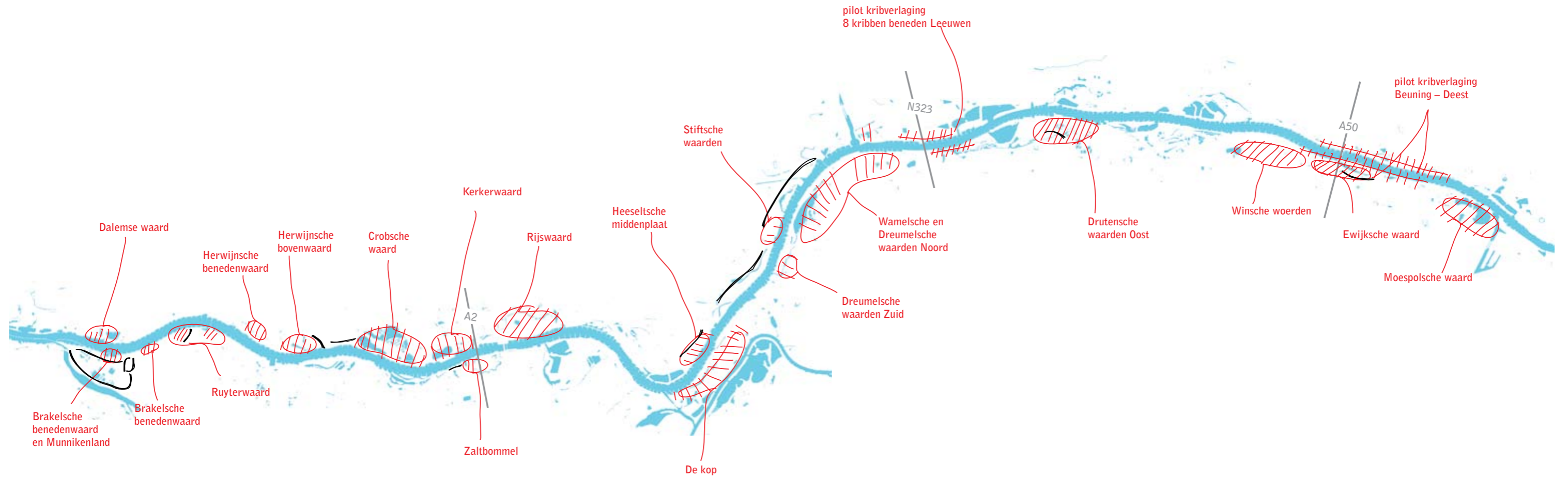

Winsche Woerden

Zaltbommel

ONTWIKKELINGEN AAN DE OEVER

 = dijkverlegging

HET RIVIERENGEBIED EN DE OP STAPEL STAANDE PROJECTEN

Het onderzoeksgebied voor de nieuwe bakens strekt zich uit over de oevers van de Waal van Gorinchem tot Beuningen en heeft betrekking op de gemeenten: Buren, Culemborg, Geldermalsen, Lingewaal, Maasdriel, Neder-Betuwe, Neerijnen, Tiel, West Maas en Waal en Zaltbommel. Deze negen gemeenten werken sinds 2001 samen met de provincie aan regionale, voorbeeldstellende cultuurprojecten onder de noemer Cultuurpact Rivierenland. Het onderzoek spitste zich toe op de gemeenten die direct gelegen waren aan de Waal. De gemeente Druten is ook opgenomen in dit onderzoek gezien de vergaande ontwikkelingen aan de Waaloever waar een grote mogelijkheid tot realisatie van een bakens aanwezig is. De uiterwaarden van de Waal vallen onder de Natura 2000 bepalingen en behoren tot het Vogelrichtlijngebied. De oevers en de uiterwaarden langs de Waal behoren tevens tot de beleidsplannen 'Ruimte voor de Rivier' waarbij kribverlaging wordt voorgesteld om de doorvaart te behouden en ruimte te maken voor doorstroming van de rivier bij onder andere hoog water. Een andere ingreep in het gebied is het graven van zogenaamde nevengeulen. Het gebied wordt herontwikkeld met mogelijkheden voor bedrijven, natuur, wonen en recreatie. Het kan hierdoor betekenen dat bedrijven verplaatst moeten worden, oude terreinen afgegraven worden en ontwikkeld worden tot natuurplekken, wandel- en struinroutes door de uiterwaarden aaneen gesloten worden tot een lange wandelroute, en er in de uiterwaarden gebouwd gaat worden met woningen die verbonden zijn met het water: op palen, drijvend etc.

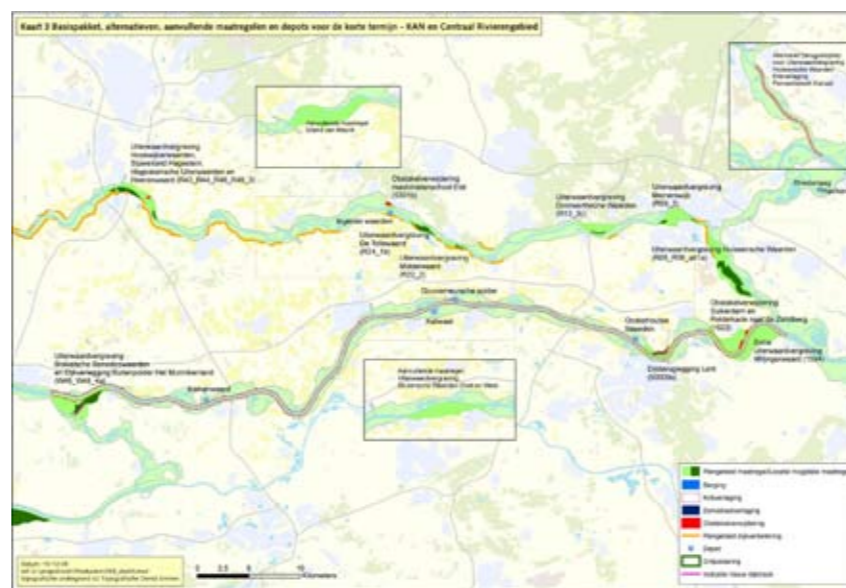
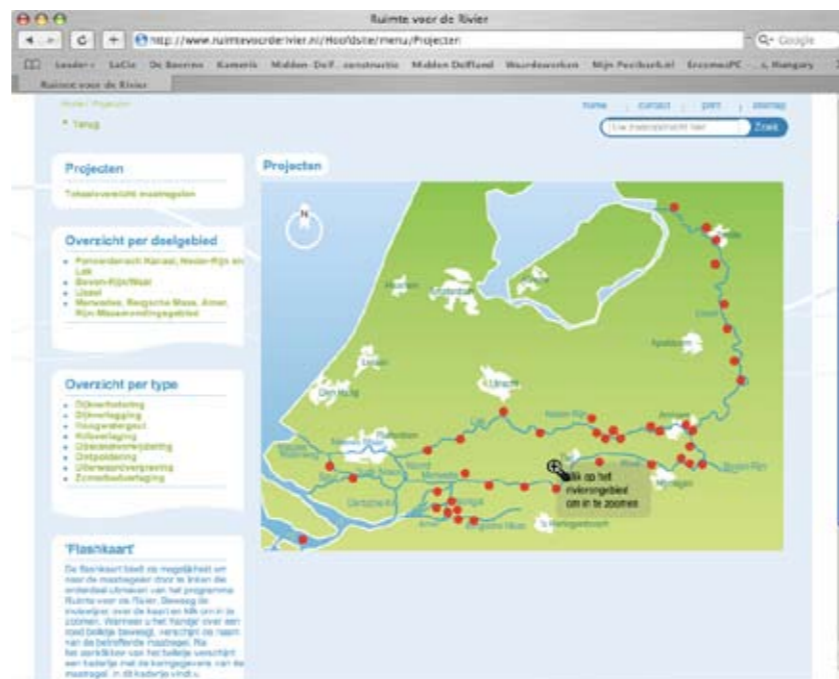
In het Rivierengebied zijn 4 locaties aangewezen om zich te ontwikkelen tot EMAB-locaties (Experimenteren Met Aangepast Wonen) te weten: Vuren, Zaltbommel, Tiel en Beuningen.

De nieuwe beleidslijn Grote Rivieren 2006 biedt de mogelijkheid voor ontwikkelingen in het rivierbed die niet direct gekoppeld zijn aan de rivier. Het bouwen in het rivierbed is dan op eigen risico van de initiatiefnemer.

De ontwikkeling van cultuurlandschap naar natuurlandschap wordt niet door iedereen gewaardeerd. De uitgezette Schotse Hooglanders worden dan ook 'langharig melkschuw tuig' genoemd. Bij het afgraven van de uiterwaarden is er geen agrarische activiteit meer mogelijk, tenzij je 'zeekoeien' gaat houden is de opvatting van een bewoner. Een ontwikkeling aan de westzijde van het gebied Rivierenland is het herontwikkelen van de voormalige defensielijn de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De gemeente Gorinchem en Vuren grenzen aan deze lijn.

Bij Rijkswaterstaat schat men in dat er in het gebied tussen Gorinchem en Nijmegen minstens 100 ruimtelijke projecten spelen. Het gaat dan veelal om dijkverleggingen, andere stroombevorderende maatregelen en natuurontwikkeling. Het getal 100 is een inschatting, bij Rijkswaterstaat is men er zelf ook niet zeker van en heeft er zelfs een speciale medewerker mee belast een en ander in beeld te brengen. Het projectbureau Waalweelde onderschrijft de inschatting en heeft de ontwikkelingen inmiddels aardig in kaart kunnen brengen. Oorspronkelijk opgestart als initiatief van de gemeenten langs de Waal in samenwerking met maatschappelijke partijen en ondersteund door de Provincie Gelderland, Waterschap Rivierenland en de Radboud Universiteit, streeft Waalweelde ernaar om de rivier niet alleen veiliger te maken, het hoofdstreven van Rijkswaterstaat, maar het gebied daardoor bovenal mooier te maken. Aanvankelijk zou het project aan het einde van 2008 worden afgerond met voorstellen aan het Rijk, maar het lijkt haar oorspronkelijke initiatief te overleven en verder te bestaan als stimulator voor de ruimtelijke kwaliteit rondom de Waal.

De nu volgende scan van de projecten rond de Waal is geenszins als compleet overzicht te zien maar geeft een impressie van de dichtheid aan planvorming langs de Waal.

Een overzicht van de Waalgemeenten die betrokken zijn in het onderzoek..

Aan de noordzijde van de Waal bevinden zich de volgende gemeenten van links (west) naar rechts (oost) gezien:

gemeente Lingewaal, gemeente Neerijnen en de gemeente Tiel met de Waaldorpen en steden:

Vuren-Herwijnen-Hellouw-Haafden-Tuil-Waardenburg-Neerijnen-Opijnen-Heeselt-Varik-Ophemert-Tiel

Aan de zuidzijde van de Waal zijn van links (west) naar rechts (oost) de volgende gemeenten te vinden:

de gemeente Zaltbommel, de gemeente Maasdriel en de gemeente West Maas en Waal met de volgende Waaldorpen en steden:

Brakel-Zuilichem-Nieuwaal-Gameren-Zaltbommel-Hurwenen-Rossum-Heerewaarden-Dreumel-Wamel-Beneden Leeuwen en Boven Leeuwen.

De gemeenten Druten en Beuningen zijn geen onderdeel van het Cultuurpact Rivierenland, maar wij ontdekten dat zich daar voor het project dermate interessante ontwikkelingen voordoen waardoor zij alsnog meegenomen zijn in het onderzoek.

Een inventarisatie van gebiedsdynamiek levert een gevarieerd beeld op. Eén van de kenmerken van de oevers van de Waal is dat zij zacht glooiend via zanderige oeverwallen en via rivierstrandjes affloopt in de rivier. De rivier heeft in de loop van eeuwen zand en klei afgezet langs de oevers. De oevers worden her en der begroeid met zogenaamde ooibossen die met hun wortels diep in de grond steken, bestand tegen de sterke (over)stroming.

De oevers hebben veel verschillende bewoners en gebruikers. Zo zijn er delen langs de oever heringericht tot natuurgebied waar runderen als Schotse Hooglanders en Gallowayrunderen die in kuddes grazen op de aangrenzende graslanden, vaak tezamen met kuddes van Konikpaarden en Prezwalskypaarden. Deze gebieden zijn beperkt toegankelijk voor wandelaars die, als zij daar rekening mee houden, op veilige afstand van de kuddes langs de oevers van de Waal kunnen wandelen. Stichting Free Nature beheert deze kuddes en zet zich in voor het herstellen van een ecologische samenhang in deze gebieden. Naast deze min of meer verwilderde kuddes worden de graslanden beweid door productiekoeien, dressuur paarden en fokstieren. Alle kuddes zijn in het gebied aanwezig met een eigen doel en visie.

De oevers worden de laatste jaren meer en meer ontdekt als recreatieve omgeving. In de omgeving van Tiel zijn inmiddels drie struinroutes ontwikkeld waarbij de wandelaar al dan niet onder begeleiding van een gids kan struinen langs de oevers en op ontdekkingstocht kan gaan naar de natuurelementen van de sterk stromende rivier. De strandjes zijn de laatste jaren ook meer in gebruik als 'zonne'strand en dit verschijnsel kreeg in Nijmegen zelfs een officiële hapening in de vorm van een echt 'stadsstrand' in navolging van steden als Berlijn, Rotterdam en Utrecht.

Recreatie vissers weten de rivier met zijn toenemende vispopulatie ook goed te vinden en hebben goede visplekken gevonden op de kribben die uitsteken in de Waal. De kribben worden ook gebruikt als aanlegplaatsen voor de drie voetveren die de Waal oversteken. Aan de noordzijde van de Waal zijn twee campings te vinden, zoals bij Alverna die bijna met hun voeten in het water staan. Wie wil nu niet 's ochtends wakker worden met het uitzicht over een voortstormende rivier? Maar de Waal is in eerste instantie een werkrivier. Een transportweg voor goederen die vervoerd worden over het water per binnenvaartschip, containerschip of duwbak. Zo zijn er diverse overnachtinghavens en aanlegsteigers te vinden. Een eind voorbij Haafden aan de overzijde van de Waal bij het dorp Deest is vanaf het water een enorme productiehal zichtbaar waar grote staalconstructies ten behoeve van de scheepsvaart gemaakt worden.

Elementen van een industrieel verleden zijn zichtbaar door de enkele overgebleven schoorstenen van de vele steenfabrieken die in het Rivierenland aanwezig waren. Enkele van deze oude steenfabrieken zijn behouden gebleven en hebben zelfs de status van rijksmonument gekregen zoals De Bunswaard in Beuningen, van anderen staan slechts nog resten van een oude fabriekspijp met 26 ovengangen, wachtend op hun nieuwe bestemming zoals De Heuff in Vuren. Overigens zijn er nog steeds steenfabrieken actief langs de Waal zoals De Crob3 in Haften. De uitgestrektheid van de uiterwaarden met zijn verlaten plekken dienen ook voor vuilstortplekken legaal of illegaal. In de uiterwaarden bij Beuningen, de Moespotse Waarde, is in de '60-jaren vliegast gestort. Dit is voorlopig afgedekt maar wacht nog steeds op verwerking.

VUREN (GEMEENTE LINGEWAAL)

De gemeente Vuren is onderdeel van de overkoepelende gemeente Lingewaal, die uitgestrekt ligt is tussen de Linge en de Waal. Vuren is gelegen aan de noordelijke oever van de Waal naast Gorichem en is bekend van Fort Vuren dat onderdeel is van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In het Streekplan Gelderland wordt de Nieuwe Hollandse Waterlinie ontwikkeld tot 6 toeristische clusters. Fort Vuren is hier één van. Vuren wordt door middel van een voetveer verbonden met de twee andere vestingsteden Woudrichem met Slot Loevestein en Gorichem. Deze steden vormen met elkaar de Vestings3hoek en organiseren diverse activiteiten met elkaar.

Aan de oevers van het dorp ligt de riviergebonden industrie: een oude steenfabriek (van Heuff) en de grote gasbetonfabriek van YTONG. Aan de kade hiervan meren grote binnenvaartschepen aan.

Gezien de ontwikkelingen binnen het project 'Ruimte voor de Rivier' zijn hier plannen voor het herinrichten van deze gebieden aan de oevers van de Waal. Herinrichting betekent ook een bijdrage leveren aan de verlaging van de rivierstand ter plekke of ergens anders, dit kan gerealiseerd worden door het graven van nevengeulen en het verlagen van de kades. Eén van de plannen is om de oude steenfabriek te herplaatsen en het gebied te ontwikkelen tot EMAB-terrein. Vuren is één van de vier aangewezen EMAB-terreinen in het Rivierengebied. Diverse organisaties en belangengroeperingen, waaronder Waalweelde zijn druk bezig met het ontwikkelen van plannen voor de herinrichting van dit gebied.

TIEL

Zo lang Tiel bestaat wordt er nagedacht en gesproken over de relatie met het water. Vanaf 1995, na de dreigende watersnood, moest er vanuit een nieuwe visie gedacht worden en was de vraag wat er met het Waalfront moest gebeuren steeds meer aanwezig. Het Masterplan Waalfront geeft een richting aan voor de drie componenten economie-wonen-groen. De stad staat op dit moment met de rug naar de rivier en wil de band met de rivier weer versterken waardoor de prachtige ligging aan de Waal beter benut wordt. Aan de oever van de Waal ligt nu een groot parkeerterrein, hier worden plannen voor ontwikkeld om dit te gaan herinrichten, met ideeën om hier een stadsplein, een flaneurboulevard te maken met een aanleghaven voor riviercruises en een horecavestiging op de kop van de Waalkade. Naast het parkeerterrein is een veerstoep gelegen voor het voetveer die gedurende het gehele jaar naar Wamel aan de overkant vaart en hiermee een actief onderdeel van de struinroute is.

Een andere ontwikkeling is het natuurgebied Wetlands Passewaaij, gelegen

Afb. Vuren met geheel links naast de waterplas: Fort Vuren en aan de rechteroever o.a. de YTONG-fabriek

Afb. Zaltbommel met aan de linkerzijde o.a. het dorp Zuilichem, het gebied voor de herontwikkeling van Zaltbommel.

Afb. Aan de bovenzijde, gelegen aan de rivier: BATO's Erf. Aan de onderzijde Fort Sint Andries en nog verder naar beneden: sluis Sint Andries.

Afb. Parkeerterrein gelegen aan de oevers van de Waal. Rechts: jachthaven. De Wetlands Passewaaij ligt links van Tiel (niet op de foto)

aan de westelijke zijde van Tiel. In dit natuurgebied onderzoekt de gemeente in samenwerking met een particuliere initiatiefnemer de mogelijkheid om drijvende trekkershutten te realiseren. Het doel hiervan is het ruige natuurgebied te versterken en het recreatieve karakter van het Waalfront in Tiel een impuls te geven.

Het Waalfront van Tiel is aangewezen als EMAB-locatie. Het plan is om in Tiel-Oost (Kleine Willemspolder) enkele tientallen (maximaal 80) drijvende woningen te realiseren. De voorbereidingen op het gebied van vergunningen en bepalingen vinden op dit moment plaats.

ZALTBOMMEL

Zaltbommel is een oude historische stad en is direct gelegen aan de zuidoever van de Waal met een fraaie Waalboulevard die een verbinding geeft met de binnenstad. In het kader van Waalweelde heeft een publiekprivaat consortium (acht ondernemers) met de gemeente Zaltbommel, Neerijnen, Lingewaal en Maasdiel de handen in een geslagen voor de ontwikkeling van vijf buitendijkse hoogwater-vrije locaties. Sommige bedrijven zitten nu op mooie plekken aan de rivier waar ze niet verder kunnen groeien of waar ze zelf weg willen. De ruimte die zij achterlaten kan gebruikt worden voor natuur, recreatie, woningen of bedrijvigheid wat op die plek past.

Ook Zaltbommel is een EMAB-locatie en met het project Waalfront West wil Zaltbommel op de lange termijn woningen bouwen op een bedrijventerrein aan de westzijde van de stad.

HEEREWAARDEN

Dit dorp is gelegen op een smal stuk land tussen de Waal en de Maas. Bij de kop van het land vloeide in vroeger tijden de Waal en de Maas samen. Nu zijn nog binnendijks restanten van oude dijken (+/- 1500 n. Chr.) te zien, die het behouden waard zijn. Op de kop (de Bol) van het stuk land ligt het lege terrein van de voormalige steenfabriek BATO. Het terrein wordt BATO's Erf genoemd. Er zijn diverse plannen voor het herinrichten van dit terrein: rivierverruiming, natuurontwikkeling, en verbetering van de ruimtelijke kwaliteit. Voor de realisatie van deze plannen moeten honderdduizenden kubieke meters schone en vervuilde grond verplaatst worden. Het terrein kan worden ingericht als speciebergings- of als woonlocatie. Stichting Symbiose heeft voor dit gebied enkele ideeën zoals het maken van de Waal-Maas connectie: het heropenen van een overlaat tussen de Waal en de Maas ten behoeve van de stroomwinning. Een ander idee is om na sanering van BATO's Erf een terp op te werpen en een hoogwaterplaats te creëren met overtollige grond. Tevens bestaat het idee om een nevengeul te graven tussen Wamel en Dreumel voor een veilige recreatievaart verbinding, parallel aan de Waal.

Vanuit het gemeentelijk beleid staan de volgende ontwikkelingen voor het gebied op stapel: het verder uitbouwen van wandel- en fietsroutes met daarin het ontwikkelen van regionale fietsknooppuntennetwerk (gereed voorjaar 2009). Het inzetten van een nieuwe veerpont tussen Heerenwaarden en Varik. Het verder ontwikkelen van het terrein de Bol en het buitengebied waaronder Fort Sint Andries

Aan de westzijde van de landstrook is het sluiscomplex St. Andries en iets verder gelegen het oude Fort Sint Andries. Hiervan zijn slechts de contouren zichtbaar.

Drutensche Waarden

In dit gebied is het zogenaamde Consortium Drutensche Waarden opgericht door een groep ondernemers met het verlangen om het uiterwaardengebied de Drutensche Waarden verder te ontwikkelen. Deze bedrijven zijn: de Rodruza (bakstenen) uit Nijmegen, PNO-Pactum uit Druten: een holding met meerdere firma's en Basal Toeslagstoffen uit Maastricht: toelevering zand- en grind. Zij bezitten op dit moment een groot deel van de grond.

De bedrijven in de Drutensche Waarden willen uitbreiden, in verband met de herontwikkeling van het gebied is onder andere de Kamer van Koophandel Rivierenland en HSRO b.v bij deze plannen betrokken. In 2007 is een startnotitie over het gebied gemaakt dat een positieve bijdrage aan de rivierverruiming en aan de realisatie van de ecologische hoofdstructuur in de uiterwaarden levert. Het plan staat ook in voor een betere relatie tussen het dorp Druten en de rivier, zoals het creëren van ruimte voor drijvend wonen. Ook draagt het project bij aan de ontwikkeling van natuurvriendelijke vormen van recreatie en toerisme, alsmede een verbetering van de bereikbaarheid en de ruimtelijke kwaliteit, door de aanleg van twee aan- en afvoerwegen voor de bedrijventerreinen Excluton en Westerhout. De twee aan- en afvoerwegen worden gerealiseerd over een nieuw te graven nevengeul. Op deze wijze wordt een bedrijveneiland aan de rand van de Waal gecreëerd.

Een ander onderdeel van de herontwikkeling is het opslaan van niet bruikbare specie in de ontzandingplas Kaliwaal die vrijkomt bij waterstaatkundige werken in het Rivierengebied.

In het gebied bevinden zich vier niet werkende steenfabrieken en één nog slecht onderhouden veerstoep aan de oevers van de Waal. Druten staat via een seizoens voetveer in verbinding met het plaatsje Dodewaard aan de overzijde van de Waal.

Op 27 september 2008 organiseerden diverse organisaties De Dag van de Dijk bij de oude steenfabriek van Rodruza. Met een informatiemarkt over de diverse herontwikkelingsplannen van o.a. de Drutensche Waarden en het project 'Bakens aan het Water'.

Beuningen

Beuningen is ook aangewezen als EMAB-locatie en de ontwikkelingen in het gebied Bunswaard geven hiervoor de mogelijkheden. In dit gebied wordt door projectontwikkelaar BOEI een steenfabriek gerestaureerd en gecombineerd met woningen. Het gebied betreft een herbestemming van het industriecomplex, waarbij de cultuurhistorische aspecten worden ingepast en het gebied voor recreatie en natuur ontwikkeld wordt. De steenfabriek Bunswaard is rijksmonument, de steenfabriek in de Staartjeswaard (westzijde van Druten) is een gemeentelijk monument.

In de Moespotse waard gelegen tussen Bunswaard en Staartjeswaard is in de '60-jaren vliegastort en afgedekt met een afdeklaag. Wanneer de plannen voor nieuwe stroomgeulen in dit gebied doorgaan, moet deze vliegastortplaats worden gesaneerd.

Omdat nog niet geheel duidelijk is welke plannen in het kader van 'Ruimte voor de Rivier' door gaan: of kribben verlagen of nevengeulen graven wordt in het gebied van Nijmegen tot aan Beuningen een proefproject gestart met het verlagen van 120 kribben. Het resultaat hiervan zal een effect hebben op verdere kribverlaging in de Waal.

Afb. Recht boven Druten is de haven gelegen, aan de linkerzijde hiervan de terreinen van de steenfabrieken e.d.

Afb. Focus van dit gebied ligt aan de zuidoever bij de plassen en bij de steenfabriek iets ten Westen van de plassen.

Hurwenen

Steenfabrieken

Actieve steenfabrieken:

- Haaften: De Crob3
- Deest: Narvik
- Zennewijnen
(Bovenstaande fabrieken zijn eigendom van Wienerberger Steenfabrieken)
- Zennewijnen Schipperswaard/De Korevaar Steenfabrieken (De Korevaar Beheer B.V.)
- Dodewaard De Waalwaard BV: geen schoorsteen
- Ijzendoorn: Kamerbeek Zand&Grind
- Deest: Vogelensangh (eigenaar Arts van de Zande)
- Maasdriel: Heerenwaarden De Hooge Waard: schoorstenen behoudenswaardig
- Druten/Ochten: De Bosoven

Niet actieve steenfabrieken

- Herwijen: De Ruiterswaard
- Afferden: De Turkswaard: hoge schoorsteen beschermingswaardig als landmark
- Deest: Vlamovensteenfabriek: alleen ovenlichaam nog aanwezig
- Beuningen: Staartjeswaard (hoge schoorsteen met ovenruïne beschermingswaardig)
- Beuningen: De Bunswaard (schoornsteen aanwezig rijksmonument)
- Druten: Druten B.V. (met schoorsteen: behoudenswaardig als landmark/Rodruza)
- Haaften: Crob3 (Terca Baksteen: schoorsteen)
- Hurwenen: Teeuwen B.V. Hurwenen (schoorsteen behoudenswaardig als landmark)
- Heteren: De Overrijnse Waard (conservering en bescherming als ruïne)

Fabrieksschoorstenen

- Vuren: Steenfabriek Teeuwen (eigenaar dhr. Klop)
- Deest: Steenfabriek Vogelensangh (rijksmonument)
- Beuningen: Steenfabriek De Bunswaard (rijksmonument)
- Beuningen: Steenfabriek Staartjeswaard

Voormalige steenfabriekterreinen

- Opijnen
- Heesselt
- Bato's Erf Heerewaarden
- Deest

ACTOREN EN REGELGEVING

Is het eigenlijk wel mogelijk om langs de belangrijkste watersnelweg van Nederland nieuwe bakens op te richten? En wat zijn de randvoorwaarden daarvoor dan? Tot drie jaar geleden zouden initiatieven zoals de bakens aan het water direct naar de prullenbak verwezen zijn door de vergunningverleners. Bouwen in de uiterwaarden was toen nog uitgesloten. Maar inmiddels heeft men binnen de beleidsregeling grote rivieren de mogelijkheden verruimd. Weliswaar met een ruim scala aan voorwaarden, maar initiatieven in de uiterwaarden worden in ieder geval niet op voorhand afgewezen.

Van dijkkruijn tot dijkkruijn moeten alle initiatieven door Rijkswaterstaat ver-

gund worden. Op hoofdlijnen komt het er op neer dat:

- In het stroombed niets gebouwd mag worden
- Op en rond de kribben bouwwerken mogelijk zijn mits ze het scheepvaartverkeer en de waterdoorstroming niet hinderen, iets wat al snel het geval zal zijn, en
- In de uiterwaarden bouwwerken mogelijk zijn die de waterdoorstroming niet storen. Hierbij geldt dat hoe hoger de plek van het beoogde baken destes kansrijker. Lagere gebieden die door het bouwwerk onttrokken gaan worden aan de waterdoorstroming moeten vervolgens worden gecompenseerd.

Maar met de vergunning van Rijkswaterstaat zijn de nieuwe bakens er nog niet. Ingrepen op en rond de dijken moeten ook vergund worden door het Waterschap, die daarbij vooral op de veiligheid van de dijken zal letten. Bovendien moet er een milieu- en bodemtoets worden verricht door Rijkswaterstaat. Tevens toetst het ministerie van LNV met de provincie de effecten op de flora en fauna aan het actuele beleid. De gemeente zal de nieuwe bakens toetsen aan het geldende bestemmingsplan, dat desnoods moet worden aangepast. De gemeente moet voor nieuwe bakens een bouwvergunning verstrekken en zal deze toetsen aan de veiligheidseisen. Dit alles kan natuurlijk pas plaatsvinden wanneer de eigenaar van de grond akkoord is en er voldoende enthousiasme en financiering geregeld is via de regiegroep, kwaliteitsteam, Provincie, Welstand en andere betrokkenen.

In het gebied zijn de volgende beleidsmaatregelen van toepassing:

Internationale wetgeving

- Natura 2000
- Europese Vogel- en Habitatrichtlijn
- Europese Kaderrichtlijn Water

Nationale wetgeving

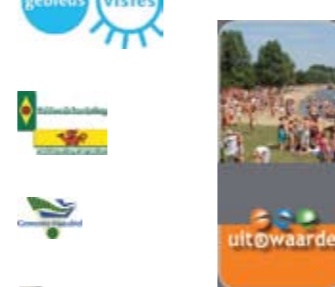
- Beleidslijn Grote Rivieren 2006
- Watervisie: Kabinetsvisie op het waterbeleid
- Planologische Kernbeslissing Ruimte voor de Rivieren
- Leidraad Rivieren Rijkswaterstaat
- Nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening
- Beleidslijn Ruimte voor de Rivier en Planologische Kernbeslissing
- Ecologische Hoofdstructuur
- Experimenten met Aangepast Bouwen (EMAB)
- Flora en Faunawet
- Natuurbeschermingswet
- Ontwikkelingsplannen Hollandse Nieuwe Waterlinie als onderdeel van het Nationaal Landschap
- Beheerplan Primaire Waterkeringen

Provinciaal niveau

- Gelders Milieuplan
- Streekplan Gelderland
- Gelders Stedelijk Ontwikkelingsgebied (GSOIII)
- Kansen tussen de Rivieren

Gemeentelijk niveau

- Structuurvisies en Structuurplannen
- Bestemmingsplannen

Een greep uit de organisaties die actief zijn in het gebied

- Rijkswaterstaat
- Staatsbosbeheer
- Waterschap Rivierenland
- Kamer van Koophandel
- Wereld Natuur Fonds
- UitRwaarde
- Provincie Gelderland
- Gemeenten
- Stichting Waalweelde
- Het Gelders Landschap
- Habiforum
- Stichting Rivier Actief
- Stichting Wetlands Passewaaij
- Lange Afstand Wandelpaden
- Stichting Ark/FREE Nature
- Diverse andere organisaties natuurbescherming

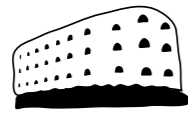
Het eigendom van de uiterwaarden is in handen van diversen

- Rijkswaterstaat
- Staatsbosbeheer
- Dienst Domeinen
- Gemeenten
- Ministerie van LNV
- Particulieren en bedrijven zoals zandwinners, steenfabrieken en projectontwikkelaars

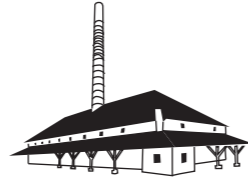

Molen de Hoop

Fort Vuren

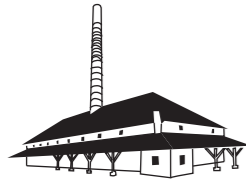

Monument de Heuff

Kerktoeren

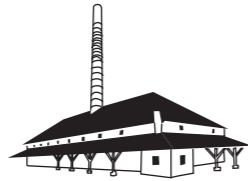
Wat is een bakken?

Steenfabriek

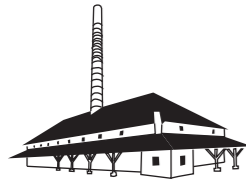
Veer

Schipperwaard

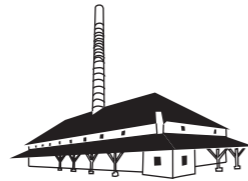
Veer

Steenfabriek de Krob

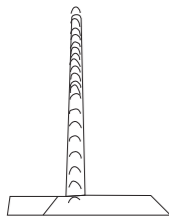
Kerktoeren

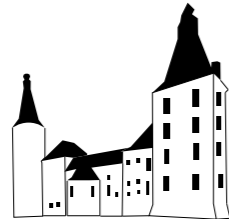
Steenfabriek

Prins Willem Alexander brug

Schoorsteen Hurwenen

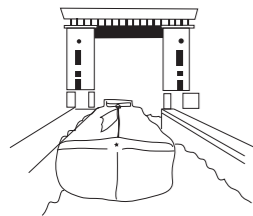
Kasteel Loevestein

Martinus Nijhof brug

Veer

Sluis St. Andries

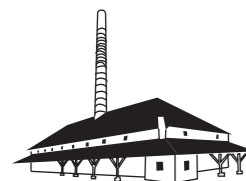
de Bol

Kerktoeren

Fabrieksterrein

Steenfabriek de Bosoven

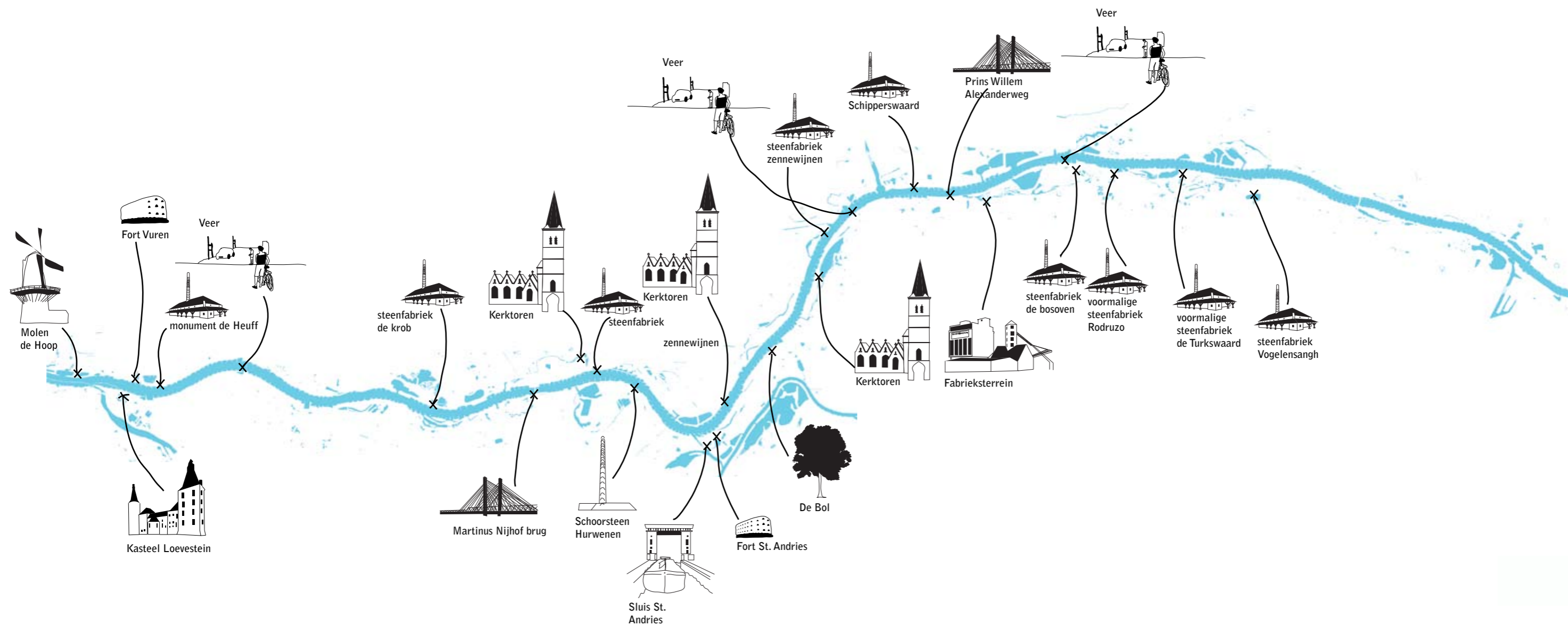
Steenfabriek de Rodruzo

voormalige steenfabriek de Turkswaard

Steenfabriek Vogelsangh

BESTAANDE BAKENS LANGS DE WAAL

Wat een baken eigenlijk is, dat is voor Rijkswaterstaat helemaal geen vraag. Bakens zijn immers de groene en rode tekens die aangeven waar de vaargeul in de rivier precies loopt. Het kunnen verkeersborden aan de kant of op de kribben zijn, maar ook boeien die in de rivier zijn gelegd. In formele zin zijn dat bakens oftewel de merktekens die de vaargeul aangeven. Vanuit de aard van hun functie zijn die bakens dus gecodeerd en worden gericht en gedoseerd toegepast. Maar de algemene betekenis van het begrip baken gaat inmiddels veel verder dan het 'merkteken dat de vaargeul aangeeft'. Het begrip baken is aan de vaargeul ontsnapt. De schoorstenen van de voor het riviereengebied typische steenfabrieken hadden, zeker vóór het radartijdperk, ook de functie en betekenis van bakens voor de schippers en bezoekers van het gebied. Maar evenzogoed functioneren kerktorens, bruggen, bomen, grote gebouwen en opvallende landschappelijke situaties als bakens voor allen die zich door het landschap begeven. Niet per se om aan te geven waar een 'vaargeul' zou zijn maar om zich te kunnen oriënteren, zich te kunnen positioneren ten opzichte van het herkenbare object. Dat is het eerste en belangrijkste criterium van een baken, het moet een zichtbaar en herkenbaar object zijn om zo ruimtelijk houvast te kunnen bieden.

Niet alleen volgens Rijkswaterstaat maar ook volgens opperstruiner Hans Heerdt van 'Rivier Actief' uit Tiel 'wemelt' het van de bakens langs de Waal. Hij doelt dan niet op de merktekens die de vaargeul aangeven maar op allerlei zichtbare elementen zoals molens, kerktorens, bomen, schoorstenen, dijkhuizen, waterfronten, dijkbochten, sluisen, uitwateringen, kribben en dergelijken die hem verleiden tot het vertellen van verhalen op een van zijn vele struïntochten door de uiterwaarden. Achter ieder baken schuilt een verhaal en ieder verhaal ligt opgeslagen in een baken volgens Heerdt. Dit zijn de bestaande bakens volgens Hans Heerdt en zoals de mensen in het Riviereengebied de omgeving ervaren.

Zuidoever van de Waal

- Poederrijen- Kasteel Loevestein
- Zaltbommel –Martinus Nijhof Brug
- Zaltbommel –beeld 'de Wachter', Marcel Smink (hoogwater 1995)
- Zaltbommel- Watertoren
- Brakel- Veerpont
- Rossum- Schoorsteen (van geammoveerde steenfabriek) met ooievaars nest
- Heerewaarden- Sluisen Sint Andries
- Heerewaarden- Nieuw Fort Sint Andries
- Heerewaarden- de Kop (oude populier als voormalig baken voor de scheepsvaart)
- Heerewaarden- BATO's Erf (voormalig steenfabrieks terrein)
- Dreumel- Jachtwerf
- Dreumel- Katholieke kerk
- Wamel- Veerhuis Wamel (Hotel-Restaurant)
- Wamel – de Bol (kluster van enkele uiterwaard woningen)
- Leeuwen- radarpost Rijks Waterstaat
- Druten- oude veerstoep bij Blauwe brug

Noordoever van de Waal

- Gorinchem- Molen 'de Hoop'
- Vuren- Fort Vuren (Nieuw Hollandse Waterlinie)
- Haaften- Kerk
- Neerijnen- Kerk
- Heesselt- Kerk

- Heesselt – beeld 'de Hollandse Koe'
- Varik- Stompe Toren
- Varik- Veerstoep 'de Bol'
- Varik- Molen
- Zennewijnen- beeld 'de Roeier'
- Passewaay- beeld 'Huizen op de dijk'
- Tiel- Inundatiesluis (Nieuw Hollandse Waterlinie)

- Tiel- Verkeerspost RijksWaterstaat (ARK)
- Echteld- Waardmanshuis
- Dodewaard- Kerncentrale
- Slijk-Ewijk – Kerk
- Lent – Fort

EEN BAKEN BIEDT HOUVAST

Aan het criterium zichtbaar kun je een relatief formele toetsing koppelen. Voor wie?, vanaf waar? en hoe? moet het zichtbaar zijn. Maar het begrip herkenbaar bevat al meerdere lagen. Want hoe moet het baken herkenbaar zijn, in zijn zichtbaarheid, materialisering, functie of betekenis? Zingeving, zo stelt de stads-socioloog Kevin Lynch, is weinig relevant voor de herkenbaarheid omdat de vele ruimtegebruikers zeer uiteenlopende betekenissen hechten aan de bakens in de gebouwde omgeving. Zo hoor je van christelijke mensen wel eens dat ze Jezus zien als een baken in hun leven, hun houvast. Maar atheïsten of aanhangers van andere religies zullen bij het zien van een beeld van Jezus niet die gevoelens hebben. Maar als dat beeld van Jezus bovenop een berg in Rio de Janeiro de hele skyline van de stad domineert zal iedereen hem op zijn eigen wijze als een baken beschouwen, ongeacht religieuze voorkeur. Een goed baken kan dus meerdere betekenissen in zich opnemen, domweg vanwege zijn ruimtelijke dominantie. Hetzelfde geldt voor kerktorens die vroeger van veraf de plaats van het huis van God herkenbaar maakten, maar die in onze ontkerkelijkt samenleving meer een oriënterende en cultuurhistorische functie hebben. Via hun torens straalden de kerken geruststelling uit naar de gelovigen, en boden zo houvast. Op veel plaatsen lijkt deze functie recentelijk te zijn overgenomen door verzekeringsmaatschappijen. Zij dragen niet het geloof uit maar de verzekering en domineren met hun hoge gebouwen, die vaak aan de stadsrand staan, het stedelijke landschap. Wanneer geloof afneemt biedt verzekering houvast.

Om u een voorbeeld van een baken te geven dat niet verbonden is met het Riviereengebied maken we even een uitstapje naar Rotterdam. De Mevlana Moskee in Rotterdam West fungeert daar namelijk keer op keer als een baken in de aanwijzingen voor bezoekers van Bureau Venhuizen die nog niet afhankelijk van een TomTom zijn. De pastelkleurige moskee is een markant gebouw waarin de verwijzingen naar herkenbare historische moskee architectuur op bijna Disney-achtige wijze zijn uitgevoerd. Het gebouw was vóór haar oplevering in 2001 al in het nieuws toen een stuk betonnen minaret door de harde wind van het gebouw werd geblazen. Deze aanvankelijke bekendheid werd al snel door de wereldgeschiedenis ingehaald. De moskee werd namelijk kort ná de gebeurtenissen op 11 september 2001 geopend. Sindsdien blijkt de Mevlana moskee het perfecte decor voor actuele nieuwsitems rondom moslims, hun religie, cultuur en terrorisme. Nieuwsploegen zijn er regelmatig filmend waar te nemen en het gebouw duikt als 'algemene illustratie' bij items in de media op.

Het gebouw is de trots van de Rotterdams-Turkse moskeevereniging en genoemd naar de islamitisch filosoof Mevlana, wiens leer zich reeds in de Mid-

deleeuwen uitspraak voor onbegrensde tolerantie, positieve argumentatie, goedheid, naastenliefde en bewustwording door liefde. Een dertiende eeuwse verzoener kortom. Na decennialang sparen, en misschien een beetje financiële hulp uit de Arabische wereld, kon deze vereniging haar droom van een eigen moskee in Rotterdam-West op markante wijze verwezenlijken. De aanvankelijke discussie tussen deze islamitische droom, de goede architectonische smaak en de opkomende multiculturele onvrede kreeg door de gebeurtenissen op 9-11 en de moorden op Fortuijn en van Gogh al snel meer lagen. Bovendien was het gebouw prominent geplaatst aan het nieuw aangelegde Mevlana plein waar de moskee was ingezet als stedelijk icoon in een sterk verrommeld gebied tussen de Van Nelfabriek, het Sparta stadion, de markante gevangenis van architect Weeber en Diergaarde Blijdorp.

Juist de gelaagdheid van betekenissen die het gebouw uitstraalt of bij de beschouwer veroorzaakt gecombineerd met een prominente stedelijke inscenering maken dit gebouw tot een baken in de stad Rotterdam. Het biedt bewoners en bezoekers een sterk herkenningspunt en daarmee houvast in het stedelijk weefsel. Ondanks de recent groeiende anti-multiculturele sentimenten in de stad werd dit gebouw in 2006 door de bewoners van de stad als mooiste gebouw van Rotterdam gekozen. De deelnemers aan de verkiezing vonden de Moskee "een tijdsloos gebouw". "Met zijn sierlijke vormen tekent het mooi tegen de strakke stadse architectuur". Ook zien de Rotterdammers het gebouw als een symbool van warmte en genegenheid. Een verkiezing die overigens niet zonder felle populistische discussie bleef, een discussie die de kracht van het gebouw als baken echter alleen maar bevestigde.

Als we de situatie rondom dit actuele prominente baken in de stad Rotterdam analyseren komen we tot een aantal fenomenen. Ten eerste staat er een oprechte ambitie aan de basis van dit baken. Het was de Moskeevereniging Mevlana die een prachtige moskee in de stad wilde bouwen voor haar gelovigen en met die ambitie met de gemeente in gesprek ging. De vereniging streefde naar de oprichting van een sterk icoon voor de door haar beleefde religie. Een moskee mag alleen gesticht worden op grond die voor eeuwig in eigendom is, een eis die de locatiekeuze enigszins bemoeilijkte. De gemeente vond een geschikte plaats in een sterk verrommeld gebied en zette de moskeebouw in als een structurerend element. Rondom de moskee werd het hele gebied heringericht en zo opgekalfaterd. De opening van het markante gebouw viel samen met wereldschokkende gebeurtenissen rondom moslimterrorisme waardoor de moskee plotseling voor het ene deel het symbool van 'bewustwording door liefde' bleef maar voor anderen juist een symbool werd voor het zich met de Islam profilerende terrorisme.

Van een heel andere orde maar wel een van de allersterkste bakens in de gebouwde omgeving van de laatste vijftien jaar zijn de McDonalds-borden die nog steeds toenemen langs 's Rijksautowegen. Al ben je verstokt vegetariër, praktiserend hindoe of hater van junkfood, de gele M op de hoge paal staat gebrand op je netvlies. De gele M is een baken voor de snelweggebruiker, of dat die nu een hamburger eter is of niet. De gele M is uiterst zichtbaar, deelt de route in behapbare delen en biedt zo houvast aan de snelwegreiziger.

Vanaf begin jaren negentig hebben we de opmars van de gele M's kunnen monitoren. Het bedrijf maakt het je daarin overigens zeer eenvoudig. Ze geven namelijk plattegronden van Nederland uit waarop al hun filialen staan afgebeeld. Met een gele M dat spreekt voor zich. Vanaf de eerste plattegrond toonde deze kaarten al onverbloemd de ambitie van het bedrijf, namelijk: een volledig landelijke dekking. Altijd een MacDonalds in de buurt. Grote gele M's op de paal zijn noodzakelijk omdat de automobilist al ver van te voren attent gemaakt moet worden op de aanwezigheid van deze snackverkoper. Hij moet immers tijdig afslaan. Geel is de huiskleur van het bedrijf, ooit ontstaan als Golden arches, maar

geel laat zich eenvoudiger reproduceren en contrasteert ook fel met de blauwe lucht. Vanuit praktischere overwegingen en commerciële motieven zijn deze bakens in ons landschap geplaatst die mogelijk de aanwezigheid van de hamburgergigant in ons land ruimschoots gaan overleven.

CRITERIA VOOR NIEUWE BAKENS

Wanneer we uit de analyse van deze bakens in de bebouwde omgeving de criteria voor de oprichting van nieuwe bakens filteren dan vinden we er drie:

— *Reden voor oprichting: een eigen noodzaak*

Het bouwwerk dat als een baken functioneert is niet louter als zodanig opgericht. De eerder genoemde moskee wil weliswaar een baken zijn voor haar gelovigen maar verwijst daarin vooral naar zichzelf als gebedsplaats. McDonalds propageert wellicht vooral te streven naar een bijdrage aan onze cultuur maar wil eerst en vooral zoveel mogelijk hamburgers verkopen. De reden voor oprichting kan dus liggen bij een relatief kleine groep initiatiefnemers en louter voor eigen nut zijn.

— *Betekenis: meervoudige betekenissen (opdoen)*

Het bouwwerk wordt weliswaar vanuit de betekenis van de initiatiefnemers geconcipieerd maar staat verder open voor allerlei betekenissen van andere beschouwers. Deze kunnen zelfs negatief zijn, zoals in het voorbeeld van de Mevlana Moskee vaak, of ook positief. Ook voor de verstokte vegetariër is de gele M een baken. Ook kan de betekenis puur functioneel en formeel zijn, zoals het houvast bieden voor de positiebepaling of de route verdelen in overzichtelijke stukken. De betekenis kan dus meervoudig zijn en zelfs puur functioneel en formeel. Positief of negatief zijn bovendien veel minder belangrijk dan sterk of zwak.

— *Zichtbaarheid: ruimtelijke dominantie*

Het bouwwerk neemt een vaste, zichtbare of zelfs dominante plaats in temidden van haar omgeving waarbinnen zij opvalt door te contrasteren. Dat is altijd relatief en afhankelijk van haar ruimtelijke context.

Deze analyse kunnen we als de regels voor een 'making of' van het baken beschouwen. Aangevuld met de criteria die de jury van de prijsvraag in 2007 hanteerde: zij stelden • een relatie met het water, een • relatie met de historie van de locatie en de • waarneembaarheid vanaf de dijk voorop. Daarnaast vonden ze de • belevingswaarde voor de burgers en • het draagvlak in de regio van groot belang maar het allerbelangrijkst vonden zij de • originaliteit van de ingreep en de hoge artistieke kwaliteit en bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit.

Komen we samenvattend uit op deze criteria voor nieuwe bakens langs de Waal:

— Het baken wordt niet omwille van zichzelf opgericht maar 'lift bij voorkeur mee' met andere ambities

— De andere ambities hebben een eigen noodzaak waaruit het baken kan ontstaan

— Deze noodzaak heeft een relatie met de locatie

— Het baken straalt niet één betekenis uit maar staat juist open voor meerdere betekenissen

— Het baken heeft het vermogen op dominante wijze in de ruimte te verschijnen

— Het baken is origineel, van een hoge artistieke kwaliteit en draagt bij aan de ruimtelijke kwaliteit

DE PLANMASTER - ARTISTIEKE VISIE VOOR NIEUWE BAKENS

Langs een werkrivier verzin je geen nieuwe bakens, die ontstaan vanuit een eigen noodzaak, heeft u uit het voorafgaande kunnen opmaken. Dat is de kern van de hier ontwikkelde artistieke visie voor nieuwe bakens langs de Waal. Dit plan van aanpak bereidt een sterke rol voor kunst en ruimtelijk ontwerp voor bij de projecten rondom de Waal, maar we stellen voorop dat de uitkomst van die betrokkenheid niet per se als autonome uiting van kunst hoeft te worden herkend. De ontwikkelde criteria zoals 'ontstaan vanuit een eigen noodzaak' en 'de mogelijkheid om meervoudige betekenissen te kunnen opdoen' openen in eerste instantie de deur naar niet-autonome kunstuitingen. Een sterk voorbeeld daarvoor troffen we in Berlijn. In de hoofdvestiging van de Allianz Verzekering in Berlijn, aan de rivier de Spree, ontstond in de jaren negentig het plan om het kantoor met een opvallend kunstwerk te markeren. De kunstenaar Josef Borofsky ontwierp daarvoor de MoleculeMan. Deze dertig meter hoge metaalsculptuur van drie doorboorde mannen verbeeldt dat hoewel we heel stabiel lijken, we eigenlijk allemaal kwetsbaar zijn. Door zijn manifeste aanwezigheid in de rivier sinds 1997 is het sculptuur absoluut een herkenningspunt geworden. Maar in 2004 werd er vlak bij deze Molecule-Man een zwemmend zwembad geopend dat inmiddels als bakens het kunstwerk ruimschoots is voorbijgestreefd. Het zogenaamde Badeschiff is een tot zwembad omgebouwd schip dat in de zomermaanden voor publiek geopend is. Door zijn meervoudige betekenis en gebruik, en zijn curieuze verschijningsvorm van de bak met strak blauw water temidden van de troebele rivier, is het Badeschiff inmiddels tot een zeer sterk herkenningspunt uitgegroeid. De kracht van het bakens staat voorop en is van groter belang dan de herkenbaarheid van de discipline waarbinnen het resultaat van het project uiteindelijk herkenbaar is.

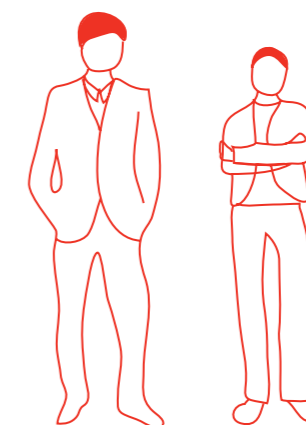
Een sterk bakens-concept vraagt om een sterke inhoudelijke sturing en een overzicht over alle mogelijke bakenslocaties die samen de houvast vormen voor de selectie van individuele bakens. De vraag is niet alleen hoe dat sterke concept kan worden vastgesteld maar bovenal hoe dat in de loop van de tijd zich kan ontwikkelen en voortdurend kan worden bijgesteld. Het Rivierenland is een allesbehalve stabiel en voorspelbaar landschap. Niet alleen fysiek maar ook in regelgeving doen zich voortdurend nieuwe ontwikkelingen voor die de eerder gemaakte plannen in een ander daglicht kunnen plaatsen. Een goed bakens-concept is dus geen star plan met kruisjes op de kaart en voorzien van een hermetische argumentatie voor de plaats en beoogde invulling van die kruisjes. Een goed concept voor de realisatie van nieuwe bakens langs de Waal beweegt met de ontwikkelingen rond de rivier mee. De artistieke visie is een strategie van aanwezigheid. Dit beantwoordt dus meteen de eerder gestelde Masterplan of Planmaster vraag. Een Masterplan dat niet voortdurend kan worden bijgesteld is stroef en star. De nadruk ligt dan op degene die het voortdurend bijstellen ter hand kan nemen. Dit noemen we de Planmaster en staat voor de inhoudelijke positie van voortdurend 'stellen' van de opdrachten uit informatie en overleg en het vervolgens selecteren van de kunstenaars en ontwerpers en het begeleiden van de verdere realisatie.

De Planmaster kan evenwel onmiddellijk aan de slag met de in dit rapport benoemde bakens. De omschrijvingen daarvan en mogelijke locaties daarvoor, zoals bijvoorbeeld De Klef in Beneden-Leeuwen, zijn hier ver genoeg uitgewerkt om ze als opgave op korte termijn op te pakken. Ondermeer door middel van de uitvoering van de hier in kaart gebrachte potentiële Bakens groeit het Bakens-netwerk gestaag en komen voortdurend nieuwe kansen voor Bakens in beeld. Als Planmaster stellen we het op te richten Bureau Bakens voor. Dit bureau bestaat uit een adviseur die zowel in de werelden van de Ruimtelijke Ordening als

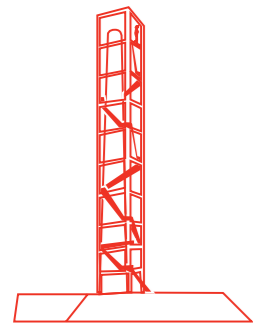

in die van kunst en ruimtelijk ontwerp zijn wortels heeft en een specialisatie in de verbijzondering van ruimtelijke transformatieprocessen koestert, ondersteund door een assistent. De voor het realiseren van nieuwe bakens noodzakelijke informatie wordt door het Bureau Bakens vergaard uit een opgebouwd netwerk van persoonlijke contacten met vertegenwoordigers van overheden en andere actoren in het gebied. Door deelname aan overleggen en aangesloten te zijn aan informatienetwerken zit het Bureau Bakens vooraan bij het filteren van kansen voor bakens uit de processen van transformatie. Op deze manier kan het bureau het praktische met het inhoudelijke verbinden. Regelmatig wordt het bureau bijgestaan door een 'Bakensraad', een voortzetting van de regiegroep, waarin de belangrijkste 'spelers' in het Riviereengebied zullen zijn vertegenwoordigd en die kan worden geïntegreerd met de Provinciale Regiegroep Wegen Verkeer en Vervoer, waarmee de Provincie Gelderland streeft naar een betere verankering van Kunst en ruimtelijk ontwerp in infrastructurele projecten. Daarnaast bouwt het bureau ook een netwerk op aan informanten en adviseurs rondom het aantrekken van geschikte kunstenaars en ontwerpers voor de naar aard, verschijningsvorm en toepassingsgebied zeer uiteenlopende opdrachten. Zo zal voor ieder Bakens ook gericht kunstadvies van bijvoorbeeld de Provinciaal adviseur, worden ingewonnen.

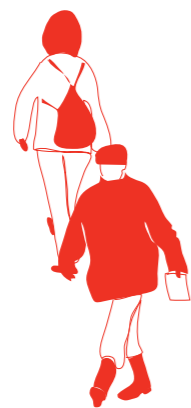
Bakensraad

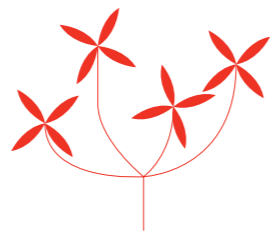
BUREAU BAKENS
Planmaster & Assistent

her-baken

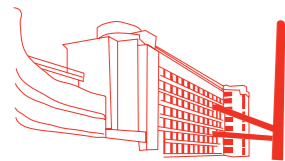
struinbaken

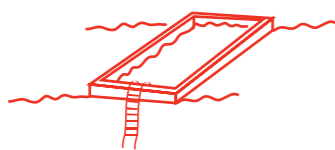
stroombaken

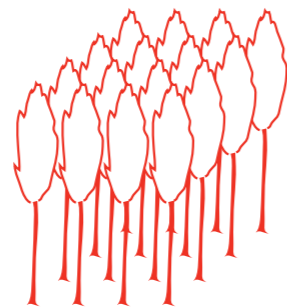
compensatiebaken

energiebaken

EMAB-baken

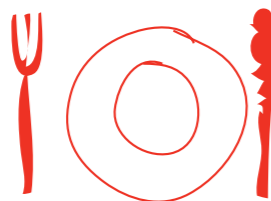
compensatiebaken

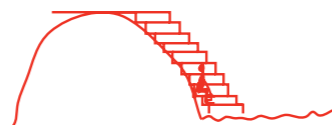
stroombaken

boombaken

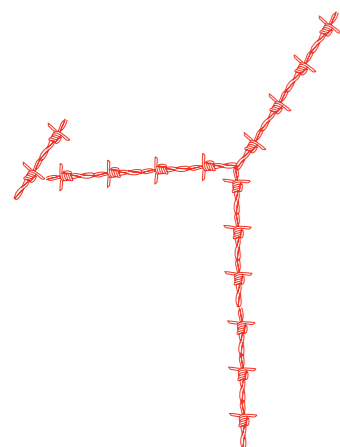
horecabaken

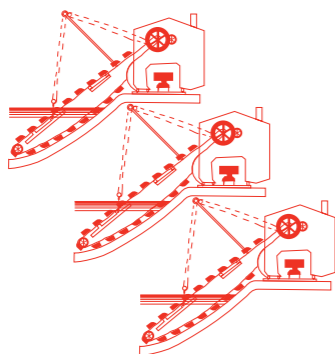
zitbaken

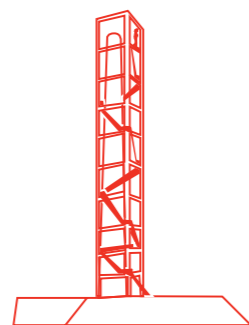
struinbaken

prikkeldraad
baken

baggerbaken

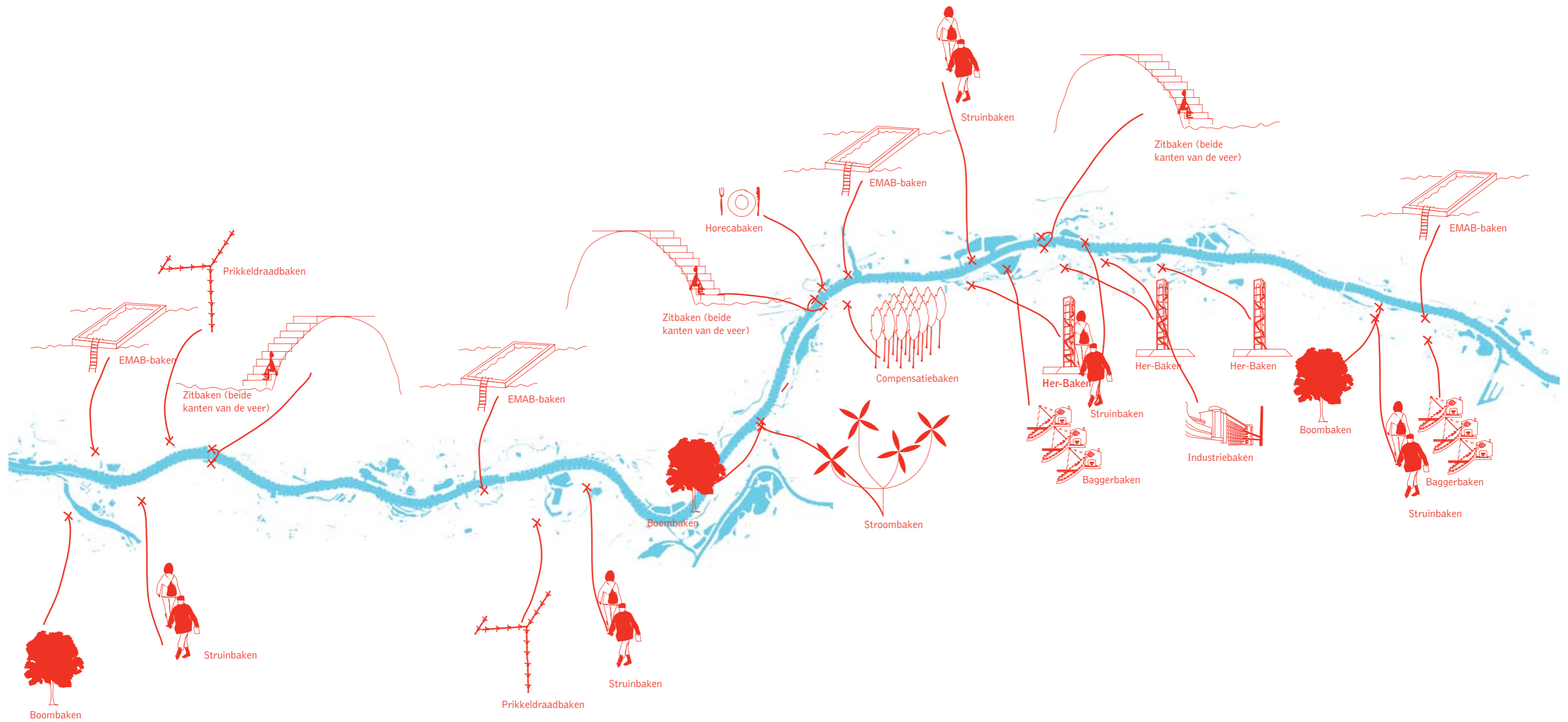

her-baken

boombaken

Nieuwe bakens

NIEUWE BAKENS

De criteria voor nieuwe bakens hebben we in gesprekken met vertegenwoordigers van betrokken gemeenten, de provincie Gelderland en anderen geprojecteerd op de op stapel staande projecten in het gebied en kwamen zo tot een elftal mogelijkheden voor nieuwe bakens die we hier kort introduceren.

NIEUWE BAKENS

- Het Her-Baken: De Klef
- Het Her-Baken: De Turkswaard
- Het Struimbaken: Een familie van hulpmiddelen
- Het Horecabaken: Waalkade Tiel
- Het Stroombaken: De Vervalcentrale
- Het Industriebaken: De Drutensche Waarden
- Het EMAB-Baken: De drijvende voorzieningen
- Het Baggerbaken: De Beuningse uiterwaarden
- Het Compensatiebaken: Veerhuis Wamel
- Het Boombaken
- Het Prikeldraadbaken
- Het Zitbaken

De nieuwe Bakens worden als volgt beschreven

Korte Omschrijving

Waar komt het nieuwe Baken vandaan en waar kan het worden toegepast.

Locatie

Een locatie kan concreet zijn of indicatief.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Hierin worden de nu bekende betrokken organisaties, overheden en bedrijven genoemd, die belanghebbende zijn bij het nieuwe Baken. Uit deze groep betrokkenen wordt een projectgroep samengesteld die als opdrachtgever voor het nieuwe Baken gaat functioneren. Deze projectgroep kan vervolgens worden aangevuld met bijzondere expertise op het gebied van kunst en ruimtelijk ontwerp via de provinciale adviseur of vanuit de regio.

Ontwerpopgave

De omschrijving van de opdracht.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

Indicatieve lijst van kunstenaars en ruimtelijk ontwerpers die een dergelijke opdracht eerder hebben gedaan of naar verwachting tot een goed einde zouden kunnen brengen. Met geen van deze kunstenaars zijn afspraken gemaakt omtrent mogelijke opdrach-

ten. De lijst kan derhalve naar wens worden ingekort of uitgebreid.

Tijdhorizon

Indicatie van de verwachte termijn waarbinnen het project kan worden gerealiseerd.

Kosten: small (< E 50.000)

Indicatie van de verwachte kosten waarbinnen het project kan worden gerealiseerd.

Partners/betrokkenen (financieel)

Geen van de toekomstige bakens zullen volledig door het Bureau Bakens worden gefinancierd, voor ieder project zoekt het Bureau Bakens naar partners.

HER-BAKEN (1)

Het Her-Baken komt direct voort uit de prijsvraag, namelijk de winnaar Machiel Spaan gebruikt een verlaten steenfabriek als aanleiding om een bijzonder baken voor het recreatieve gebruik van de uiterwaarden op te richten en munt daarmee het begrip 'Her-bakenen'. Ook prijsvraagdeelnemers Arjan Bakermans en Ben Blauw namen een vrijstaande schoorsteen als uitgangspunt voor hun ontwerp en gaven het een recreatieve functie. De uiterwaarden krijgen meer en meer een recreatieve functie. Daarbij is het minder de verblijfsrecreatie maar meer het bewegen door het rivierenlandschap dat de boventoon voert. Er wordt over de dijken gefietst en geskated, en door de uiterwaarden gestruind. Langs de verschillende recreatieve routes ontstaan nieuwe recreatieve knooppunten. Deels haken die aan bij bestaande dorpen of uitspanningen aan de dijk maar er gaan ook nieuwe recreatieve informatie en overstap-punten ontstaan. Een hergebruikte verlaten steenfabriek of resten daarvan zouden perfect in het beeld passen van de bakens. Ze ontstaan vanuit een eigen ambitie, gebruiken bestaande kwaliteiten, zijn ruimtelijk dominant en laten een bijzondere uitwerking (zoals die van de prijsvraagwinnaar) toe. Voor de een gaat het praktisch verwijzen naar een moment van informatie en ravitaillage, voor de ander blijven het cultuurhistorische resten in het rivierenland en voor een volgende blijft het ruimtelijke herkenningspunt in een nieuwe context overeind.

Het Her-bakenen is een strategie die nog vele malen toegepast kan worden binnen de transformatie van het Rivierengebied. Tijdens dit onderzoek hebben we twee mogelijkheden daarvoor specifieker in beeld gebracht.

DE KLEF ALS ONDERDEEL VAN DE DOORBRAAK IN BENEDEN LEEUWEN

De Doorbraak is een project waardoor Beneden-Leeuwen weer 'aan het water' komt te liggen. Niet langer keert het dorp de rug naar de Waal. Rijksmonument De Klef moet de blikvanger van De Doorbraak worden. Het voormalige gebouw van de Boerenbond met de karakteristieke kraanbaan wordt het middelpunt van het bouwplan dat van Beneden-Leeuwen weer een 'dorp aan de rivier' moet maken. De contouren van De Klef blijven zichtbaar in een appartementencomplex van vier bouwlagen. Hier is ook plaats voor kleinschalige horeca en een infocentrum. Zowel de uiterwaarden als het binnendijkse gebied rond de wiel waaraan dit project zijn naam dankt, worden door wandelpaden ontsloten natuurgebieden.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

De gemeente West Maas en Waal
Marion van de Kolk: 0487-599500
mvdklok@westmaasenwaal.nl
Projectleider: Willie van der Kamp
Eigenaren van het gebied (3 projectontwikkelaars)
Zandwinner Dekker van de Kamp
Gelders Genootschap
Bewoners van Beneden Leeuwen

Ontwerpopgave

De beeldkwaliteit en mogelijk ook functionaliteit van de oorspronkelijke kraanbaan herontwikkelen en daarmee in te zetten bij de ontsluiting van de uiterwaarden. Hiermee krijgt de kraanbaan een sterke symbolische kwaliteit; letterlijk maakt ze de doelstelling om Beneden-Leeuwen weer een 'dorp aan de rivier' te maken zichtbaar en ervaarbaar.

afb. google earth foto met pin erin van de Klef

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

West 8 (afb Voetgangersbrug over het Spoorwegbassin in Borneo-Sporenburg Amsterdam)

Thomas Heatherwick (afb. Oprolbare voetgangersbrug Paddington Basin – Londen)

Machiel Spaan, M3H architecten, winnaar prijsvraag Bakens aan het water

Binnen geselecteerde groep van kunstenaars, architecten en ingenieurs zal een besloten prijsvraag worden uitgeschreven om de oorspronkelijke kraanbaan te herontwikkelen en in te zetten als middel om de uiterwaarden te ontsluiten.

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

KAN OP KORTE TERMIJN VAN START

Prijsvraag ontwikkelen, ontwerpfase en jurering voorbereiden: 9 maanden
Uitvoering van de prijsvraag: afhankelijk van de realisatie van de gebiedstransformatie

Kosten: small (< E 50.000)

Prijsvraag ontwikkelen, honorarium ontwerpen en jurering: E 25.000
Uitvoering: onbekend

Partners/betrokkenen (financieel)

Gemeente West Maas en Waal en de drie projectontwikkelaars die actief zijn in het gebied.
Zandwinner Dekker van der Kamp

Thomas Heatherwick, oprolbare voetgangersbrug Paddington Basin - Londen

West 8, voetgangersbrug over het Spoorwegbassin in Borneo-Sporenburg Amsterdam

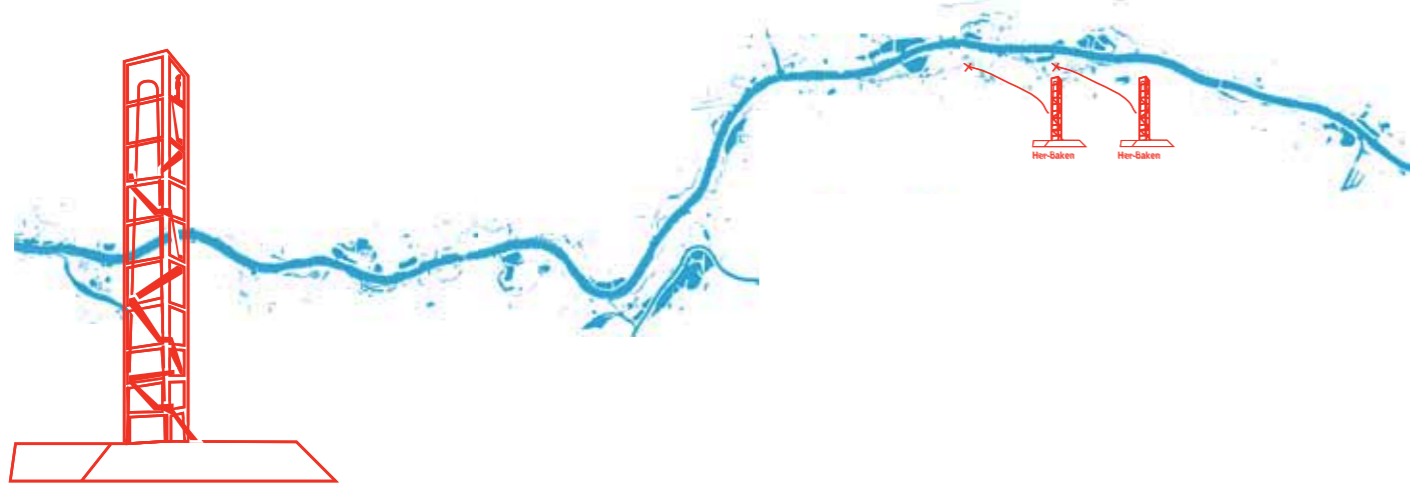

De kraanbaan

Het Her-Bakenen van Machiel Spaan, winnaar eerste prijs Bakens aan het water

HER-BAKEN (2)

DE TURKSWAARD IN AFFERDEN

De steenfabriek van Afferden is gelegen in de Afferdensche en Deestsche Waarden op de linkeroever van de Waal. Het is gelegen op een hoogwaterdij terrein. De schoorsteen van de voormalige steenfabriek Turkswaard is niet meer in gebruik, maar is behouden gebleven als cultuurhistorisch object. De schoorsteen verkeerde in slechte staat. Rijkswaterstaat heeft daarom besloten hem te renoveren. Met de renovatie is de schoorsteen ontoegankelijk gemaakt.

Rond de voormalige steenovens staan op dit moment hekken. Door verval en verkeerd gebruik (vuurtje stoken, loswrikken van stenen) is het steenovencomplex niet meer veilig en verboden terrein. Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat bekijken nu hoe het complex veilig voor het publiek kan worden gemaakt. Hierbij wordt ook rekening gehouden met de vleermuizen in het gebied: een deel van de overruimtes wordt ingericht als (winter)verblijfplaats voor vleermuizen. De gemeente Druten wil de steenfabriek en het complex graag op een creatieve en bijzondere manier gaan gebruiken. Ze denken dan aan kleinschalige evenementen waarbij de natuurbeleving van het gebied voorop staat.

De cultuurhistorische functies, zoals de schoorsteen en de vlamoven, vallen in principe onder het ministerie van OCW. Met het geld uit de Europese subsidies heeft Rijkswaterstaat echter het achterstallig onderhoud van de schoorsteen aangepakt waarna de schoorsteen wordt overgedragen aan Staatsbosbeheer.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Gemeente Druten: Dhr. van Hek, (economie, recreatie en toerisme)

Rijkswaterstaat: Dhr. L.(lucas) Molenkamp (projectleider) 06 10516394

TU Delft/TNO

TU Eindhoven

Wageningen Universiteit

Ontwerpopgave

Ontwikkel een scenario van mogelijke kleinschalige, natuurgebonden evenementen, denk aan midzomernacht, meiavond, oogstfeest, midwinternacht. Doel hiervan is om een nieuwe relatie te scheppen tussen Druten en de Uiterwaarden. Inventariseer welke randvoorwaarden er gelden en welke (mobiele/drijvende) infrastructuur er nodig is om dit mogelijk te maken. Ontwikkel en geef vorm aan de benodigde infrastructuur op een creatieve, innovatieve en beeldbepalende wijze. De aanpak en uitstraling moet aansluiten bij de duurzaamheidsgedachte. Het actief in gebruik nemen van het gebied mag niet verstorend werken voor het milieu en niet ten koste gaan van de ecologische waarde en beleving van de natuur. De aanwezigheid van menselijke activiteit zou een positieve bijdrage moeten leveren aan het ecosysteem.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

— 2012Architecten. Het bureau werkt in het overgrote deel van haar projecten met afval en ziet hergebruik als een integrale ontwerpstrategie. Behalve ecologisch gemotiveerd, wordt het bureau creatief aangewakkerd en geïnspireerd door de potentie van gevonden spullen. De geschiedenis die inherent is aan gebruikte producten en materialen en die ontbreekt in ongebruikte nieuwe materialen, biedt een potentiële meerwaarde als deze meegenomen wordt in nieuwe producten en samenstellingen. De inzet van slim ontwerpwerk, waarbij de bestaande karakteristieken van het af-

val in een vroeg stadium van het ontwerp worden meegenomen, leidt tot innovatieve toepassingen en onverwachte vormgeving. (zie afb. Mielebar 2012 Architecten)

— Döll atelier voor bouwkunst. In hun ontwerp voor WATT, de opvolger van het voormalige Nighttown in Rotterdam, worden milieuvriendelijke innovaties creatief reïntegreert om het energie- en waterverbruik terug te dringen, duurzame materialen toe te passen en afvalstromen te beperken. Daarbij gaat het niet alleen om de fysieke maatregelen in en aan het gebouw, maar ook om het gebruik, de bedrijfsvoering en de programmering. (zie afb Sustainable Danceclub)

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Inventarisatie, ideeontwikkeling en schetsfase: minimaal half jaar

Uitvoering: minimaal 9 maanden

Kosten: medium (E 50.000-E 150.000)

Inventarisatie, ideeontwikkeling en schetsontwerp: E 5000

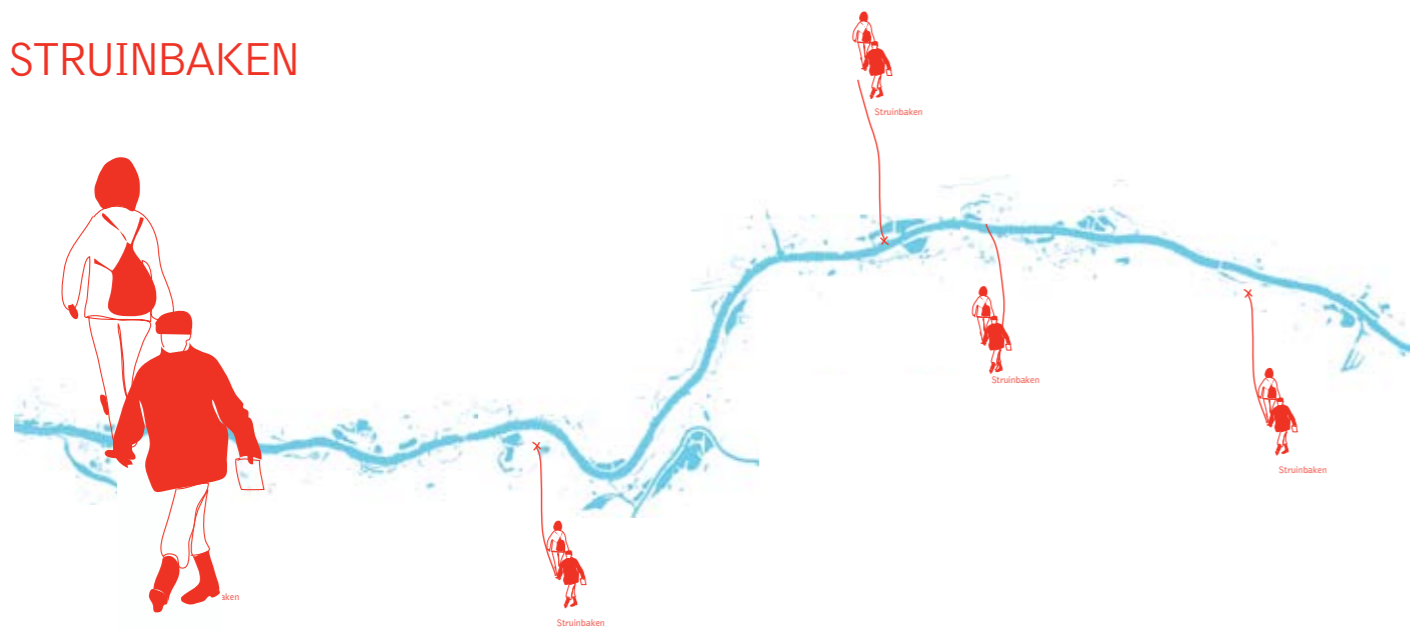
Uitvoering: E 70.000-120.000 (inschatting)

Partners/betrokkenen (financieel)

— Gemeente Druten
— Rijkswaterstaat
— Staatsbosbeheer
— TU Delft/TNO
— TUE/Design Academy Eindhoven
— Wageningen Universiteit

STRUINBAKEN

Zoals eerder gezegd krijgen de uiterwaarden meer en meer een recreatieve functie. Daarbij is het minder de verblijfsrecreatie maar meer het bewegen door het rivierenlandschap dat de boventoon voert. Langs de oevers van de Waal zijn diverse wandelroutes ontwikkeld. In plaats van paden aan te leggen worden de wandelaars uitgedaagd tot het zogenaamd struinen: door het zand, over watergeultjes springen, door de takken van het ooibos je weg vinden. Je zou het avontuurlijk wandelen kunnen noemen over niet alleen maar gebaande paden. Deze struinroutes zijn ontwikkeld door Rivier Actief met o.a. Hans Heerdt als struinroute-ontwikkelaar.

Het struinen staat voor een bijzondere recreatieve ontsluiting van de Waal uiterwaarden die vooral nog vooral door plattegronden wordt aangestuurd. Maar het struinen biedt ook allerlei ontwerputdagingen. Op knooppunten kunnen de struiners cruciale informatie krijgen over toegankelijkheid, verbindingsmogelijkheden over de rivier of aansluitingen op openbaar vervoer. Voor kleinere waterlopen die vaker onder water staan kunnen al dan niet drijvende bruggen worden ontworpen en de veerstoepen voor nieuwe veerverbindingen binnen het systeem van struinroutes krijgen een herkenbare vormgeving. Deze familie van zichtbare en herkenbare maar vooral ook dienstbare elementen ten behoeve van het struinen, groeit voor de recreant uit tot onmisbare en vooral ook onmiskenbare bakens langs de Waal.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

De huidige routes zijn:

Varik-Zaltbommel
Varik-Waardenburg
Tiel-Varik-Heerewaarden
Tiel-Wamel-Druten

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

- Recreatiemaatschappij Rivierengebied (<http://www.rivierenland.nl>)
- Provincie Gelderland, stimuleringsprogramma Economie Rivierenland,
- Rijkswaterstaat
- Gemeente Maasdiel, Neerijnen, Druten, Nederbetuwe, Tiel, West Maas en Waal,
- Staatsbosbeheer
- Stichting Geldersch Landschap
- Stichting Wetland Passewaaij
- UitRwaarde
- Stichting Duurzaam Rivierenland
- Stichting ARK
- Dienst Landelijk gebied
- Waterschap Rivierenland

Ontwerpopgave

Inventariseer welke 'hulpmiddelen' de struiner nodig heeft tijdens het lopen. Denk daarbij aan het verstrekken van actuele informatie over vertrektijden van de veerponten, doorgeven van actuele waterstanden, rustplaatsen/zitjes, (drijvende) bruggetjes en avontuurlijke overnachtingsmogelijkheden. Ontwikkel voor deze struindiensten en elementen een overzichtelijke catalogus. De diverse gemeentes langs de struinroutes kunnen zelfstandig en naar eigen inzicht elementen hieruit bestellen en deze plaatsen. Alle elementen uit de catalogus hebben een zeer herkenbare uitstraling; van informatiebordje tot bankje, alle behoren ze tot eenzelfde familie. De uitstraling van deze familie van 'struinmeubilair' is robuust, onderhoudsarm, grazers-proof en moet passen bij het avontuurlijke en vrije karakter van het struinen. Het 'struinmeubilair' mag de ecologische waarde van het gebied niet aantasten.

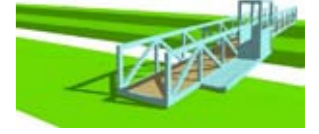
Hoogwaterplankier Ruigeplaatbos Hoogvliet

Informatiebord Purmerbos van Mirjam Bakker

Jeroen Doorenweerd afb. boothuis en sloep Hoofddorp

bruggencatalogus

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Michiel Voet en Jeroen Bischeroux maken architectonische objecten voor openbare ruimtes. Opdrachtgevers zijn voornamelijk plaatselijke overheden, scholen en woningbouwverenigingen. "Onze projecten balanceren op een grensgebied tussen de beeldende kunsten en architectuur. We onderzoeken hoe kunst en de openbare ruimte zich op een stimulerende manier tot elkaar kunnen verhouden. Dit doen we door vragen te stellen aan afspraken en conventies in het gebruik van de publieke ruimte. We creëren publieke situaties waarin de passant of de gebruiker de omgeving opnieuw en verrassend kan ervaren. Onze projecten geven impulsen om de werkelijkheid vanuit een nieuw perspectief te zien. www.bisscheroux-voet.nl (zie ook Jeroen Doorenweerd afb. boothuis en sloep Hoofddorp)
- Maartse Buijn (Albert meijvogel en Saskia de Zee) ontwikkelt plannen voor landschappelijke locaties. Hun ontwerpen zijn niet alleen artistiek. Vooral technische, ecologische en maatschappelijke gegevens spelen een belangrijke rol. Het doel van Maartse Buijn is specifieke kwaliteiten van een gebied te versterken en verrassend toe te passen. Deze nieuwe karakteristieken vormen dan een verrijking voor de mens en voor de ecologische omgeving. Ze maken een locatie interessanter.
- Jan Konings is ontwerper van publieke ruimte en werkt op het snijvlak van stedenbouw, landschap, kunst, ecologie en design. Als kunstenaar kiest Konings de invalshoek van het kijken, het waarnemen, het beleven. Een andere opvatting van Konings is dat informatie over landschap niet moet worden gegeven via informatiepanelen, maar dat de bezoeker via de verbeelding moet worden uitgedaagd om het landschap te laten beleven. Konings

ontwikkelde voor het project Zangsporen (CBK Utrecht) in samenwerking met de Dienst Landelijk Gebied voor het recreatiegebied Marickenland zogenaamde platforms die deze ervaringen leveren. Al deze platforms, ook het grote platform wat op hoogte wordt gebracht om van ver te kunnen zien, worden ontworpen vanuit één hand. www.jankonings.nl

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

KAN OP KORTE TERMIJN VAN START

Inventarisatie struinbenodigdheden: 3 maanden
Ontwikkelen en ontwerpen familie van 'struinmeubilair': 6 maanden
Uitwerken tot catalogus: 3 maanden
Productieklaar maken van de ontwikkelde struinbenodigdheden: 4 maanden

Kosten: small (<E 50.000)

Inventarisatie struinbenodigdheden en ontwikkelen en ontwerpen familie van 'struinmeubilair': E 7500
Uitwerken tot catalogus: E 15000

Partners/betrokkenen (financieel)

Provincie Gelderland, stimuleringsprogramma Economie Rivierenland, Gemeente Maasdiel, Neerijnen, Druten, Nederbetuwe, Tiel, West Maas en Waal,

HORECABAKEN

Van oudsher zijn veerhuizen sterke bakens in het rivierengebied. Hier wachtte je op de eerstvolgende mogelijkheid deze belangrijke barrière voor de reiziger over te kunnen steken, of je vierde er juist je aankomst aan de overkant. Oude veerhuizen worden vaak nog als horecagelegenheid uitgebaat, daarnaast zijn er ook nieuwe initiatieven. De Waalkade van Tiel wordt in de komende jaren grootschalig heringericht waarbij de kwaliteiten van de rivier veel meer aandacht krijgen. Een van de geplande bouwwerken is een wandelpier met aan het einde een bijzonder horecagebouwte. Deze ambitie kan ook uitgroeien tot een bijzonder baken. Voorbeelden zijn er genoeg van dergelijke bakens. Denk maar aan de pier in Scheveningen, een baken van jewelste. Op bescheiden schaal kan de Tielse pier ook een baken worden. Een fraai architectonisch object dat aan een horeca-uitbater wordt verpacht wordt vanzelf een herkenningspunt in de situatie. Mogelijkheden voor ruimtelijke dominantie, het opdoen van meervoudige betekenissen en een eigen noodzaak voor oprichting zijn hier gegeven.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

In het nieuwe Gelders coalitieakkoord is het Waalfront in Tiel aangewezen als één van de acht sleutelprojecten van de Provincie Gelderland. De herinrichting van het Waalfront bij Tiel heeft als doel om het 'vergeten gebied' tussen de binnenstad en de rivier nieuw leven in te blazen. De gemeente wil de band van de stad met de rivier versterken en de prachtige ligging aan de Waal beter benutten. Samen met de bewoners van Tiel heeft de gemeente hiervoor een Masterplan opgesteld. In het kort omvat het Masterplan Waalfront de verplaatsing van het parkeerterrein dat nu op de Waalkade ligt. Het terrein dat hierdoor vrijkomt, wordt een openbare ruimte, vol

mogelijkheden om te ontspannen en te genieten van de rivier. Daarbij kan ook worden gedacht aan drijvende horeca in dit buitendijkse gebied. Daarnaast bevat het Masterplan nieuwbouwwoningen aan de dijk en een drijvende woonwijk in de Kleine Willemspolder (buitendijks gebied). De ideeën over drijvende woningen en horeca passen bij de EMAB (Experimenteren met Aangepaste Bebouwing)-status, die Tiel heeft verkregen van het ministerie van VROM.

Het vlekkenplan 'Rivier/Inundatie-pleisterplaats' in Tiel is een voorlopige inventarisatie van de diverse initiatieven, mogelijkheden en projecten. Hierdoor kan bij of in de directe omgeving van deze locatie een interessant recreatief- en toeristisch trefpunt ontstaan voor Tiel en regio Rivierenland: een 'Pleisterplaats aan de rivier' waar recreanten, toeristen, buurtbewoners, en andere belangstellende terecht kunnen voor een scala van mogelijkheden.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Wethouder dhr. Gradisen, gemeente Tiel,
telefoon: 0344-637111

Léon van Hoof van bureau P2, extern projectleider
WaalWeelde
Academie van Bouwkunst

Ontwerpopgave/Ideeënprijsvraag

In 2004 werd de BAM-prijsvraag voor de Waalkade in Tiel georganiseerd en gewonnen door Martijn Schoots. Deze kunstenaar zal bij deze ontwerpopgave worden betrokken. Daarnaast zullen architecten, ontwerpers en studenten van de Academie van Bouwkunst, worden uitgedaagd een ontwerp te maken voor een drijvend horecapaviljoen. Het paviljoen is bedoeld om het recreëren aan de rivier te promoten. Het paviljoen moet voldoen aan een

Paviljoen John Kórmeling, Breda

Strand aan de Maas van Monadnock, Rotterdam

Drijvend paviljoen Shanghai World Expo 2010
TU Delft

minimale en maximale afmeting. Het ontwerp mag uitsluitend worden uitgewerkt in een model met een vaste schaal (bij. 1:100), én in een vast tijdsbestek: bijv. het tijdsbestek van één zondagochtend en één maandagavond. De inzending geschiedt onder motto. In een gesloten envelop worden de gegevens van de architect vermeld, op de envelop en het model staat een vermelding van het motto. Daarnaast mag op A3-formaat een toelichtende schets of tekst worden toevoegen. Een publieksjury en een vakjury zullen de inzendingen van de prijsvraag gaan beoordelen. Na afloop zullen de inzendingen op een tentoonstelling aan het publiek worden getoond.

De opzet van een prijsvraag biedt de kans om ontwerpend onderzoek te stimuleren en om creativiteit te mobiliseren.

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Ontwikkeling ideeën-prijsvraag: 6–9 maanden

Uitvoering prijsvraag: 3–6 maanden

jurering, tentoonstelling: 3 maanden

Kosten: small (<50.000)

Ontwikkeling ideeën-prijsvraag: E 15.000

Prijzengeld: E 15.000

Tentoonstelling: E 10.000

Publiciteit: E 5.000

Partners/betrokkenen (financieel)

Stimuleringsfonds voor Architectuur.

Gemeente Tiel

Provincie Gelderland, stimuleringsprogramma Economie Rivierenland,

STROOMBAKEN

De stichting Symbiose heeft het plan opgevat om door middel van het verval tussen Waal en Maas bij Heerewaarden stroom te gaan winnen. Energie is een actueel gegeven in onze cultuur en je mag verbaasd zijn waarom de Waal als energiebron niet wordt benut. Het water stroomt, er is verval en het waait. Veel aanleidingen voor het oprichten van een baken rondom energie. Eigen noodzaak en meerdere betekenissen liggen voor de hand. Aan het initiatief van Symbiose kan het bakens project expertise toevoegen zodat daarmee het 'bakens gehalte' van het uiteindelijke ontwerp kan worden vergroot.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

De Waal-Maas Connectie (WMC): het heropenen van een gecontroleerde overlaat tussen Waal en Maas (Een waterkrachtcentrale die elektrische stroom maakt uit het hoogteverschil, het verval, van twee verschillende waterniveaus door middel van turbines.) Voorgesteld wordt om de Dreumelsche overlaat tussen Waal en Maas te heropenen. Kern is de aanleg van een regelbaar overlaatsysteem, waardoor 300 tot 800 m³/s Waalwater gecontroleerd afgevoerd kan worden van Waal naar Maas. Bij extreme hoogwaters resulteert dat in een grote vermindering van de overstromingsrisico's in het hele rivierengebied. Bij normale afvoeren levert het een impuls aan het ecologisch herstel van de Maas en aan de 'MEER MAAS' projecten van Natuurmonumenten.

De haalbaarheid is door Ingenieursbureau Royal Haskoning te Nijmegen onderzocht en gepubliceerd in twee studies van maart en augustus 2005. Daarin is onweerlegbaar aangetoond dat het mogelijk is om een aanzienlijke hoeveelheid Waalwater af te voeren via de Maas. De afvoer naar de Maas blijkt bovendien onder alle omstandigheden mogelijk, zelfs bij gelijk vallende hoogwaterafvoeren. Door inzet van

de WMC kunnen geplande maatregelen op de Waal (kribverlaging) achterwege blijven. Per saldo leidt de aanleg van de WMC tot een netto besparing van ca. 100 miljoen euro.

- Daling van de hoogwaterstanden op Midden-Waal, Beneden-Waal en Merwede.
- Een flexibele, controleerbare en aanpasbare oplossing.
- Bij calamiteiten direct inzetbaar als deel van een Rampenbeheersingsstrategie.
- Een volwaardig alternatief voor noodoverloopgebieden.
- Kribverlagingen en andere dure maatregelen op de Midden-Waal worden grotendeels overbodig.
- Herstel van een cultuurhistorische verbinding tussen Waal en Maas.
- Herstel van de rivierdynamiek op Maas.
- Netto besparing van ca. 100 miljoen euro op PKB-investeringen

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Initiatiefnemer, idee-eigenaar:
Stichting Symbiose tussen Veiligheid en Natuur
Postbus 20, 5300 AA Kerkdriel
Per telefoon en email bereikbaar Jos Rademakers
tel. 06 2244 7461, jos@josrademakers.nl
Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat

Ontwerpopgave

Vanuit het bakens project kunnen verschillende kunstenaars/ontwerpers worden gevraagd om een visuele, beeldende en prikkelende bijdrage te leveren aan het onderzoek voor de te ontwikkelen Maas-Waal Connectie. Gevraagd wordt om een visie te geven op welke wijze de zichtbaarheid van de processen van de vervalcentrale kunnen worden vergroot en op welke wijze dit in het landschap kan worden

Google Earth foto overlaat Waal-Maas Connectie

ingepast. De opdracht zal bestaan uit een onderzoekopgave die resulteert in een tentoonstelling en een symposium.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Huibert Groenendijk ontwierp o.a. bekoonde medische apparatuur voor Philips, GSM-masten, windturbines voor gebruik op land en op zee en series boeien. Ook ontwierp hij de Qrooz, een zelfvoorzienend schip. www.huibertgroenendijk.com (zie afb. windturbines op water)
- NL Architects. Het onderzoeken en bewerken van het bestaande, om onverwachte mogelijkheden aan het licht te brengen, staat centraal bij NL Architects. Niet zozeer de vorm, maar de strategie van de ontwerpen staat voorop. In de Utrechtse nieuwbouwwijk Leidsche Rijn is de WOS 8 (1999) een opvallend verschijnsel. Dit Warmte Overdracht Station voorziet in totaal 11.000 woningen van energie en is daarnaast functioneel bruikbaar als klimwand. Een ander gerealiseerd ontwerp van NL Architects is de BasketBar op de universiteitscampus De Uithof in Utrecht. Het café-restaurant dat half in de grond is verzonken, heeft een basketbalveld als dak. Zo worden ook hier twee functies als het ware in één gebouw geïntegreerd. www.nlarchitects.nl
- Jaap de Jonge. Aan de kunstenaar werd gevraagd om een kunstwerk te maken waarin de functies van netwerkbedrijf en energie Rendo tot uiting komen. Daarbij ging het ook om duurzame energietoepassing door middel van water, wind en zon. www.jaapdejonge.nl (zie afb. windmolen Rendo in Meppel)
- Hans van Houwelingen gaf op een symposium over de toekomst van windenergie een interessante analyse, door onze aversie tegen windturbines

Paul van Beek Landschappen. Bron: Archined

NL Architects

Windmolen Rendo in Meppel

te verbinden met een veel groter maatschappelijk spanningsveld, namelijk dat van het Europese normalisatiedenken versus het daarmee onverengbare landschap van culturen, tijdsbeelden en maatschappijvisies. De windturbines symboliseren in hun steriele eenvormigheid de vaak al te rationele en technocratische benadering van opgaven. Het simpele denken in (technische) oplossingen zal gekruisigd moeten worden. Het totale gevecht zal moeten worden aangegaan. "Geloof in wind" is zijn motto dat oproept tot een existentiële bezinning. www.hansvanhouwelingen.nl (zie afb. Geloof in wind)

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

De uitvoering van de voorgestelde maatregelen in het kader van de Maas-Waal Connectie is voor 2015 te realiseren. Betrokken gemeenten tonen bereidheid om mee te denken. Rijkswaterstaat heeft te kennen gegeven onderdelen van de visie zo innovatief te vinden dat deze steun verdienen vanuit haar innovatieprogramma WINN.

De onderzoekopgave, tentoonstelling en symposium kunnen in een bestek van een jaar worden gerealiseerd.

Kosten: small < E 50.000

Onderzoekopgave voor minimaal 4 kunstenaars: E 20.000
Organisatie tentoonstelling en symposium: E 15.000
Inrichting tentoonstelling; E 15.000

Partners/betrokkenen (financieel)

- Provincie Gelderland
- Het innovatieprogramma "WaterINNOvatiebron" (WINN) van Rijkswaterstaat
- SenterNovem

INDUSTRIEBAKEN

We gaan er veelal vanuit dat de industrie en bedrijvigheid verdwijnt uit het Rivierengebied en wordt vervangen door louter recreatieve activiteiten. Dat is wel een trend maar gaat zeker niet helemaal op. Er zijn nog zeker twee florerende steenfabrieken te vinden langs de Waal. En bij Druten zijn er zelfs plannen om op een nieuw eiland een nieuw bedrijventerrein in te richten. Hoewel niet iedereen een voorstander van kernenergie is, zal wel iedereen de centrale bij Dodewaard als een baken in het landschap herkennen. De nieuwe bedrijven of fabrieken bij Druten kunnen als eis meekrijgen, naast natuurlijk de ontelbaar andere eisen waaraan ze moeten voldoen, dat het gebouw of het ensemble van gebouwen een bijzondere en dominante uitstraling moet krijgen. De steenfabriek bij Passewaaij bijvoorbeeld heeft nog niet zo lang geleden een nieuwe schoorsteen gekregen. We kennen de oude schoorstenen als de belangrijkste bakens in het gebied, maar de nieuwe lijkt op een benepen manier enkel aan de eisen te voldoen en heeft geen enkele verbijzonderende uitstraling. Vanuit de eigen noodzaak van de nieuwe industrie een ruimtelijk dominant baken te veroorzaken is mogelijk door mee te doen met het ontwerp voor de fabriek. Dat dit tot meerdere betekenissen zal leiden spreekt voor zich.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

In de Drutensche Waarden is het zogenaamde Consortium Drutensche Waarden opgericht door een groep ondernemers met het verlangen om het uiterwaardengebied de Drutense Waarden verder te ontwikkelen. Deze bedrijven zijn: de Rodruza (bakstenen) uit Nijmegen, PNO-Pactum uit Druten: een holding met meerdere firma's en Basal Toeslagstoffen uit Maastricht: toelevering zand- en grind. Zij bezitten op dit moment een groot deel van de grond.

De bedrijven in de Drutensche Waarden willen uitbreiden, in verband met de herontwikkeling van het gebied is onder andere HSRO b.v bij deze plannen betrokken. In 2007 is een startnotitie over het gebied gemaakt dat een positieve bijdrage aan de rivierverruiming en aan de realisatie van de ecologische hoofdstructuur in de uiterwaarden levert. Het plan staat ook in voor een betere relatie tussen het dorp Druten en de rivier, zoals het creëren van ruimte voor drijvend wonen. Ook draagt het project bij aan de ontwikkeling van natuurvriendelijke vormen van recreatie en toerisme, alsmede een verbetering van de bereikbaarheid en de ruimtelijke kwaliteit, door de aanleg van twee aan- en afvoerwegen voor de bedrijventerreinen Excluton en Westerhout. De twee aan- en afvoerwegen worden gerealiseerd over een nieuw te graven nevengeul. Op deze wijze wordt een bedrijfeneiland aan de rand van de Waal gecreëerd. In het gebied bevinden zich vier niet werkende steenfabrieken en één nog slecht onderhouden veerstoep aan de oevers van de Waal. Druten staat via een seizoens voetveer in verbinding met het plaatsje Dodewaard aan de overzijde van de Waal.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Consortium Drutensche Waarden BASAL, RODRUZA, PNO-PACTUM;
Adviseurs HNS-HSRO-SIGHT (ondernemers Jos Rademakers, Haskoning, Ferdinand van Hemmen, Eckhart Heunks)
Adviseur KCG en/of Bureau Bakens
Deskundige ruimtelijke kwaliteit met mandaat gemeente Druten
Deskundige ruimtelijke kwaliteit met mandaat provincie Gelderland/Waalweelde

EXCLUTON in de Drutensche Waarden met ex-steenfabriek RoDruza

Kunstenaar/ontwerper

Aan de projectgroep voor de Drutensche Waarden wordt de winnaar van de prijsvraag 'Bakens aan het Water' toegevoegd. Machiel Spaan van M3H architecten krijgt in deze projectgroep de opdracht om te speuren naar mogelijkheden voor nieuwe bakens bij de transformatie van het gebied.

Beleidskader Ruimtelijke kwaliteit

PKB
Waalweelde
Handreiking Ruimtelijke kwaliteit
Landschapsontwikkelingsplan Druten
Welstand/ Gelders Genootschap

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

KAN OP KORTE TERMIJN VAN START

Brainstorm over huidige ontwerpkeuzen
Doel Brainstorm is in beeld brengen mogelijkheden bakens en discussiepunten over ontwerpopties.
Het gaat vooral op de inpassing en schaal van het bedrijventerrein en de woningbouw in het landschap en de natuur van uiterwaarden.
NO GO/ GO beslissing volgende fase
Verder onderzoek, overleg en uitwerking in beeld gebrachte mogelijkheden
Toetsing financieel en beleidskader
NO GO/ GO beslissing volgende fase
Vertaling in MER alternatieven en VKA
NO GO/ GO beslissing volgende fase
Vertaling in bestemmingsplan en beeldkwaliteitplan
NO GO/ GO beslissing volgende fase
Vertaling in ontwerp
Toetsing financieel en beleidskader
NO GO/ GO beslissing volgende fase realisatie bakens(s)

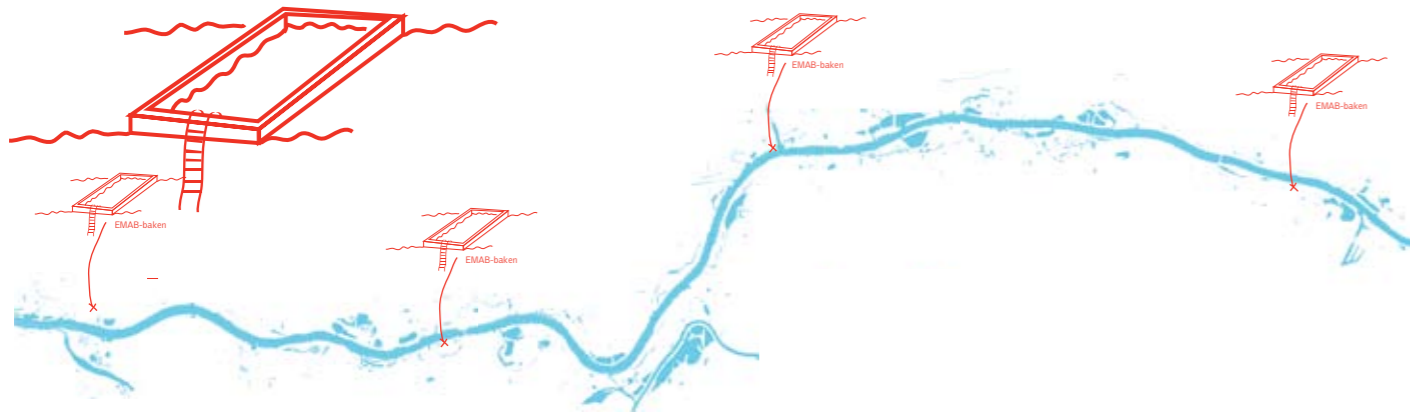
Kosten (small < E 50.000)

Kosten totaal voor inzet kunstenaar in projectteam E 10.000

Partners/betrokkenen (financieel)

Consortium Drutensche Waarden BASAL, RODRUZA, PNO-PACTUM;

EMAB-BAKEN

10 jaar geleden werd het nog verboden om in de uiterwaarden te bouwen naar aanleiding van de overstromingen in 1995. Recentelijk startte het Rijk echter een experimentenprogramma voor bouwen in overstromingsgebieden, de zogenaamde EMAB locaties. De Waal kent 4 van dit soort locaties. Uit een eerste inventarisatie blijkt dat de experimenten nog niet zo heel erg experimenteel worden aangepakt. Op de plannen verschijnen vooral veel drijvende cataloguswoningen aan drijvende steigers. Een zeer opvallende woning hiertussen zal dan ook als een baken kunnen gaan werken. Maar veel kansrijker zijn de voorzieningen die wellicht in de drijvende wijken moeten worden gerealiseerd. Een drijvende school, kinderspeelplaats, winkel of zwembad bieden grote uitdagingen voor ontwerpers. Hierin schuilen kansen voor bakens. Eigen noodzaak, meerdere betekenissen en ruimtelijke dominantie komen binnen handbereik wanneer we planners en investeerders in een van de locaties achter dit voorstel weten te krijgen.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

Van de 15 aangewezen EMAB locaties liggen er vier langs de Waal: (EMAB= Experimenteren Met Aangepast Bouwen)

De Bunswaard in Beuningen,
Stadsfront, Tiel,
Het Heuff terrein in Vuren,
Zaltbommel

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

De betreffende gemeenten.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat DG Water
contactpersoon: Tina de Vries, Postbus 20906,
2500 EX Den Haag
070 – 351 83 94 email: tina.de.vries@minvenw.nl
Ministerie van VROM DG Ruimte

Contactpersoon:

Kees Vlak, Postbus 30940, 2500 GX Den Haag
06 – 525 11 816 emailadres: kees.vlak@minvrom.nl

Ontwerpopgave

Voor de vier als EMAB locatie aangewezen gemeentes kunnen drijvende gemeentelijke voorzieningen worden ontwikkeld. Dit kan een drijvend podium zijn voor evenementen en optredens, een drijvende bibliotheekbus, een drijvend zwembad of ijsbaan. Deze voorzieningen kunnen rouleren tussen de vier gemeentes. Vooruitlopend op de daadwerkelijke ontwikkelingsfase kunnen er vier ideeschetsen in model worden uitgevoerd. Deze modellen verblijven enige tijd op een prominente plek bij de gemeente en worden daarna doorgegeven aan de volgende gemeente. Het doel van de roulerende modellen is om de relaties tussen de gemeentes met een EMAB-status te benadrukken en te verstevigen.

Op dit moment zijn de gemeenten bezig met het uitzoeken van alle benodigde vergunningen voor de realisatie van de EMAB-locatie, Voor zover bekend worden er vooralsnog geen drijvende wijkvoorzieningen aangelegd aangezien het aantal te bouwen woningen daarvoor te klein is: 10-15 woningen

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Olaf Mooij: Zijn werk kan het beste omschreven worden als duidelijk herkenbare kunst met een humoristische kijk op de maatschappij. Het ontwerp mobiliteit is een terugkerend thema in zijn werk. www.olafmooij.com (afb. waterfiets 1998 Galerie op de Rotte)
- Atelier Van Lieshout (AVL) werd in 1995 opgericht door kunstenaar Joep van Lieshout (1963). De tegendraadse gebruikskunst van het Rotterdamse collectief AVL wordt jaarlijks in tientallen

Drijvende voorzieningen zoals de plonsbus, drijvend zwembad, ijsboot en drijvende speeltuin

Waterfiets 1998 Galerie op de Rotte)

Drijvend huisje, Atelier van Lieshout

Drijvend kassahuisje, Leiden 2001)

tentoonstellingen over de gehele wereld gepresenteerd. De veelal uit polyester vervaardigde objecten, meubels, machines en luxueus uitgevoerde mobile homes zijn niet alleen intrigerend van vorm en ingenieus geconstrueerd, maar vooral ook verrassend multifunctioneel. www.ateliervanlieshout.com (afb. Drijvend huisje)

- John Körmeling heeft een brede en onconventionele kijk op architectuur, omdat dit voor hem niet slechts bouwkunst behelst, maar ook stedenbouwkunde, design en beeldende kunst. Zijn werk draagt hier de sporen van en kan niet worden ondergebracht onder één rigide noemer. Een terugkerend thema in zijn oeuvre is het begrip 'Ruimte' en de verschillende manieren waarop men hiermee kan omgaan. www.johnkormeling.nl (afb. Drijvend kassahuisje, Leiden 2001)

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Inventarisatie en onderzoek naar mogelijkheden en behoefte aan gemeentelijk voorzieningen binnen de EMAB-locaties: 6 maanden=kort
Ontwikkelen 4 ideeschetsen: 4 maanden
Uitwerken tot model: 2 maanden
Realisatie: medium lang

Kosten: small < E 50.000

Inventarisatie en onderzoek naar mogelijkheden en behoefte aan gemeentelijk voorzieningen binnen de EMAB-locaties: 7.500
Ontwikkelen 4 ideeschetsen: 10.000
Uitwerken tot 4 modellen: 10.000

Partners/betrokkenen (financieel)

De vier betrokken gemeentes, Ministerie Verkeer en Waterstaat, Ministerie VROM, Fonds BKVB

BAGGERBAKEN

Niet alleen de 'leuke' ontwikkelingen rond de Waal maar juist ook de problematiek rondom vervuiling biedt kansen op bijzondere toekomstige bakens. Het riviereengebied kent een lange en vaak ook moeizame relatie met slib. Het slib dat uit de rivier wordt opgebaggerd is de afgelopen decennia te vuil geweest om zondermeer op het land te storten. Daar waar er in de uiterwaarden met slib wordt gewerkt kunnen de initiatiefnemers dan ook rekenen op een felle weerstand. Maar veel van die weerstand is gebaseerd op gebrek aan informatie. De baggerverwerkende industrie blijkt namelijk verrassend innovatief en wordt veelal door regelgeving en vooroordelen tegenwerkt. In het gebied Kaliwaal bij Druten verwerkt Zandwinner Dekker van de Kamp inmiddels vervuilde bagger met volle medewerking van de omgeving. In de loop van de jaren zal daar een bijzonder natuurgebied ontstaan dat gedeeltelijk toegankelijk is voor de recreant. Vanuit het perspectief van veranderde opvattingen over de omgang met vervuilde bagger zou je dat project zeker een baken kunnen noemen. Ook bij de plannen rond BATO's terp wordt rekening gehouden met een landschappelijke en monumentale inpassing van vervuild slib uit de rivier. Dit slib wordt uit de rivier gehaald en is te vuil om te worden verwerkt. Er is een techniek om de slib veilig in zakken op te slaan waarmee vervolgens ook monumentale ingrepen in het landschap kunnen worden gedaan. De prijsvraag inzender Het depot 2007 van Riesjart Bus en Anneke Hermkens deden een voorstel voor een monumentale slibopslag in de vorm van een oude baksteenfabriek. Maar de techniek van de opslag in zakken maakt het juist mogelijk om met de vervuilde slib zelf een monumentale ingreep te maken. Er kan een landschap mee worden gemaakt. In de Beuningse uiterwaarden is ook een situatie van vervuiling aan de hand. In de jaren zestig en zeventig

is daar namelijk afval van de energiecentrale, zogenaamd vliegglas, op grote schaal gestort en afgedekt met een laag aarde. Omdat de plannen voor de rivier ook hier nieuwe nevengeulen voorziet moet het gebied worden ontdaan van haar vervuilde ondergrond. Het vliegglas moet worden gesaneerd maar biedt juist daarin bijzondere kansen. In plaats van het onzichtbaar verwerken van het materiaal in dijken en dergelijke onopvallende landschappelijke elementen kan het vliegglas verwerkt worden tot herkenbare bakens die deze fase van onze culturele ontwikkeling gaan markeren. Vanuit eigen noodzaak een ruimtelijke dominantie en meerdere betekenissen te bereiken liggen bij het markant omgaan met vervuiling in de uiterwaarden voor het oprapen.

Vliegglas (bron: kennislink.nl)

Vliegglas ontstaat bij de verbranding van steenkool. De stof is milieubelastend omdat hij veel metalen bevat. Na een behandeling met warme alkalische oplossingen ontstaan zeolieten. Omdat permanente isolatie van afvalstoffen toch een illusie is, kunnen we ons milieudoel anders formuleren. Milieuschade aan levende organismen ontstaat alleen maar als deze organismen de afvalstof daadwerkelijk in hun lichaam opnemen, wat vrijwel uitsluitend via waterige oplossingen kan gebeuren. Ons milieudoel kan dus zijn: zorg dat de gehalten aan schadelijke stoffen in de mobiele fase altijd onder gestelde grenswaarden blijven. Vaak kunnen we dat bereiken door de stoffen te immobiliseren, ze zo te bewerken dat hun verspreiding wordt vertraagd. Een voorbeeld is de immobilisatie van kolenvliegglas. Steenkool bevat een aandeel aan silicaten (kwarts en klei) die ingespoeld zijn tijdens de afzetting, en metaalsulfiden, ontstaan in het reducerende afzettingmilieu. Bij de

Moespotse waard beuningen

verbranding van steenkool smelten de silicaten tot kleine glasbolletjes en de sulfiden oxideren, waarbij sommige metalen verdampen. Als de rookgassen afkoelen, condensereren de metalen op de kleine glasbolletjes. Deze zogenaamde kolenvliegglas wordt afgevangen in filters. Door het vrij hoge metaalgehalte is kolenvliegglas een milieuhygiënisch problematische stof, vooral omdat er wereldwijd grote volumes worden geproduceerd.

Zeolieten hebben een veel groter oppervlak dan vliegglas en verkrijgen daardoor een reinigende werking. Van vliegglas zeolieten maken, dat is letterlijk van de nood een deugd maken. De samenstelling van de glasbolletjes lijkt op die van vulkanische assen. In de natuur zetten warme, alkalische oplossingen de aslagen van vulkanen vaak om tot zogenaamde zeolieten. Zeolieten zijn gehydrateerde aluminiumsilicaten met een heel 'luchtige' kristalstructuur met grote kanalen. Het zijn daarvoor stoffen met een zeer groot specifiek oppervlak (het oppervlak per kilogram stof). We hebben naar analogie met de natuur kolenvliegglas behandeld met warme alkalische oplossingen, en het blijkt dat de vliegglas in korte tijd grotendeels valt om te zetten tot zeolieten. Het specifieke oppervlak van de vliegglas neemt spectaculair toe, met een factor 150 tot 200. Interessanter is nog dat ook het absorptievermogen voor kationen met eenzelfde factor toeneemt. Vóór de omzetting was vliegglas een probleemstof, na omzetting heeft het genoeg absorptiecapaciteit over om niet alleen zijn eigen metalen te binden, maar ook andere afvalstromen te kunnen reinigen. Proeven hebben uitgewezen dat gezeolitiseerd vliegglas heel goed als liner in afvaldepots dienst kan doen. Een liner is een afsluitende

Kunst uit afval

Groeiërg Ruigeplaatbos Hoogvliet

laag die onder een afvalstort wordt aangebracht. De gezeolitiseerde vliegglas reinigt zo het doorsijpelende vocht.

Bij oplossingen van milieuproblemen volgens de concepten van geochemical engineering proberen we dus zo veel mogelijk natuurlijke processen te volgen. De meeste tot nu toe gebruikte milieutechnologieën sluiten de natuurlijke ontwikkeling zoveel mogelijk uit. Vaak blijkt de uitkomst dan ook tot onaangename verrassingen te leiden. Wie zich aansluit bij de natuurlijke ontwikkeling van een systeem, laat de natuur het grootste deel van het vuile werk opknappen, en het uiteindelijke product past in de natuurlijke context. Dit soort oplossingen is vaak goedkoper dan veel andere technieken, en als het resultaat beter is nemen we het nadeel dat het meestal langzamer gaat, graag voor lief.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

In de Moespotse waard en de Sluiswaard in Beuningen (zie af. Google Earth) zijn de door grind- en zandwinning ontstane gaten opgevuld met respectievelijk vliegglas en bouw-, sloop- en bedrijfsafval. Vanaf de jaren '60 is in de Moespotse waard na ontgrinding en ontzanding legaal vliegglas gestort. De 9 meter diepe put is opgevuld met in totaal ongeveer 500.000 m materiaal (Rijkswaterstaat, 1983). Dit is afgedekt met een grondlaag. Vliegglas is als die bij de verbranding van onder andere steenkool meegaat met de rookgassen. Het is luchtvervuiling en moet tegenwoordig worden afgevangen. De deeltjes zijn klein, gemiddeld 5 micrometer. Vliegglas bestaat voor het grootste deel uit siliciumoxide, ijzeroxides en aluminiumoxide. Daarnaast bevat het onder andere zware metalen. Een groot deel van de vliegglas wordt tegenwoordig verwerkt in cement, beton en straat-

klinkers. Een klein deel van de vliegglas is in water oplosbaar en wordt opgeslagen in tanks.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Gemeente Beuningen
HSRO, Afferden

Het Louis Bolk Instituut (verricht al dertig jaar in opdracht van overheid en bedrijfsleven wetenschappelijk onderzoek

voor de ontwikkeling van biologische en duurzame landbouw, voeding en gezondheidszorg.)

Dirk Sijmons, voormalig rijksadviseur voor het landschap

Ministerie van VROM

Jos Rademakers

wetenschappers:

Guido Hollman en Arian Steenbruggen universiteit

Utrecht, geochemici vliegglas omzetting naar zeolieten

Arjen Steiner TU Eindhoven, vliegomzetten naar schuimglas

Ondernemers:

Ash Dec, met als motto From Ash to Cash!

De Vliegasonie

Ontwerpopgave

Erfgoed wordt vaak gedefinieerd als een erfenis uit ons verleden die we doorgeven aan toekomstige generaties zodat ze eruit kunnen leren, zich erover kunnen verbazen, ervan kunnen genieten. Erfgoed omvat plaatsen en voorwerpen die te maken hebben met cultuur of natuur en die wij waarderen omdat ze van onze voorouders komen, omdat ze mooi, wetenschappelijk belangrijk en onvervangbaar zijn. Archeologische sites, historische steden, kerken, tempels en andere heilige plaatsen maken deel uit van ons cultureel erfgoed. Bossen en kustzones, bijvoorbeeld, maken deel uit van ons natuurlijk erfgoed. (Bron Unesco)

Ook ons industrieel erfgoed, fabrieksgebouwen ontheven van hun functie, wordt behoudenswaardig geacht. Denk aan prachtige oude fabrieken zoals de Van Nelle fabriek in Rotterdam of de Verkade fabriek in Zaandam.

Maar niet alles wat onze voorouders hebben nagelaten is mooi, belangrijk of interessant. De industriële erfenis in de vorm van asbest in wandelpaden, sintels in fietspaden en PAKS onder de speeltuin, ook wel genoemd ons 'chemisch erfgoed' valt hier duidelijk niet onder. Dat we het niet kunnen zien betekent echter niet dat het er niet meer is. Zoals een dreumes onder het vrolijke uitroepen van 'kiekeboe' zijn gezicht onder een zakdoek te voorschijn tovert, zo verschijnt bij ingrijpende herinrichtingsplannen vaak het 'vergeten' industrieel verleden.

Bij de herinrichting van de Moespotse waard en de Sluiswaard in Beuningen staat de gemeente voor de uitdaging om het, destijds volledig legaal gestorte 'chemisch erfgoed' zoals het vliegglas, te zien als integraal onderdeel van de herinrichting. Actuele innovatieve ontwikkelingen op het gebied van duurzame verwerking kunnen worden gekoppeld met creatieve herinrichtingideeën.

In navolging van het populaire 'Glazen huis' van 3FM Serious Request wordt in de uiterwaarden een 'Glazen Lab' opgericht. Hierin nemen 3x24 uur lang kunstenaars /ontwerpers, beleidsmakers, ondernemers, economen, wetenschappers, bewoners en technici zitting om met verbeeldingskracht en (technische) kennis samen een visie te ontwikkelen. De insteek is om de in de uiterwaarden aanwezige vervuiling zodanig te verwerken dat het vrij teruggeven kan worden aan de natuur zonder dat het daar schade aanricht (afval=voedsel). Een voorbeeld daarvan is het verwaarden van innovatieve meststoffen uit vliegglas of het verwerkte vliegglas gebruiken om vervuild grondwater te zuiveren. De ingesloten hebben volledig toegang tot internet, printers, beamers en andere infrastructuur. Ook hebben zij een aantal 'hulplijnen' die ze mogen inzetten. De resultaten worden direct op de glazen wanden geprojecteerd zodat het publiek het proces kan volgen. Ook kunnen geïnteresseerden via webcams het proces volgen op internet. De scholen in de omgeving worden betrokken bij het project door het ontwikkelen en aanbieden van educatief materiaal. Ook zal een groep kinderen het de 'Glazen Lab' bezoeken en interviews afnemen.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

— Hans van Lunteren heeft hij zich in de loop der jaren, steeds intensiever toegelegd op de toepassing van kunst in de openbare ruimte. Vaak spelen zijn monumentale werken zich af op de grens van sculptuur, architectuur en natuur. Het contemplatieve werk getuigt van een zorgvuldige aandacht voor materiaal, schaal en juiste proportionering. Hans van Lunteren voerde opdrachten uit voor gemeenten, instellingen en voor het Atelier van de Rijksbouwmeester. bwww.hansvanlunteren.nl (afb. Ondergrondse fontein)

— Erick de Lyon is bekend van zijn landschappelijke projecten in opdracht van de overheid. Zijn vormgeving van gebouwen of ingrepen in het landschap zijn niet altijd direct als kunstwerken te herkennen. Toch vallen de monumentale kwaliteiten en de bijzondere toepassingen op. Vaak werkt De Lyon samen met bijvoorbeeld (landschaps)architecten, stedenbouwkundigen of technici. Zijn

werkwijze bestaat eruit de grondgedachte achter een ontwerp bloot te leggen en het zo vanuit de beeldende kunst te verrijken. www.delyon.nl (afb. Hemelwaterafvoer Amsterdam)

— Bureau B+B kiest een open, onderzoekende en vernieuwende opstelling en zoekt naar maximaal haalbare kwaliteit, binnen voor de opdrachtgever aanvaardbare condities. De ontwerpactiviteiten concentreren zich in vijf aandachtsvelden: landschap, stedenbouw, openbare ruimte, groene ruimte en architectuur. Vijf aandachtsvelden in één ontwerp bureau maken het mogelijk om kennis en ervaring vanuit vijf invalshoeken in één opgave te combineren. Het werk kenmerkt zich door innovatieve plannen waarin de essentie, het authentieke van de omgeving, zich bindt met de ingrepen van het ontwerp. www.bplusb.nl

— Paul de Kort: "Ik ben steeds op zoek naar de 'angel', naar dát punt waar lijnen samenkomen, waar een idee dwingend wordt, 'de vinger op de zere plek.'" Met subtiele ingrepen probeert de kunstenaar een landschap of een omgeving naar zijn hand te zetten: "Het is de 'kunst' iets zodanig vorm te geven en een plaats te geven dat het lijkt of de omgeving er bij is bedacht." www.paulde-kort.nl

— Stichting Observatorium bestaat uit de kunstenaars Geert van de Camp, Andre Dekker en Ruud Reutelingsperger. Het Observatorium werd in 1998 opgericht en wil bijdragen aan de vormgeving van de openbare ruimte. www.observatorium.org (afb. Monument Terbregge)

— Jeroen van Westen: de grondgedachte onder zijn werk is dat het landschap leesbaar is: dat een landschap vertelt hoe de cultuur die haar gecreëerd heeft zich verhoudt tot de natuur waarin en waarmee het landschap is gebouwd. Tijdens langere en vaker herhaalde verblijven in een landschap komt een analyse tot stand die resulteert in een kunstwerk dat probeert de bronnen van het landschap zo te presenteren dat (her)interpretatie van de eigen levensomgeving mogelijk is op een manier die de plaatselijk aangetroffen verhouding tussen Natuur en Cultuur tot onderwerp heeft. Deze werken kunnen tijdelijke installaties/performance zijn, boeken, permanente bouwwerken, vormgeving/structurering van (een deel van) het landschap of combinaties van deze mogelijkheden. www.jeroenvanwesten.nl (afb. Muizengaatje Rotterdam)

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Onderzoek en samenstellen 'denktank': 6 maanden

Ontwikkelen educatief materiaal: 6 maanden

Organiseren 3x24-uursessie: 3 maanden

Oprichting en inrichting 'Glazenhuis': 2 maanden

Verwerking en ontsluiting uitkomsten: 4 maanden

Kosten: medium E 50.000–E 150.000

Onderzoek en samenstellen 'denktank': 15.000

Ontwikkelen educatief materiaal: 7.500

Organiseren 24-uursessie: 7.500

Oprichting en inrichting 'Glazenhuis': 25.000

Verwerking en ontsluiting uitkomsten: 15.000

Partners/betrokkenen (financieel)

Dienst Landelijk Gebied (DLG)

SenterNovem

Ministerie van Economische Zaken, VROM en OCW

Stichting DOEN

Subsidie milieu-innovaties, Gelderland

Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties en

Milieu (SMOM)

MKB Duurzaam

Hemelwaterafvoer Erick de Lyon

Observatorium, Terbregge, Rotterdam

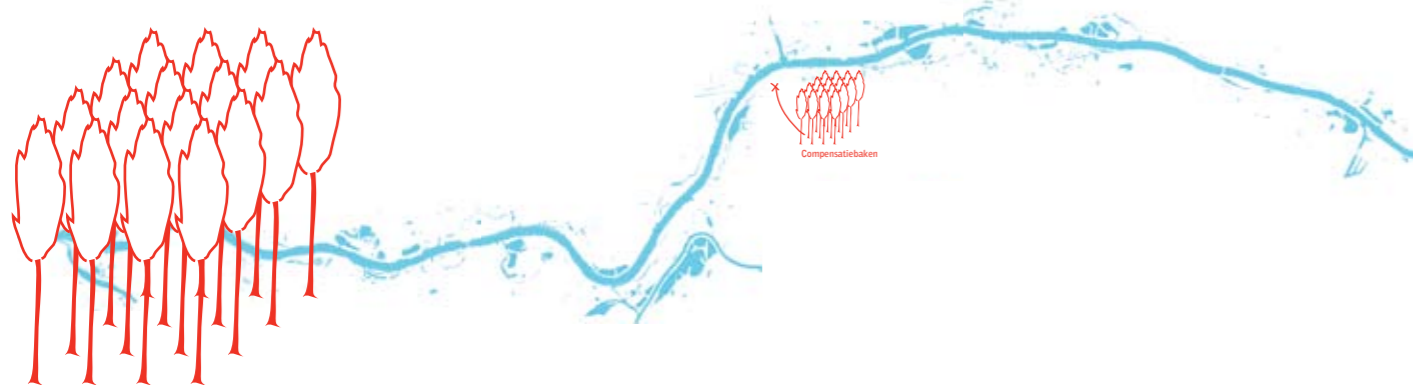

Muizengaatje, Rotterdam

Ondergrondse fontein, Hans van Lunteren

COMPENSATIE BAKEN

Compensatie is een belangrijk begrip geworden in de ruimtelijke ordening. Ingrepen in het stroomgebied moeten worden gecompenseerd met nieuw stroomgebied. Ingrepen in de ecologische hoofdstructuur moeten worden gecompenseerd. Het veroorzaken van compensatie is een belangrijke voorwaarde geworden voor ruimtelijke ingrepen. De gemeente Tiel moet bijvoorbeeld voor de door haar gewenste ontwikkelingen in de Kleine Willemspolder een stuk van de ecologische hoofdstructuur compenseren. Tiel heeft haar oog daarvoor laten vallen op een gebied aan de overkant van de Waal bij Wamel. Dit gebied zou daarvoor in aanmerking komen. Deze compensatiehandeling rondom het Veerhuis van Wamel kan zakelijk worden afgerond, maar kan ook als een baken worden ingezet. Een extra inspanning kan deze compensatiehandeling markant maken en laten uitgroeien tot een nieuw baken langs de Waal.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

Voor de realisatie van de drijvende woonwijk (EMAB-locatie) zal Tiel een stuk natuur moeten compenseren. De locatie die Tiel hiervoor op het oog heeft zijn de uiterwaarden aan de overzijde naast de veerstoep van Wamel en voor het Veerhuis Wamel. Deze uiterwaarden kunnen uit compensatie een natuurbestemming krijgen.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Gemeente Tiel: Jan Strijker, projectleider Kleine Willemspolder: 0344-637255
Gemeente West Maas en Waal, Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer

Ontwerpopgave

De compensatieplicht houdt in dat bij een ingreep in een bos- of natuurgebied, dat deel uitmaakt van de

Ecologische Hoofd Structuur (EHS), de aantasting moet worden gecompenseerd. Zowel in het bestemmingsplan, maar ook door aanplant in het veld. De initiatiefnemer van de plannen en de gemeente zijn voor beide verantwoordelijk. De compensatie van natuur moet gelijktijdig met de ingreep worden geregeld. Gemeenten moeten hierbij de compensatie-richtlijnen van de provincies hanteren. (bron: ministerie VROM)

De compensatieplicht houdt in dat aangetaste natuur 'één op één' gecompenseerd moet worden in kwaliteit en oppervlakte, het liefst zo dicht mogelijk bij de plaats van ingreep. Voor elke boom en elke vierkante meter natuur die verdwijnt, moeten er in de buurt nieuwe aanplant komen.

Inventariseer het aan de EHS te onttrekken gebied bij Tiel, denk daarbij aan de kwaliteit en kwantiteit van boomsoorten, struiken, bloemen, onkruiden, paddenstoelen, schimmels, vogels, bijen, insecten enz. Naast deze 'hardware' van objectief waarneembare elementen heeft het gebied ook een subjectieve belevingswaarde. De kwaliteit van stilte is bijvoorbeeld moeilijk te meten maar daardoor niet minder belangrijk voor de natuurbeleving. Verwerk in de inventarisatie ook deze 'software'; de subjectieve natuurbeleving. Daarbij valt te denken aan de stilte, het ruisen van de wind door de bladeren of schittering van de ondergaande zon in het water.

Met verplaatsing van het landschap zal de geschiedenis en de historie van het gebied verloren gaan. De reguliere compensatieplicht voorziet niet in de compensatie hiervan. In deze ontwerpopgave wordt gevraagd om ook het verlies aan geschiedenis te compenseren. Naast het ruimtelijke ontwerp zal er een strategie moeten worden ontwikkeld om het gebied in relatief korte tijd 'geschiedenis op te laten doen'.

Maak een ontwerp voor het compensatielandschap rondom het Veerhuis bij Wamel. Geef zodanig vorm aan dit artificiële landschap dat er een opvallend baken ontstaat. In het ontwerp dienen ook de subjectieve kwaliteiten van het oorspronkelijke landschap gecompenseerd worden en een strategie worden ontwikkeld waardoor het gebied geschiedenis kan opdoen.

Kinderen van RK basisschool De Laak uit Wamel en P.C. Basisschool De Terebint uit Wamel zullen bij het project worden betrokken door per school een eigen ontwerp uit te werken. De kinderen kunnen dat doen aan de hand van de inventarisatie. Van de ontwerpen zal een tentoonstelling worden gemaakt.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Bureau Poelmans Reesink, landschapsarchitectuur uit Arnhem is een middelgroot bureau. Het bureau is werkzaam op het gebied van tuinarchitectuur, landschapsarchitectuur en beeldende kunst. afb. tuin van bezinning www.poelmansreesink.nl
- West 8, Rotterdam afb. West 8 park New York www.west8.nl
- Bureau Schokland, Rhenen. Schokland is een klein ontwerp- en adviesbureau waarbinnen Henk van Blerck als landschapsarchitect, organisator en schrijver werkt aan een veelheid aan projecten. In steeds wisselende samenwerkingsverbanden breng hij een fantasierijke en speelse benadering in. www.schokland.com

Voorbeeld ontwikkelaars strategie van geschiedenis opdoen:

- Sjaak Langenberg is beeldend kunstenaar en publicist. Zijn werk ontstaat in een wisselwerking van zijn visie en die van de gebruikers. Bij elk project kiest hij het medium dat hij het meest

geschikt acht. In Culemborg heeft hij met 'Het geheugen van Parijsch' getracht om ijkpunten in de tijd te creëren en randvoorwaarden te scheppen voor het opdoen van geschiedenis. www.sjaaklangenberg.nl

- Q.S Serafijn/Hans Snoek (Omission) hebben in 2001 voor winkelcentrum Heyhoef in Tilburg het project 'Geschiedenis, dat schrijf je zelf' ontwikkeld. Wat een gemeenschap tot een gemeenschap maakt is de gezamenlijke geschiedenis. Omission heeft deze nog jonge geschiedenis van winkelcentrum Heyhoef blootgelegd en zichtbaar gemaakt door middel van historisch en sociologisch onderzoek. Dit resulteerde in een uitgave, website en neonbeeld afb. neonbeeld 'ik woon hier.nl' www.qs Serafijn.nl, www.omission.nl/

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

- Inventarisatie oorspronkelijke landschap: 4 maanden
- Ruimtelijk ontwerp compensatielandschap: 6 maanden
- Strategie ontwikkelen om 'geschiedenis op te doen': 6 maanden
- Ontwikkeling educatief project: 4 maanden
- Begeleiding educatief project 2 maanden
- Ontwikkelen en ontwerpen tentoonstelling: 4 maanden

Kosten: small < E 50.000

- Inventarisatie oorspronkelijke landschap: 2.500
- Ruimtelijk ontwerp compensatielandschap: 5.000
- Strategie ontwikkelen om 'geschiedenis op te doen': 5.000
- Ontwikkeling educatief project: 5.000
- Begeleiding educatief project 5.000
- Ontwikkelen en ontwerpen tentoonstelling: 15.000

Partners/betrokkenen (financieel)

- Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer (PSN)
- Subsidieregeling Vitaal Gelderland, programmabureau Rivierengebied
- Startsubsidie Belvedere, www.belvedere.nu
- Regeling projectsubsidies Belvedere, www.belvedere.nl
- VSB Fonds, www.vsbfonds.nl
- DVR Stichting
- Stichting Face
- Het Bomenfonds
- Prins Bernhard Cultuurfonds
- Natuurschoonwet (NSW)
- Subsidieregeling Europese programma's Gelderland
- Subsidiëring ingevolge artikel 50a Wet op de Ruimtelijke Ordening
- Anjerfonds Gelderland

BOOMBAKEN

Uit een gesprek met stichting ARK die veel aan natuurontwikkeling doet langs de Waal, sprongen nog een aantal andere bakensmogelijkheden. Bijvoorbeeld het prikkeldraadbaken. Wanneer uiterwaarden worden heringericht wordt het ruimschoots aanwezige prikkeldraad opgeruimd. Het afvoeren van dit materiaal kost geld. Wanneer het ter plekke tot een sculptuur zou kunnen worden verwerkt, veroorzaakt de besparing van het afvoeren een budget. Een mooie besloten prijsvraag ligt om de hoek, maar voorlopig hebben we nog geen geschikte gebieden hiervoor, waar dit op korte termijn aan de hand is, gevonden. Hetzelfde geldt voor de tweede tip van ARK het zogenaamde boombaken. Bomen werden vroeger bewust als bakens geplant langs de rivieren, vaak zwarte populieren. Vanwege de doorstroming worden veel bomen die de laatste decennia in de uiterwaarden zijn gegroeid weer gesloopt. Dit slopen zou met ontwerp kunnen gebeuren zodat overgebleven solitaire bomen nieuwe bakens kunnen gaan vormen.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

Het snoeien van bomen wordt niet ruimschoots van te voren aangekondigd. Het is een adhoc te realiseren baken.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Particuliere grondeigenaren
FREENATURE contactpersoon: Frank Maasland: 06-50407006
Radboud Universiteit Nijmegen (Cyclisch beheer uiterwaarden; Emiel Kater, Bart Peters en Gertjan Geerling)
Rijkswaterstaat
ARK Natuurontwikkeling
Staatsbosbeheer.

De werkzaamheden zijn onderdeel van de projecten 'Symbiose tussen Veiligheid en Natuur' (onderzoeksprogramma Leven met Water) en 'Freude am Fluss' (EU-Interreg IIIb)

Ontwerpopgave

Rijkswaterstaat heeft natuurbeheerders langs de grote rivieren opgedragen op verschillende plekken rivierbossen in de uiterwaarden te kappen. Uit nieuwe berekeningen blijkt dat de bossen zorgen voor gevaarlijke opstuwing bij hoog water. "Rivierbeheerder ziet nu dat de uiterwaarden beginnen dicht te slibben met bomen en struiken. Dat kan tot een verstopping leiden. We willen natuur én veiligheid, maar dat lijkt nu met elkaar te conflicteren", aldus Smits van Rijkswaterstaat. "De wilgen zijn zo hard gegroeid dat ze een muur vormen die het hoogwater als het ware tegenhoudt." Tien jaar geleden besloot Rijkswaterstaat om ooibossen in de uiterwaarden te laten groeien als onderdeel van het veiligheidsplan om de grote rivieren meer ruimte te geven. Op verschillende plekken ontstonden prachtige wildernissen, die als wandelgebied geliefd zijn bij recreanten. Halfwilde paarden en natuurkoeien moesten het landschap open houden. Maar de beesten zijn daar niet in geslaagd, want recente berekeningen van Rijkswaterstaat brengen aan het licht dat de nieuwe natuur de doorstroming van hoog water aanzienlijk belemmert. Bron: waterbodem.nl. Het fenomeen van rooien van begroeiing in de uiterwaarden heet cyclische verjonging en is gedocumenteerd op de website www.cyclischbeheer.nl en in het handboek 'Cyclisch beheer in uiterwaarden'.

Inventariseer samen met Frank Maasland van FREENATURE de gebieden waar bossen moeten verdwijnen om de doorstroming van de overloopge-

Groene kathedraal van Marinus Boezem

Schets-impressie van kunstproject bij Fort Wiericker-schans dat inspeelt op het principe van inundatie.

Sloophamer Schatkamer, Zaandam, 2003-2004

bieden te bevorderen. Geef vorm aan het proces van verdwijnen van de bomen in de uiterwaarden in een zogenaamd 'sloopscenario'; een scenario waarbij (formaties) beeldbepalende of betekenisvolle bomen kunnen blijven staan zodat ze een bakenfunctie in de uiterwaarden gaan vervullen.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Frank Bezemer: het Nederlandse cultuurlandschap sterker ervaren en beleven, dat is de doelstelling van Frank Bezemer. www.frankbezemer.nl
- Jeroen van Westen: de grondgedachte achter zijn werk is dat het landschap leesbaar is: een landschap vertelt hoe de cultuur die haar gecreëerd heeft zich verhoudt tot de natuur waarin en waarmee het landschap is gebouwd. Tijdens langere en vaker herhaalde verblijven in een landschap komt een analyse tot stand die resulteert in een kunstwerk dat probeert de bronnen van het landschap zo te presenteren dat (her)interpretatie van de eigen levensomgeving mogelijk is op een manier die de plaatselijk aangetroffen verhouding tussen Natuur en Cultuur tot onderwerp heeft. Deze werken kunnen tijdelijke installaties/performance's zijn, boeken, permanente bouwwerken, vormgeving/structurering van (een deel van) het landschap of combinaties van deze mogelijkheden. afb. Muizen-gaatje Rotterdam. www.jeroenvanwesten.nl
- Lilian Roosenboom is beeldend kunstenaar. Als beeldend kunstenaar werkt zij op verschillende schaalniveau's zowel in een stedelijke context als in het landschappelijk gebied. Projecten op een hoog schaalniveau zijn o.a. the Green Heart Studio en het ontwerp Groot Groen Gebieden Utrecht-West, beide projecten zijn ontstaan in een samenwerkingsverband. www.lilianroosenboom.nl

— Ida van der Lee maakt in haar werk ingrijpende gebeurtenissen hanteerbaar door ze ritualiseren. Door het waardevolle zichtbaar te maken en vorm te geven ontstaat betrokkenheid en vindt men iets van zichzelf terug. Een plek en gebeurtenis kunnen hierdoor extra betekenis krijgen.

Ida van der Lee werkt vaak aan grootschalige projecten waar veel mensen aan mee doen. Haar aanpak is procesmatig en de projecten bestrijken vaak meerdere jaren. Haar werk wordt vaak genoemd onder de noemers culturele planologie en community art. www.idavanderlee.nl

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Inventarisatie cyclische verjonging door drie kunstenaars/ontwerpers: 3 maanden
Uitwerken 3 'sloopscenario's' voor het landschap: 3 maanden
Realisatie: onbekend

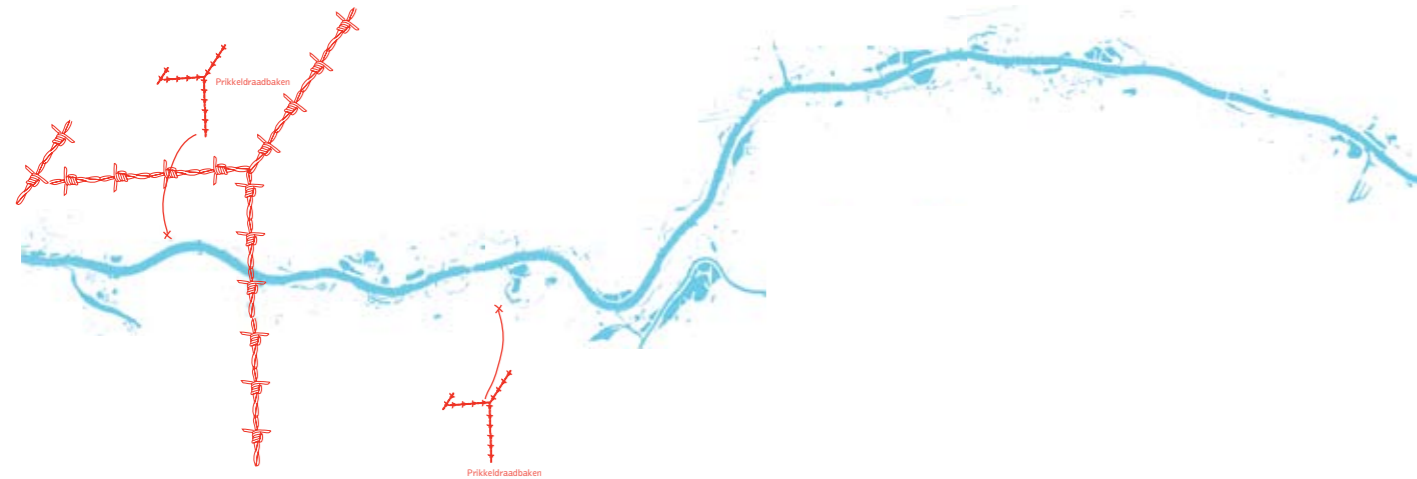
Kosten (small <50.000)

Inventarisatie cyclische verjonging door drie kunstenaars/ontwerpers: 6.000
Uitwerken 3 'sloopscenario's' voor het landschap: 7.500
Realisatie: onbekend

Partners/betrokkenen (financieel)

Particuliere grondeigenaren en FREENATURE contactpersoon: Frank Maasland
Radboud Universiteit
Rijkswaterstaat
ARK Natuurontwikkeling
Staatsbosbeheer.

PRIKKELDRAADBAKEN

Een ontwikkeling van het beleidsplan Ruimte voor de Rivier is om ruimte te creëren aan de oevers van de rivier. Tot 2015 worden diverse landbouwgronden die aan de oevers van de Waal van Beuningen tot Gorichem gelegen zijn, omgevormd tot natuurgronden. Vele kilometers prikkeldraad worden verwijderd. Rond 1910 werd het eerste prikkeldraad in Nederland aangebracht. Nu 100 jaar later wordt het opgeruimd om meer ruimte aan de natuur te geven. Het fenomeen van het vrijmaken van de uiterwaarden wordt ook wel 'onthekken' genoemd.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

De uiterwaarden bij Beuningen wordt omgevormd tot natuurgebied in het kader van Ruimte voor de Rivier.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Particuliere grondeigenaren
FREENATURE contactpersoon:
Frank Maasland: 06-50407006
Staatsbosbeheer Natuurmonumenten
ARK natuurontwikkeling

Ontwerpopgave

'Onthekken' als metafoer

Ontwikkel een scenario waarin de symbolische en psychologische werking van de 'onthekking' van de uiterwaarden zichtbaar en ervaarbaar wordt. Wouter Helmer, directeur stichting ARK natuurontwikkeling omschrijft het als volgt: "Het prikkeldraad verbeeldt niet alleen het strak opgesloten karakter van het landschap, maar ook de denkruimte in onze hoofden. Gewend geraakt aan de bijna volledige agrarische benutting van de open ruimte, zijn we ook de ingeperkte, kleinschalige natuur als passend bij ons land gaan zien. Een kwestie van verschuivende percepties. De huidige generaties weten niet meer

wat de natuur werkelijk vermag als de dwangbuis wordt ontmanteld." Bron: Juryrapport Edgar Doncker Cultuurprijs 2007

Naast een beeldende visie op het 'onthekken' wordt van de kunstenaar ook verwacht dat hij of zij een effectieve uitvoeringsstrategie ontwikkeld; op welke manier kan het aanbrengen van visuele en beeldende kwaliteit op een natuurlijke manier geïmplementeerd worden binnen het praktische proces van het 'onthekken'.

Kunstenaars/ontwerpers (voorbeeld)

- Florentijn Hofman: terugkerend thema in het werk van Hofman is de speelse interactie met de openbare ruimte. Hij overschrijdt met zijn projecten vaak letterlijk de grenzen van het bestaande. Hofman zoekt in zijn werk naar mogelijkheden om mensen hun dagelijks omringende omgeving opnieuw en anders te laten ervaren. Vaak is er sprake van kunst die niet als kunst herkenbaar is, zoals 'fout geparkeerde' zelf gespoten DHL en TNT busjes. Hiermee wordt het publiek tot nadenken gezet over wat beeldende kunst inhoudt. Tegelijkertijd verplaatst Hofman de beeldende kunst buiten de grenzen van de musea en galleries, waardoor het voor meer mensen toegankelijker wordt. Voorbeelden van zijn werk zijn onder andere een 31 meter lange muskusrat van stro, een 12 meter hoge herdershond van strobalen en 210 papieren spreeuwen in de Hortus Botanicus Amsterdam. www.florentijnhofman.nl
- Laura J Antebi: Schotse beeldend kunstenaar die objecten maakt van gerecycled materiaal als prikkeldraad en bovenleidingen. The Wire Studio: 07952760153 afb. kudde paarden uit prikkeldraad www.thewirestudio.co.uk

Muskusrat Vlaardingen, Florentijn Hofman

Kudde paarden uit prikkeldraad

Tijdhorizon: kort (< 2 jaar)

Beeldende visie en uitvoeringsstrategie: 3 maanden
Realisatie: onbekend

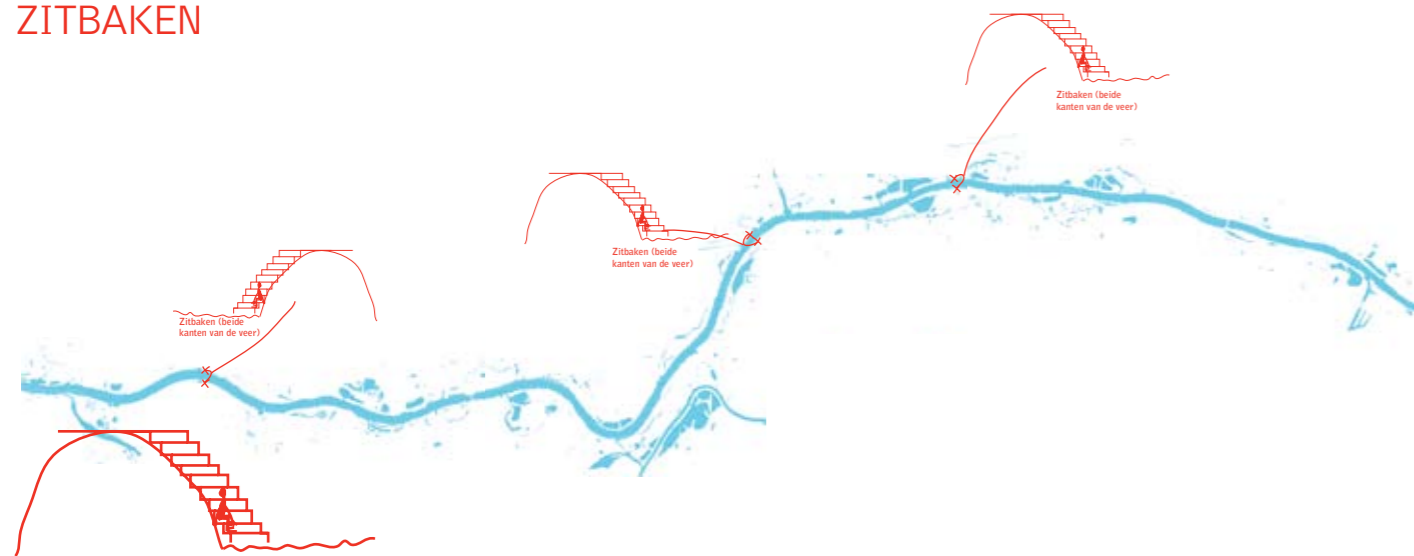
Kosten (small <50.000)

Beeldende visie: 5000
Realisatie: onbekend

Partners/betrokkenen (financieel)

Particuliere grondeigenaren
FREENATURE contactpersoon:
Frank Maasland: 06-50407006
Staatsbosbeheer
Natuurmonumenten

ZITBAKEN

De winnaar van de tweede prijs bij de prijsvraag werd door velen enthousiast ontvangen. Het voorstel 'Op het terras aan de rivier' van Sannah Belzer spreekt namelijk meteen tot de verbeelding. Velen zien zich al zitten op een van de dijkmeubelen turend over die traag stromende brede rivier. Een dergelijk dijkmeubel zou de perfecte bekroning kunnen worden van een succesvol teruggelegde dijk bijvoorbeeld. De realisatie van Belzers voorstel heeft echter meer voeten in de dijk dan de presentatie doet vermoeden. Neemt niet weg dat het vormgeven aan het verlangen over het water te turen een sterk concept is dat via de terrassen of op andere wijzen kan worden gerealiseerd. Bij voorkeur wanneer zich er een concrete aanleiding voordoet.

Mogelijke locatie(s) en achtergronden

De dijken langs de Waal met een grasmat als bedekingsmateriaal. De plaatsing van het zitbaken kan in serie aan beide zijde van de Waal gerealiseerd worden op die plekken waar de het zicht vrij is en er ruime zichtlijnen zijn. Het Waterschap Rivierenland is voorstander van het realiseren van een aantal dijktrappen/terrassen langs de Waal tussen Nijmegen en Gorinchem. Randvoorwaarde van deze opgave is dat de waterkerende functie van de dijk niet aangetast wordt en dat het beheer en onderhoud van de dijken niet bemoeilijkt wordt.

Het terras zal tevens bestand moeten zijn tegen stroming en golven.

Partners/betrokkenen (organisatorisch)

Waterschap Rivierenland, ing. J.C.A. (Johan) van der Meulen, senior beleidsmedewerker planvorming
Postadres: Postbus 599, 4000 AN Tiel
Bezoekadres: De Blomboogerd 1, 4003 BX Tiel

Kunstenars/ontwerpers (voorbeeld)

Sannah Belzer won de tweede prijs 'Bakens aan het Water' met 'Op het terras aan de rivier'. Sannah Belzer heeft een plan ingezonden voor een terras langs de rivier. Het terras zou een prachtig uitzicht bieden op de uiterwaarden. Bovendien vormt het een mooi alternatief voor de standaard vormgegeven banken die je her en der op en langs de dijk vindt. De inzending is sterk in al haar eenvoud, praktisch, multifunctioneel en heel goed vormgegeven. afb. 'Op het terras aan de rivier'

Marchel-Wim van Dongen/MWVD is, tuin- en landschapsarchitect. MWVD ontwerpt exclusieve tuinen en buitenruimteproducten. Exclusiviteit wordt gevonden in een unieke vertaling van de kwaliteiten van de plek (de genius loci), het gebruik van mooie en eerlijke materialen en oog voor detail. Het werk van MWVD wordt sterk geïnspireerd door de natuur zelf. De mooiste beelden zijn vaak diegene waar contrast overheerst; een regenboog tegen een donkere lucht, felgroen mos op een rotsblok, de schaduw van een boom op een terras. De complexiteit en variatie van de natuur wordt gebruikt om sterke contrasten te maken. Hierbij wordt zoveel mogelijk gewerkt met duurzame en eerlijke materialen. www.mwvd.nl

Tijdhorizon kort (<2 jaar)

KAN OP KORTE TERMIJN VAN START

Schetsontwerp: 3 maanden

Definitief ontwerp: 2 maanden

Uitvoering: onbekend

Kosten large (>150.000)

Schetsontwerp: 2.500

Definitief ontwerp: 2.500

Uitvoering 5 elementen: 150.000 (inschatting)

Sannah Belzer, tweede prijs: 'Op het terras aan de rivier'

Midden-Delfland, 1e prijs uitzichtpunten 2007, wedstrijd van Dienst Landelijk Gebied. Ontwerp: Marchel-Wim van Dongen/MWVD

Partners/betrokkenen (financieel)

Waterschap Rivierenland

Stichting SNS Reaal Fonds maakt ondernemende initiatieven in cultuur, cultuureducatie en wetenschap mogelijk. Zij willen vernieuwende projecten van kunstenaars op weg helpen. www.snsreaalfonds.nl
Prins Bernard cultuurfonds ondersteunt projecten op het gebied van cultuur of natuurbehoud in Nederland.

www.prinsbernhardcultuurfonds.nl

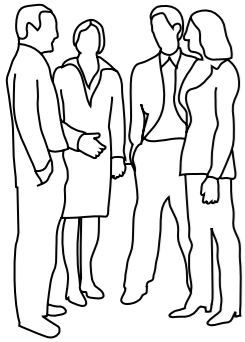
Het VSB fonds steunt en initieert Natuur & Milieu projecten die de kwaliteit van de groene leefomgeving voor mens en natuur versterken. Die mensen betrekken bij en bewust maken van de waarde van natuur, hun leefomgeving en een duurzame leefstijl. www.vsbfonds.nl

Rijkswaterstaat, in het kader van dijkterugleggingen
Provincie Gelderland

Gemeenten Rivierenland

Bureau Bakens

NETWERK DESKUNDIGEN

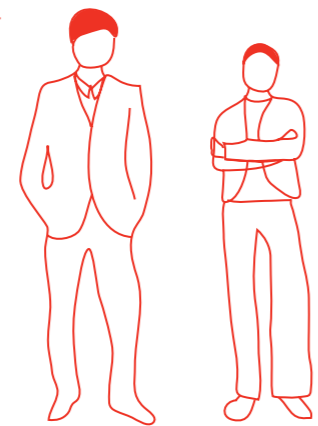

- Kunstenaars
- Curatoren
- Architecten
- Landschapsarchitecten
- Ingenieurs
- Schrijvers
- Onderzoekers
- Journalisten
- Ontwerpers
- Opleidingen
- Galleries
- Academici
- Ervaringsdeskundigen
- Fotografen
- Rivierkundigen

PROVINCIE GELDERLAND

Bakensraad

BUREAU BAKENS Planmaster & Assistent

ACTOREN

*Organisaties die actief
zijn in het gebied*

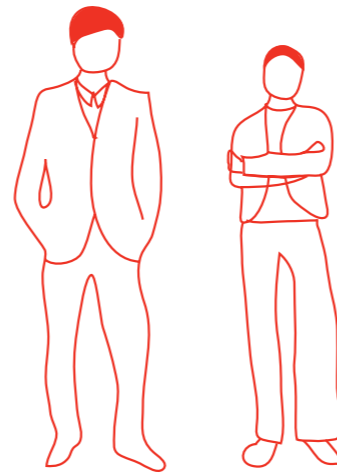
- Rijkswaterstaat
- Staatsbosbeheer
- Waterschap Rivierenland
- Kamer van Koophandel
- Wereld Natuur Fonds
- UitRwaarde
- Gemeenten
- Stichting Waalweelde
- Het Gelders Landschap
- Habiforum
- Stichting Rivier Actief
- Stichting Wetlands Pas-
sewaaij
- Lange Afstand Wandel-
paden
- Stichting Ark/FREE
Nature
- Diverse andere organisa-
ties natuurbescherming

Een sterk bakens-concept vraagt om een sterke inhoudelijke en organisatorische sturing. De vraag is niet alleen hoe dat sterke concept kan worden vastgesteld maar bovenal hoe dat in de loop van de tijd zich kan ontwikkelen en voortdurend kan worden bijgesteld. Het Rivierenland is een alles behalve stabiel en voorspelbaar landschap. Niet alleen fysiek maar ook in regelgeving doen zich voortdurend nieuwe ontwikkelingen voor die de eerder gemaakte plannen in een ander daglicht kunnen plaatsen. Een goed concept voor de realisatie van nieuwe bakens langs de Waal beweegt met de ontwikkelingen rond de rivier mee, en hanteert een strategie van aanwezigheid. Een Masterplan dat niet voortdurend kan worden bijgesteld is stroef en star. De nadruk ligt dan op degene die het voortdurend bijstellen ter hand kan nemen. Dit noemen we de Planmaster en staat voor de inhoudelijke positie van voortdurend 'stellen' van de opdrachten uit informatie en overleg en het vervolgens selecteren van de kunstenaars en ontwerpers en het begeleiden van de verdere realisatie.

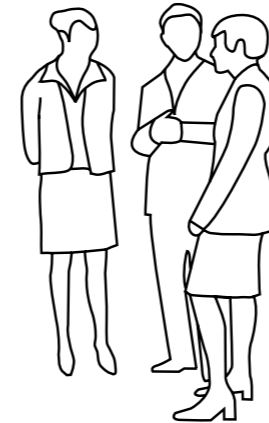
Als Planmaster stellen we het op te richten Bureau Bakens voor. Dit bureau bestaat uit een adviseur die zowel in de werelden van de Ruimtelijke Ordening als in die van kunst en ruimtelijk ontwerp zijn wortels heeft en een specialisatie in de verbijzondering van ruimtelijke transformatieprocessen heeft opgebouwd. Met het ontstaan van de 'culturele planologie' is deze expertise aan een opmars bezig. De hoofd-planmaster wordt ondersteund door een assistent. De voor het realiseren van nieuwe bakens noodzakelijke informatie wordt door het Bureau Bakens vergaard uit een opgebouwd netwerk van persoonlijke contacten met vertegenwoordigers van overheden en andere actoren in het gebied. Door deelname aan overleggen en aangesloten te zijn aan informatienetwerken zit het Bureau Bakens vooraan bij het filteren van bakens kansen uit de processen van transformatie. Op deze manier kan het bureau het praktische met het inhoudelijke verbinden. Regelmatig wordt het bureau bijgestaan door een 'Bakensraad', een voortzetting van de regiegroep, waarin de belangrijkste 'spelers' in het Riviereengebied zullen zijn vertegenwoordigd. Deze Bakensraad kan worden geïntegreerd in de Provinciale Regiegroep Wegen Verkeer en Vervoer, waarmee de Provincie Gelderland streeft naar een betere verankering van Kunst en ruimtelijk ontwerp in infrastructurele projecten. Naast de wegen kan een afdeling waterwegen worden opgezet, waarin provinciale en ook externe specialisten op het gebied van waterwegen, infrastructuur en kunst zitting hebben. Daarnaast bouwt het bureau ook een netwerk op aan informanten en adviseurs rondom het aantrekken van geschikte kunstenaars en ontwerpers voor de naar aard, verschijningsvorm en toepassingsgebied zeer uiteenlopende opdrachten.

Opzet

- Bureau Bakens bestaat in de kern uit twee personen, een hoofd-planmaster en een assistent die beiden voor twee dagen in de week voor het bureau werken. Het bureau beschikt over een projectbudget waaruit extra assistentie en aanvullende expertise, advies of medewerking kan worden betaald.
- De Bakensraad is een voortzetting van de regiegroep, waarin de belangrijkste 'spelers' in het Riviereengebied zullen zijn vertegenwoordigd, zoals de Provincie Gelderland, Rijkswaterstaat, Regio, Waterschap en, voor kunstinhoudelijk advies, KCG. De Bakensraad komt minimaal twee keer per jaar bijeen om geïnformeerd te worden over lopende projecten en daarin te adviseren en kan worden geïntegreerd in het streven van de Provincie Gelderland naar een betere verankering van Kunst en ruimtelijk ontwerp in infrastructurele projecten.

BUREAU BAKENS
Planmaster & Assistent

- Vanuit de strategie van aanwezigheid bouwt het Bureau Bakens aan een netwerk van verantwoordelijken, betrokkenen en informanten rondom de ruimtelijke ontwikkelingen rond de Waal.
- Rondom specifieke expertise bouwt het Bureau Bakens voort op het netwerk dat reeds aanwezig is bij het project, de prijsvraag en reeds voorhanden is bij de aan te stellen hoofd-planmaster en assistent.

Het Bureau Bakens wordt in eerste instantie voor twee jaar opgericht. Het bureau gaat door waar de werkzaamheden voor het rapport 'Ruimte voor Bakens' zijn opgehouden. Zij pakken de geformuleerde opdrachten op en zetten de contacten met projectleiders, actoren en andere spelers voort, vervolgen de verdere mogelijkheden uit dit rapport en speuren door naar mogelijkheden voor nieuwe bakens. In samenwerking met betrokkenen worden projecten geformuleerd. Voor de uitvoering van de projecten heeft het bureau een projectbudget dat altijd zal moeten worden aangevuld met bijdragen van andere betrokken overheden en partijen. De projecten kunnen zeer uiteenlopend van aard zijn. De ene keer zal het bureau de realisatie van begin tot eind begeleiden, een andere keer wordt specifieke expertise toegevoegd aan het project waarna de realisatie aan een andere organisatie zal worden overgedragen.

Het Bureau Bakens moet een sterke verbondenheid met de ruimtelijke planvorming moeten combineren met een artistieke eigenzinnigheid wat betreft het formuleren van kansen voor nieuwe bakens. Enerzijds moet het Bureau vertrouwd zijn met verschillende bestuurslagen en andere actoren in het gebied, maar anderzijds moet het Bureau zich binnen dat krachtenveld ook op een onafhankelijke manier kunnen opstellen. Bij het onderbrengen van het Bureau moet met beide kwaliteiten rekening gehouden worden. Het is goed voorstelbaar dat de Provincie Gelderland als opdrachtgever voor het Bureau Bakens op gaat treden en tevens de Bakensraad in haar organisatie zal opnemen. Het Bakens concept groeit immers ver uit boven de regio waarin het is ontstaan.

Het Bureau zelf kan vooralsnog worden opgenomen in een organisatie die momenteel actief is in het bemiddelen van kunst en cultuur projecten binnen Gelderland, zoals bijvoorbeeld KCG. Wanneer het projectbureau Waalweelde zich in de toekomst gaat ontwikkelen tot een uitvoeringsorganisatie voor projecten rondom de Waal, is een koppeling van het Bureau Bakens met Waalweelde sterk aan te raden.

Bureau Bakens richt zich op een aantal activiteiten rondom het bevorderen van de oprichting van nieuwe bakens.

- Advies aan betrokkenen bij ruimtelijke planvorming rondom sterke markeringen, en het bemiddelen van gerichte expertise.
- Opdrachtstelling voor het ontwerp van nieuwe bakens en het begeleiden van ontwerp en realisatie daarvan.
- Organisatie van open en besloten prijsvragen rondom concrete locaties die voor een bakens-benadering in aanmerking komen. In samenwerking met maar ook in opdracht van de betrokkenen op locatie of op eigen initiatief.
- Het promoten van de bakens-benadering door middel van lezingen, publicaties en gerichte aanwezigheid in de informatiewereld van belanghebbenden en belangstellenden rondom de ontwikkelingen in het riviereengebied. Hiervoor zou bijvoorbeeld de organisatie van de Dag van de Dijk kunnen worden overgenomen van de Provincie Gelderland.

COMMUNICATIE

Voor de communicatie geldt vooral ook een strategie van aanwezigheid maar richt zich niet op een alomtegenwoordigheid op een moment dat er nog geen concrete resultaten te presenteren zijn. Vooralsnog wordt de communicatie opgezet via:

- ontwerp van herkenbare presentatie van Bureau Bakens
- opzetten van een bestand van belanghebbenden, belangstellenden en media
- inrichten van een website
- het verankeren van de website aan sleutelinformatieplekken
- gerichte mailing aan huidige en mogelijk toekomstige contactpersonen met presentatie van Bureau Bakens
- waar mogelijk geven van presentaties en lezingen over het bakens project.
Denk aan publieke bijeenkomsten maar vooral ook projectteams, stuurgroepen en adviesraden

Op het moment dat het project concrete resultaten oplevert, dan wordt gerichte publiciteit daar rondom heen gevoerd. Denk aan het organiseren van een openingsevenement, het versturen van een brede mailing en het gebruik maken van het opgebouwde medianetwerk. Bij die gelegenheden kan Bureau Bakens samenwerken met gespecialiseerde bureaus voor publiciteitscampagnes.

BEGROTING VOOR 2009/2010

BUREAU BAKENS

* Hoofd-Planmaster, 20 maanden x E 1920	E 38.400
* Assistent-Planmaster, 20 maanden x E 1280	E 25.600
* Stagiaires 20 maanden a E 250	E 5.000
* Bakensraad, 2 bijeenkomsten per jaar onkostenvergoeding en locatie	E 5.000
* Externe adviseurs en expertise	E 5.000
* Onkosten organisatie: vervoer 1500 km per maand E 0,25 x 20	E 7.500
* Onkosten organisatie: bureaunkosten 20 maanden a E 300	E 6.000
* Onkosten organisatie: locatiekosten 20 maanden	pm
<u>Totaal Bureau Bakens</u>	<u>E 92.500</u>

COMMUNICATIE

* Advies communicatiebureau	E 2.500
* Website (bouw en onderhoud)	E 7.500
* Ontwerp presentatie	E 2.500
* Diverse drukwerk	E 10.000
<u>Totaal Communicatie</u>	<u>E 22.500</u>

<u>TOTAAL ORGANISATIE (exclusief 19% BTW)</u>	<u>E 115.000</u>
* 2009 (40%)	E 46.000
* 2010 (60%)	E 69.000

PROJECTBUDGET OM BAKENS TE INITIËREN EN REALISEREN

* 2 onderzoeksprojecten a E 5000 per stuk	E 10.000
* 2 x initiatief/deelname aan prijsvraag/ontwerptraject	E 25.000
* Niet vastgelegd projectbudget	E 25.000
<u>Totaal projectbudget</u>	<u>E 60.000</u>
* 2009 (40%)	E 24.000
* 2010 (60%)	E 36.000

Bijlagen

GESPROKEN MET

BOEI
Carla Voskuilen
Gemeente Maasdriel
Gijsbert Smit
Gemeente Beningen
Nico Arts
Gemeente Tiel
Willem Gradisen wethouder RO, Jan Strijker
Gemeente West Maas en Waal
Marion van de Klok en Willie van de Kamp
Gemeente Vuren
Bert van Galen
HSRO Ontwikkelaar
Frank Harbers, Jan van Lierop
M3H architecten
Machiel Spaan
Provincie Gelderland/Waalweelde
Henk den Hartogh
Provincie Gelderland ruimtelijke kwaliteit
Jan de Haan
Provincie Gelderland gedeputeerde cultuur
Hans Esmeijer
Quality team Ruimte voor de Rivier
Dirk Sijmons
Recreatieschap UitRwaarde
Alex Kwakernaak
Rijkswaterstaat ruimtelijke kwaliteit
Regina Collignon
Staatsbosbeheer
mailcontact met Meeuwissen, Snel en Geijskes
Steenfabriek Wienerberger
Leen de Jong (WNF)
Sight
Gijs Sigmond, Paul Gijsen
Stichting Kunst&Cultuur Gelderland
Conny Verberne en Jeroen de Jong
Stichting Ark
Wouter Helmer
Stichting Free Nature
Frank Maasland
Stichting Wetlandse Passewaaij
Hans Heerdt
Stichting Symbiose
Willem de Bruyn, Jos Rademakers
Waalbakens
Joris Baudoin cs
Waterdistrict Boven Rijn en Waal
Emile Lamers en Hellen Zaunbrecher
Waterschap Rivierenland
Johan Bakker, Johan van der Meulen
Waterschap Rivierenland.
1e kamerlid: Catrijn Haubrich

Zandwinner Dekker van de Kamp
Hans Coppens

Presentatie bij tentoonstellingsopening Stroomhuis
Neerijen op 27 juni 2008
Presentatie voor Cultuurwethouders Rivierenland in
Culemborg op 9 oktober 2008
Workshop handreiking ruimtelijke kwaliteit in Zalt-
bommel op 25 november 2008

BRONNEN

Actieplan Rivierenland 2001-2004
Ruimte voor de Rivier

Brochure Cultuurhistorie 10 2008,
Fabrieksschoorstenen
Rijksdienst voor Archeologie,
cultuurlandschap en monumenten

Beheerplan Primaire Waterkeringen
Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden
2006

Beleidslijn Grote Rivier
Min. van Verkeer&Waterstaat 2006

BOEI Projectenoverzicht 2008
BOEI

De bezielde stad, Urbane symboliek in Indonesië
inaugurale rede 13 januari 2004
Peter Nas

15 Experimenten met bouwen in het rivierbed
Min. van Verkeer&Waterstaat 2008

Fabrieksschoorstenen in Nederland, een dwarsblik
van monumenten van bedrijvigheid
Bijlage: Overzicht geselecteerde fabrieksschoorstenen
Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF),
december 2005

Folder McDonalds: locaties

Fruitpact 2008-2012
2007

Gemeente plattegrond West Maas&Waal
Gemeente West Maas&Waal

Gelders Stedelijk Ontwikkelingsgebied
Gemeente Tiel 2001

Gelders Milieuplan
Provincie Gelderland 2008

Gebiedsvisie 2014 Gemeente Culemborg
Gemeente Culemborg

Inventaristieke en cultuurhistorische waardenstelling
van (voormalige) steenfabrieken in Gelderland
Zeist, Rijksdienst voor de Monumentenzorg
december 2002

Inspiratieboek bereikbaarheid buitendijks
IPV Delft ,Rijkswaterstaat 2007

Kribben van de Toekomst, prijsvraag
Rijkswaterstaat Oost Nederland,
december 2006

Levende Rivieren,
Wereld Natuur Fonds 1992

Maatregelenboek: Planstudie Ruimte voor de Rivier
Min Verkeer&Waterstaat

Milieuwerkprogramma
Gemeente Maasdriel 2007

Nota Belvédère 2005
MinOCW/Min. LNV/Min.VROM

Natura 2000
Min. LNV 2007

Ontwikkelingsvisie Wonen&Werken
Gemeente WestMaas&Waal 2002

Planologische kernbeslissing
Min.VROM/Min. LNV/Min. EZ

Plattegrond Zuid-Nederland
Michelin 532 Regional Benelux

PKB Ruimte voor de Rivier
investeren in veiligheid en vatiliteit van het rivieren-
gebied
Min. van Landbouw, Natuur&Voedselkwaliteit
2006

Ruimte voor Cultuur
Min. OCW 2005-2008

Rijk verleden, Sterke toekomst
Gelders Genootschap Gemeente Culemborg
2005

5e nota Ruimte
Min. VROM/Min LNV/Min EZ

Riviermagazine 17, zomer 2007 o.a. artikel Van
baggerdepot naar waterrijk natuurgebied

Ruimtelijke ordening steeds complexer
Gld.Nieuws oktober 2008

Rivieren&Inspiratie, ruimte voor de rivier
Programma directie Ruimte voor de
Rivier 2008

Schipper mag ik over varen
Bureau Venhuizen Recreatiemaatschappij
2007

Streekplan Gelderland
Provincie Gelderland 2005

Stimuleringsfonds PRET-fonds
Gemeente West Maas&Waal

Structuurplan Beneden-Leeuwen
structuurschets randzone 2025
Gemeente Beneden-Leeuwen

Structuurvisie 2000-2015, notitie Wikken&Wegen
Gemeente Geldermalsen 1999

Structuurplan Lingewaal: de vitale linie
weerbaar&leefbaar
Gemeente Lingewaal

Structuurnota Beneden-Leeuwen
Gemeente Beneden-Leeuwen

Structuurvisie Gemeente Buren
Gemeente Buren

Struinroutes Waal (2007?)
- *Tiel-Varik/Heerewaarden-Wamel*
- *Varik-Waardenburg/Zaltbommel-Heerenwaarden*
- *Wamel-Druten/Dodewaard-Tiel*
B.V. Recreatiemaatschappij Rivierenland,
Stimuleringsfonds
Economie Rivierenland, Provincie Gelderland

TOPOS/01/2007: Baken van/en herkenning
Kristof Van Assche

TOPOS/02/2007
- *Bakens in het landschap: van wie en voor wie*
- *Merken als Bakens in het stedelijk landschap*
Prof. dr. C.M.J. van Woerkum
Huub Kloosterman

Vernieuwing gebied rondom De Klef
Gemeente West Maas&Waal 2008

Windturbines in het Nederlandslandschap, advies,
achtergronden en visies
ir. Dirk Sijmons, Rijksadviseur voor het
landschap 2007

Waalfront Tiel Masterplan
Gemeente Tiel, Okra landschapsarchitecten
2006

Waarde van wonen aan de rivier, inspiratieboek
Ruimte voor de Rivier, Curnet 2008

Ijssel, handreiking ruimtelijke kwaliteit
Bosch Slabbers landschapsarchitecten 2007

Milieujaarverslag Kaliwaal 2007
Dekker van de Kamp

WEBSITES

www.Ark.eu
www.amfibischwonen.nl

www.baggernet.info
www.BOEI.nl
www.bnl.nl
Stichting Beheer Natuur en landelijke gebied
www.bcdegroterivieren.nl
www.bk.tudelft.nl

www.cofra.nl

www.DekkervandeKamp.nl
www.hetdijkmagazijn.nl
www.Deltares.nl
www.duurzaamrivierenland.nl
www.deltasync.nl
www.decapetron.nl

www.EropUit.nl
Struinen
www.ecoboot.nl

www.FreudeamFluss.eu

Gemeentes Rivierenland
www.beuningen.nl/
www.buren.nl
www.culemborg.nl
www.geldermalsen.nl/
www.lingewaal.nl/
www.maasdriel.nl/
www.nederbetuwe.nl/
www.neerijnen.nl/
www.tiel.nl/
www.westmaasenwaal.nl/
www.zaltbommel.nl/
diverse beleidsplannen, kaarten,
ontwikkelingen ruimtelijke ordening

www.Gelderland.nl
www.geo.uu.nl
www.gw.rotterdam.nl
www.geldermalsen.nl

www.Habiforum.nl
www.HLN.be (energie)
www.hetkontakt.nl
www.heesselt.info

www.inspraakpunt.nl
www.innovatienetwerk.nl

www.kaliwaal.nl

www.Leven met Water.nl

www.mnlv.nl
(Ministerie van landbouw, natuur en
voedselkwaliteit)

www.Natuurloket.nl
www.NationaleLandschappen.nl
www.WaterschapRivierenland.nl
www.NederlandleeftmetWater.nl
www.NCR.nl
www.NieuweHollandseWaterlinie.nl/vesting3hoek
www.natuur dichtbij.nl
www.natuurplanburo.nl

www.Overheid.nl

www.promeco.nl
www.platformbodembeheer.nl
www.paulvanbeek.nl

www.RegiokringRivierenland.nl
www.Rivierenmagazine.nl
www.Rivieractief.nl
www.RiverCross.nl
www.RIWA.nl
www.RecreatieinRivierengebied.nl
www.RecreatiemaatschappijRivierengebied.nl
www.RBTRivierenland.nl
www.Rijkswaterstaat.nl
WINN
www.rivierarrangementen.nl
Bataafse Waterhutten
Lange Tenen
www.ruimtevoorderivieren.nl
www.reinwater.nl

www.steenfabriekkorevaar.nl
www.Staatsbosbeheer.nl
www.StER.nl
www.Struin.nl
www.STIF.nl
www.symbiose.nl
www.sev.nl

www.TenCate.nl

www.Uiterwaarde.nl

www.varik.nl
www.VriendenvanhetPlatteland.nl
www.Voetveren.nl
www.Veenmuseum.nl
www.verstingstedendagen.nl

www.wff.nl (stichting water en fietsforten)
www.wandelnet.nl
www.Waalweelde.nl
inspiratieatlas
downloads artikelen
infopagina's
www.Waterbodem.nl
www.Waterland.nl
www.waterforum.nl
www.waterkavel.nl
wateruitdagingen.nl
www.wikipedia.nl
www.windenergy.nl
www.wonenopwater.nu

DAGBLADEN

<http://www.Gelderlander.nl>
<http://www.BrabantsDagblad.nl>
<http://www.deweekkrant.nl>
<http://www.nieuwsuitmaasenwaal.nl>

COLOFON

opdrachtgever Bakens aan het water
Cultuurpact Rivierenland / KCG - Conny Verberne en
Jeroen de Jong.

Cultuurpact Rivierenland is een samenwerking van de gemeenten Buren, Culemborg, Geldermalsen, Lingewaal, Maasdriel, Neder-Betuwe, Neerijnen, Tiel, West Maas en Waal, Zaltbommel in regionaal verband en de provincie Gelderland. Cultuurpact wordt uitgevoerd door KCG in vijf Gelderse regio's. Doel is het culturele klimaat in deze regio's te versterken. Middelen zijn de ontwikkeling van bovenlokale, publieksgerichte projecten en het stimuleren van cultuurbeleid. KCG zet haar kennis, netwerk en ervaring in om projecten op het gebied van kunst en cultuur te initiëren en samenwerking te bevorderen.

regiegroep Bakens aan het water
Dhr. W. Gradisen, wethouder ruimte, wonen en water Tiel (voorzitter)
Dhr. G. Smit, wethouder cultuur Maasdriel
Dhr. J. de Haan, provincie Gelderland/Ruimte voor de Rivier
Dhr. C. F. Joosse, directeur Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij
Mw. M. Ritzen, Rijkswaterstaat Oost Nederland
Dhr. B. Teunissen, Waterschap Rivierenland

BUREAU VENHUIZEN

medewerkers Bureau Venhuizen
Hans Venhuizen, conceptontwikkeling
Els Brouwer, research en coördinatie
Anneke Abhelakh, research
Martine Herman, research en opdrachtformulering
Annemarie van den Berg, grafische vormgeving

© Bureau Venhuizen 2009
Postbus 28031, NL-3003 KA Rotterdam.
Telefoon: 010-7503700
email: desk@bureauvenhuizen.com
www.bureauvenhuizen.com

Het rapport 'Ruimte voor Bakens' is gericht op de relaties van de provincie Gelderland die betrokken zijn bij de maatregelen rondom de rivier de Waal. Dit rapport is geen publieke uitgave, maar werd ten behoeve van betrokken gemeenten, Rijkswaterstaat en Waterschap in een oplage van 50 stuks gefotocolleerd.

Na de succesvolle prijsvraag 'Bakens aan het water' die in 2007 door Centrum voor Beeldende Kunst Gelderland werd georganiseerd in opdracht van het Cultuurpact Rivierenland (voorheen Gebiedsgericht Cultuurbeleid Rivierenland), kreeg Bureau Venhuizen de opdracht om te onderzoeken op welke manier er nieuwe bakens langs de Waal kunnen worden opgericht en op welke manier dit het beste gerealiseerd zou kunnen worden.

De enige bakens die ook daadwerkelijk zo worden genoemd zijn de verkeersborden die de vaargeul aanduiden voor de schippers. De verdere bakens die we kennen langs de rivier, zoals schoorstenen, bruggen en kerktorens, zijn nooit louter als bakens in het landschap bedoeld maar hadden altijd een eigen reden voor hun oprichting. Door hun overduidelijke aanwezigheid in het landschap gedurende langere tijd hebben deze bouwwerken veel meer betekenis gekregen dan oorspronkelijk bedoeld, en zijn bakens geworden. Ook voor de nieuwe bakens respecteert Bureau Venhuizen deze manier van ontstaan. Dit rapport bevat geen aanbevelingen voor volstrekt nieuwe bakens zonder enige aanleiding. Bureau Venhuizen ging op zoek naar waar nu en in de nabije toekomst veranderingsprocessen aan de gang zijn. Door aan deze processen kunstenaars, architecten en ontwerpers toe te voegen, kunnen deze situaties zich sterk als toekomstig bakens gaan ontwikkelen. Dit rapport 'Ruimte voor Bakens' brengt de mogelijkheden voor nieuwe bakens in kaart. Die mogelijkheden doen zich in verwachte maar ook in onverwachte situaties voor. Bureau Venhuizen benoemde elf nieuwe soorten bakens. Een belangrijke nieuwe bakensmogelijkheid werd al zichtbaar gemaakt door de winnaar van de prijsvraag. Hij benoemde het Her-Bakens, een in onbruik geraakte steenfabriek bijvoorbeeld, wordt in een nieuwe context hergebruikt en zet zo haar functie als bakens voort. De uiterwaarden langs de Waal krijgen in toenemende mate een recreatieve functie waardoor er ruimte voor zogenaamde Struinbakens ontstaat. Bovendien ontstaan bakens niet alleen vanuit 'prettige' aanknopingspunten. Bureau Venhuizen ziet ook nieuwe bakens ontstaan vanuit de baggerproblematiek of het inrichten van nieuwe industrieterreinen.

Ruimte voor Bakens is geen Masterplan voor nieuwe bakens. In plaats van een Masterplan pleit dit plan van aanpak voor een Planmaster. Een Masterplan dat niet voortdurend kan worden bijgesteld is stroef en star. De nadruk ligt dan op degene die het voortdurend bijstellen ter hand kan nemen. Dit noemen we de Planmaster en staat voor de inhoudelijke positie van voortdurend 'stellen' van de opdrachten. Als Planmaster wordt het Bureau Bakens opgericht die zich vanuit een 'strategie van aanwezigheid' zal gaan manifesteren binnen de talrijke veranderingsprocessen langs de Waal.